

PÉCSI SZEMLE

várostörténeti folyóirat

2001.

tél

Tisztelt Olvasó!

2002-ben a Pécsi Szemle várostörténeti folyóirat immáron az ötödik évfolyamba lép. Az 1998-as alapítástól kezdve, a mostanival együtt eddig 14 szám jelent meg, a visszajelzések szerint – talán szerénytelennek tűnik, mégis kimondom – sokak örömére és tetszésére.

Már 2001-ben szakítottunk a korábbi gyakorlattal és előfizetéses rendszert vezettünk be. Sikerrel, mert hiszen több mint háromszázan választották a folyóirathoz jutás ezen útját-módját. Tetűk ezt azért, mert sajnos a hagyományos úton, az újságos pavilonokon keresztül még ma is csak nehézkesen, nagy utánjárást igénylően jut el az érdeklődőkhöz a Pécsi Szemle. Elkészül ugyanis a tavasz-nyár-ősz-tél jelzettel megkülönböztetett évi négy szám egyike, s a szerzőtől a szerkesztőségen, a lektoron át újból a szerzőn és szerkesztőségen keresztül jut el a kiadóba, a nyomdába. S az eddig úgymond gördülékenynek mondható út végén ott lapul a terjesztés bukkandója, a kézbesítés kiszámíthatatlan sokszor követhetetlen útja!

Ezt kivéendő, 2002-ben is felajánljuk a Tisztelt Olvasónak a Pécsi Szemle időben történő házhoz juttatását. Ez bár sok manuális munkával jár, Szerkesztőségünk a nemes ügy érdekében szívesen vállalja ezt a csomagolási és szállítmányozási többletmunkát.

A 2001. évi téli számban elhelyeztük a Pécsi Szemle Várostörténeti Alapítvány készpénz-átutalási számláját/csekkjét. A 10402427-24214166-00000000 számlaszámra befizetett 1000 forint a befizető nevének és pontos címének feltüntetésével a Pécsi Szemle 2002-es, változatlan áron történő előfizetését szolgálja, egyben a folyóirat támogatását is jelenti. A magas önköltség miatt kényszerűen megemeljük a bolti árat, mely a jövő évtől kezdődően 300 forint lesz példányonként. Ez csak harmada az előállítás összköltségének.

Tisztelettel:

Dr. Romváry Ferenc
a Pécsi Szemle főszerkesztője

PÉCSI OTTHONOK A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A PÉCSI VÁROSTÖRTÉNETI MÚZEUM iratgyűjteményében több olyan ingóság-leltár található, amely betekintést enged a pécsi polgárok mindennapi életébe.¹ E fontos és rendkívül érdekes forráscsoport módot ad az életmód jobb megismerésére is. Az említett iratokból a 19. század első felének összeírásait vettük vizsgálat alá. Ezek bár véletlenszerűen, de szerencsés módon a korabeli társadalom különböző rétegeihez kötődnek, s így szélesebb spektrumban tanulmányozhattuk városunk lakosainak életkörülményeit.² A továbbiakban e kutatás eredményeit tesszük közzé.

A vizsgált források közül az első **Joannes Rhabl** kirurgus (orvos) javainak összeírása 1813-ból, amely 114 tételből áll.³ E forrás egy részlete állandó kiállításonkunkon is látható, és rövid közlemény formájában Bezerédy Győző már publikálta 1978-ban.⁴ Rhabl orvos a Ferencesek utcája 10. sz. alatt lakott családjával.

A második, a szigeti külvárosi **Cziffra Catharina** javainak jegyzéke 1819-ben keletkezett, és 13 tételből áll. A forrás egy részét Kiss Géza publikálta 1976-ban.⁵

A harmadik, kivételesen levéltári forrás egy pécsi arany- és ezüstműves mester két ingóság-leltára. A fizetésektelelné váló **Ganzer Ágoston** ellen csődeljárás indult, javait felmérték, majd elárverezték. A lajstromok 1840-ben készültek. A korábbi lista 124, a későbbi (árverési) 156 tételből áll. Ganzer mester a Citrom utca 1. sz. alatt lakott. E két dokumentum, illetve a hozzá tartozó egyéb iratok feldolgozását külön tanulmány keretében tervezzük.⁶

A negyedik összeírás 1842-ben készült, ez özvegy Kis Jeszeni, Megyefai Jeszenszky – született **Klegl Theresia** – asszonyság hátrahagyott pécsi ingó- és ingatlan javainak leltára.⁷ Klegl Theresia az 1835-ben elhunyt **Jeszenszky Ferenc** özve-

¹ Ingóság-leltárak több ok miatt készülhettek, például valamely családtag elhalálása, öröklés, vagy egy peres ügy, illetve csődeljárás, árverezés tehette szükségessé a vagyontárgyak számba vételét. A hagyatéki leltárak készítésének kötelezettségét először az 1655. évi 245. tc. írta elő, s ezt a rendelkezést később többször is megerősítették. Korábban a hagyatéki perek, árvaügyek kapcsán az ingatlanokat, állatokat, pénzt tartották számon, a gazdasági felszerelésekről pedig csak sommásan tettek említést. A jobbágyok körére a leltározási kötelezettséget Mária Terézia úrbéri rendelete terjesztette ki. In: Kocsis Gyula: *Hagyatéki leltárak, Cegléd, 1850-1900.* Cegléd, 1988. 4-5.p.

² Itt jegyezzük meg, hogy a teljesség kedvéért egy levéltári forrást is vizsgálat alá vettünk. Ez, a Ganzer Ágoston, pécsi arany- és ezüstműves mester ellen indított csődeljárás nyomán készült ingóság leltárakat tartalmazza.

³ Joannes Rhabl javainak összeírása (latin-magyar), Pécs 1813. I.8. JPM ltsz. I.78.522.

⁴ Bezerédy Győző: *Adatok a XIX. századi pécsi polgárság életéről a hagyatéki leltárak alapján.* In: JPM Évkönyve, 1977. Pécs, 1978. 289-291.p.

⁵ Szigeti külvárosi Cziffra Catharina Búzás Katalin és Búzás Mihály, Márton és Józsefre hagyott javak jegyzéke. (latin-magyar), Pécs, 1819. I.15. JPM ltsz. I.79.57.; Kiss Géza: *A reformkori Pécs ábrázolása a korabeli irodalomban.* In: *Baranyai Helytörténetírás 1974/75.* Pécs, 1976. 233-248.p.

⁶ Lajstrom Ganzer Ágoston ingóságairól (német), Pécs, 1840. V. 23. és Licitációs jegyzék (német), Pécs, 1840. VI. 24. BML Pécs város Tanácsának iratai 310/1840.

⁷ Összeírás özvegy Kis Jeszeni, Megyefalvi Jeszenszky, szül. Klegl Theresia Asszonyság hátrahagyott pécsi ingó- és ingatlan javairól. (magyar) Pécs, 1842. IX.23. JPM ltsz. I.78.389.

gye a Király utcában, a mindannyiunk által jól ismert ún. Jeszenszky-házban lakott. A ház, s a család történetét Sonkoly Károly igen színvonalas, precíz munkáiból ismerjük, az 1842-ben felvett, 467 tételből álló részletes leltár az ő kutatásaihoz egy más megközelítésű, de mégiscsak szerény adalék lehet.⁸ Maga az összeírás publikálatlan.

Végül az ötödik, 1845-ben felvett leltár **Árvey Ignác**-nak, Pécs város tiszti alügyészenek halála után hátramaradt vagyontárgyakat tartalmazza, 82 tételben.⁹

Most pedig nézzük a felsorolt összeírásokból megismert lakóhelyeket.

Árvey Ignác alügyész városi hivatalnok volt, nem túl nagy fizetéssel. Egy 1840-es adat szerint a polgármester havi fizetése 300 Pengőforint volt, a tanácsnoké 150 Pengőforint, míg az alügyész mindössze 100 P forintot kapott, azonos fizetése volt még akkoriban a külvárosiaknak, a hóhérnak és a levéltárosnak is. Általánosságban elmondható, hogy lakóhelyének berendezése eléggé szegényes. Kivételt képez egy, a munkájával összefüggő bútordarab, az aranyozott szekreter, vagyis egy írószekrény, az összeírásban szereplő vasalt ládában pedig személyes, illetve hivatali iratait tarthatta. Ebben az időben a különféle szekrényeket almáriumnak, vagy armariumnak nevezik, s a szekrény funkciójának megfelelően kerül a szó elé valamilyen jelző, pl. éjjeli almárium, fiókos almárium, konyhai almárium stb. Bútorai között értékesebb volt még egy háromfiókos almárium, s egy kis asztalkán kívül több „rozzant” bútort említ a forrás. Lakásában csak egy tükör és egy falóra említhető még, öltöztető kalapok, sapkák, ingek, mellény, köpönyeg, zsebkendők reprezentálják. Ami külön kiemelhető és érdekes, s egyébként nem szokványos, hogy kisebb könyvtárral is rendelkezett, s a könyvek részletesen felsorolhatók a leltárban. (Könyvespolca, könyvekkel egyébként Rhabl orvosnak, és Ganzer mesternek volt még. A Jeszenszky-házban egyetlen darab könyv kerül csak említésre, az özvegyasszony imádságos könyve.) Árvey alügyész házában a konyhai, puhafából készült almáriumban tárolták az edényeket, néhány rézedény mellett jobbra cserépedényeket használtak. A konyhai felszerelés elnevezéseiből a korabeli étkekre is következtetni lehet, pl. palacsinta serpenyő, káposztáshordó, tormareszelő, s a többi összeírásban is szereplő habzókanál talán ún. habszedő kanál lehetett.

Ennél is szegényesebb berendezésű volt a szigeti külvárosi Cziffra Catharina lakókörnyezete. Tulajdonképpen csak ingatlanainak értéke (ház, másfél hold szántó, és 12 kapás szőlő) tett ki nagyobb summát, (3 600 P forint) s ami jelentősebb összeget képviselt még, az a szőlőből származó 50 akó bor volt (250 P forint). Egyéb ingóságai ezekhez képest csak csekély értéket képviseltek (185 P forint). Házában egy asztal, egy keményfa háromfiókos szekrény, és három puhafa ággy került említésre, a párnával, vánkossal, dunyhával, lepedővel ellátott ággyat ággytakaróval terítették le. Két „kivarrott”, himzett lepedőt említenek még, s a konyhai almáriumban cserépedé-

⁸ Sonkoly Károly: A Jeszenszky-ház. In: Baranya, I. évf. 1988. 1-2. szám, 61-75.p.; Sonkoly Károly: A megyefai Jeszenszky-kastély. (Megyefa és földesurai.) In: Baranyai Helytörténetírás 1992/95. Pécs, 1995. 199-253.p.

⁹ Néhai Árvey Ignác tiszti alügyész úrnak halála után hátra maradt vagyonnak összeírása és betsű-ára. (magyar), Pécs, 1845. JPM Itsz. I.78.494.1.

nyeket, néhány serpenyőt, rostélyt, vasnyársat, rézbográcsot. Itt is megtaláljuk a habzókanalat, amely rézből készült. Az öltözet darabjairól viszont nincs említés.

A fentiekhez képest Ganzer mester háztartása sokkal gazdagabb. Ágy, asztal, szekrény keményfából készült, a székekből 5 db bőrhuzatú volt, s többek között különféle funkciójú bútorok és kiegészítők is megjelennek nála. (például könyvszekrény, varróasztal, kalaptartó, főkötőtartó, tükrök stb.) Ezüstözött feszület, egy drága bécsi óra (az ún. Stock Uhr), egy serleg, és ezüst evőeszközök utalnak tehetőségére. A konyhában a cserépedények mellett megjelennek a porcelánok is, s a többi leltárral összevetve nála találjuk a legtöbb ónedényt. Megtalálható itt is a kor jellegzetes darabja, a köpőláda, ez Rhabl orvosnál, illetve poli-túrozott formában özvegy Jeszenszkyné házában is fellelhető. A mesterember ruhatára is gazdagabb lehetett, ugyanis a leltárban 13 öltözet ruha (köztük egy komplett ún. rajnai öltözet), illetve egy váltás ruha szerepel. Mindezeket egészíti ki műhelyének gazdag felszerelése.

Joannes Rhabl kirurgus háromszobás belvárosi házában a helyiségek gazdagon bútorozottak voltak. Sokfajta szekrény, sárga posztóval bevont kanapé nyolc székkal, keményfa dívány, bőrszék, tükrök, könyvespolc, varróasztalka található otthonában. Vagyonosságát mutatja a nagy, aranyozott bécsi óra, arany zsebórája, ezüst sótartói és evőeszközei, s hogy az orvosláshoz szükséges eszközeinek egy része is ezüstből készült. Ennek valószínűleg higiénés okai is lehettek. Írószekrényében, meglepő módon a kávézáshoz szükséges findzsák, kannák, pixisek kaptak helyet. Felesége selyemruhában járt, a tálalásnál porcelán és ónedények kerültek az asztalra, amelyet „finomabb” abrosszal fedtek. A konyhában a cserépedények mellett sok rézedény is megtalálható (pl. tepsi, hűtőkanna, fazék, lábos, kávéskanna, vajjas vendő). Az ecetes hordók arról tanúskodnak, hogy akkoriban még otthon készült az ecet, a sót pedig tömbökben vásárolták (kósó), amit otthon sódarálóval tettek használhatóvá. Itt és Árvay alügyésznél találkozunk a mosáshoz szükséges mosóteknővel, és a mángorlóval (ezt egy helyen ruhaprésnek nevezik).

A Jeszenszky-ház berendezése jól reprezentálja a vagyonos, gazdag nemes otthonát. Az összeírásból több helyiség funkciójára is egyértelműen következtetni lehet. A földszinten levő, egymásba nyíló két szobát a használaton kívüli bútorok, ágyneműk, s más egyebek tárolására használhatták, de itt találjuk a családi levéltárat is. A leltárban így szerepel: „egy bé csukott láda Familia Irásokkal.” Szintén a földszinten volt az inas szobája, egy konyha, spájz és a kamra. A házhoz tartozott még pince, két fészter, egy istálló és a kert. Az emeleten volt kilenc gazdagon berendezett helyiség, egy konyha és a spájz. A helyiségek közül az egyikben, többek között a tálaláshoz szükséges dolgokat tartották, mellette volt az ebédlő, s az ebédlőből a szalonba lehetett átmenni. A személyes tárgyakból megállapítható, melyik volt özv. Jeszenszkyné hálószobája, három másik szobában pedig Tóni kisasszony (Jeszenszkyné leányának) holmiját, ruháit említik. A számos, felsorolt ingóság közül most csak néhányra hívnám fel a figyelmet. Az inas szobája puhafa, festett bútorokkal volt berendezve, s az összeírásban többször említenek „rozzant” bútort. A ruhákat falifogasra, illetve fa ruhaállványra helyezték. Az emeleti ebédlő-

ben a puhafából készült ebédlőasztalt tíz bőrhuzatú szék vette körül, az asztalra porcelán és keménycserép edények kerültek, az evőeszközök részben ezüsből voltak, a fekete nyelű késekhez üveg késtartókat, az étkek tálalásához sokfajta tálat, edényt használtak. A szalonban kanapé, kerek székek, zsámoly, egy márványtetejű íróasztalka és a zongora kapott helyet, az edényekből ítélve itt szolgálták fel a teát és a kávé. A szalon fényét emelte még az ezüst gyertyatartó-pár, az aranyozott rámajú tükör, „Ferdinánd urunk képe”, és az oszlopos bécsi óra (ebből egy aranyozott kivitelű is volt a házban, az özvegy hálósobájában pedig „egy arany rámás muzsikás óra kép”). Az ablakban ablak-vánkos és selyemfüggönyök, a kályha előtt kályhaellenző kapott helyet. Jeszenszkyne szobájából pedig mintha csak most léptek volna ki: ott hever asztalán a pápaszem, egy bőrzacskó, olvasó, imádságos könyv, napernyő, egy légycsapó, kisolló, tarka selyem keszkenő, márványlapos éjjeliszekrényében volt a kézi ezüst gyertyatartó, zöld selyempaplanos ágya nagy selyem ágyterítővel volt letakarva. Cifra spanyolfal mögött öltözött, de ruháit más helyiségben tárolta. Természetesen ebből a szobából sem hiányzott a politúrozott köpönláda.

Most pedig nézzük ezt a tárgyi világot egy másfajta megközelítésben.

A lakberendezés egyik meghatározó eleme a bútor. A leírásokból megtudjuk, hogy puhafából, vagy keményfából, politúrozott, esetleg festett kivitelben készültek-e a felsorolt darabok. Néha megjegyzik, hogy a kárpit tarka, és egy esetben ismert (Rhabl), hogy a kanapé és a nyolc szék sárga posztóval fedett, s maga a bútor lószőrrel tömött volt. Említenek még bőrhuzatú és nádazott ülőbútort is. Az íróasztalok, ill. írószekrények közt van aranyozott és márványlapos is. A Jeszenszky-házban az inas szobájában például festett bútorok voltak, amelyek közt egy háts pad is szerepelt. A különféle bútortípusokból álljon itt egy felsorolás: nyoszola (vagyis ágy), dívány, kanapé, támlásszék, támla nélküli szék, karosszék, kecskelábú karosszék, kerek szék (ezt gömbölyűnek is nevezik), zsámoly, pad, ebédlőasztal, kihúzható asztal, „fekete politúrozott hosszúkás asztal”, „politúrozott kis íróasztal”, szekreter, konyhai almárium, üveges almárium, életes almárium, kredenc, gardrób. Tipikus bútor a háromfiókos, főként a ruhafélék tartására szolgáló almárium, s két házban (Jeszenszky és Rhabl hajlékában) falba mélyített almáriummal is találkozhatunk. A kirurgus értékes orvosi eszközeit tartotta benne, a nemesi házban pedig a mosdáshoz szükséges kellékek kaptak helyet a faliszekrényben.

A korabeli ágyakban matracok és szalmazsák is volt, az ún. alsó paplant lepedővel fedték, erre kerültek a vánkosok és a felső paplan. Az ágyneműre hol egyszerűbb, hol elegánsabb- például hímezett, vagy selyemből készült- huzatok kerültek, s az egész vetett ágyat ágytakaróval terítették le. A Jeszenszky-házban például kék selyem ágytakaróval.

A múlt század első felének higiénés körülményeiről is kapunk némi képet a forrásokból. A mai fogalmaink szerinti fürdőszoba ismeretlen volt, a tisztálkodáshoz tartókeretbe illeszthető, kerámiából, vagy keménycserépből készült, általában fehér színű lavórt és törülközőket használtak. Az éjjeliedény helye pedig a németül Nachzeng-nek

nevezett éjjeli szekrényben volt. A szennyes ruhát ládában gyűjtötték, s az öltözet darbjainak tisztán tartásához is volt eszköz, a cirokból készült ruhaseprű.

Az öltözetről sajnos nem kapunk széles körképet. A férfi viselet darbjai voltak a kalapok, sapkák, nadrágok, mellények, köpönyegek, a hosszú felsőkabát (más néven kaputrok), a lajbi, s hogy Ganzer mester rajnai öltözete – a hozzá való selyem tartozékokkal – milyen lehetett, az további kutatást igényel. A női viselet részei voltak a ruhák, főkötők, pántlikák, az éjjeli réklinek nevezett hálóingek. Említenek selyemkészkenőt, tarka asszonyi kendőt, kiegészítőként napernyőt is. Nem találkozunk viszont sem a kor divatos fűzőjével, sem a krinolinnal. A textíliák anyagai közül a lenvászon mellett csak a selyem és az atlaszselyem jelenik meg e forrásokban.

A hölgyek korabeli szépítkezéséhez találtunk még egy érdekes adalékot, Jeszenszkyne házában rézből készült rózsavíz főző kazánt említenek.

A korabeli világításról fából, politúrozott fából, vasból, rézből és ezüstsől készült asztali és kézi gyertyatartók, cifra koppantók, kézilámpás, istálló lámpás, mécses, gyertyatartóra való üveg, viaszgyertyák árulkodnak.

Mielőtt a konyháról és az étkekről esne szó, fontos megjegyezni, hogy a borokultúrához, szőlészethez is találunk adatokat. A vizsgált összeírások mindegyikében szerepelnek a szőlő létére, a szőlőművelésre, bortermelésre, illetve borfogyasztásra utaló tárgyak.

S ezek után lássuk a konyhát.

József nádor udvari szakácsa, Czifray István írta a kor legnépszerűbb szakácskönyvét, amely a recepteken túl számos gyakorlati tanácsot is ad a háziasszonyoknak.¹⁰ E forrás jól kiegészíti az összeírásokból ismert tárgyi világot. A múlt század első felében még szabad tűzhelyen sütöttek-főztek, ahol Czifray tanácsa szerint jó, ha egy felfüggesztett vas- vagy rézüstben mindig ott forr a víz. A módosabbak jól cinezett rézedényeket használtak, az ólommázás cserépedényekkel vigyázni kellett; savas, csípős ételeket nem volt tanácsos főzni, vagy tárolni bennük. Az összeírásokból a konyhai eszközök számos fajtáját ismerhetjük meg, felsorolásuk hosszú lenne. Ezért inkább egy részletet emelünk ki, nevezetesen a pecsenye készítés eszközeit. Kétféleképp készülhettek a sülték: vagy forgatható nyársra fűzve, vagy vas, illetve réz tepsiben, s a sült pecsenyét hosszú nyelű, mélyebb kanállal locsolgatták. Egyébként a receptekben egyes hozzávalók mércéje is ez a fajta kanál volt. Az elkészült étel darabolása a trancsírozó tányéron, többfajta kés és kétágú villák segítségével történt. A felsorolt eszköznevek árulkodnak az étkekről is. Az ételekhez felhasznált alapanyag volt a liszt, tojás, vaj, tej, káposzta, uborka, torma, ecet, só és citrom, a pécsi konyhákban készültek, levesek, főzelékek (ezt csuszpáznak nevezték), szószok, sülték, savanyúságok, befőttek, torták,

¹⁰Biztos és sok esztendei tapasztalás által jóvá hagyatott olly szakácsi utmutatások Gyűjteménye, melyek szerint a' rendes és jó házi-gazdaságban megkívántató hus- és böjti-étkek, különféle sütemények, nedvek, kocsonyák, fagyaltak, gyümölcsök, s' a' t. a' legszebb izléssel 's legjutalmasabb áron készíthetnek. A' magyar gazda asszonyok számára szerzette Czifray István szakács mester Pesten. 1816. Részleteket közöl e könyvből Szántó András: Eleink ételei. Válogatás régi szakácskönyvekből. Budapest, 1986.

Fol.		Fünfkirchen		17. April 84	
B E C H N U N G.					
zu den billigsten Preisen					
aus der Specerey-, Material-, Farb-Waaren, Porzelain et Steingut Handlung, und Fünfkirchner Papier Fabriks Niederlage					
des					
J. G. Gyurkowitzs,					
zur silbernen Kugel in der Hauptgasse.					
25	Stück	Limone	10	2	30
6		Orangen	96	1	48
140		Hauptblätter		6	40
40		Eisen Böttig	39	1	48
6	Stück	Gold Schrauben			36
2	Stück	Höfen	5		10
2	Pj.	Eisen Stixen	48	1	36
10		Blumen			40
1	halb	Spindel			48
10		beste Milch			42
1	Stück	Linsen			10
Soll				17. 36	
Haben				J. G. Gyurkowitzs	

J.G. Gyurkowitzs pécsi kereskedő számlája 1841-ből. JPM ltsz. Ny.77.168.*

* A Fő utcai (ma Király utca), „Ezüst Golyóhoz” címzett üzlet vegyeskereskedésként, illetve, mint a pécsi papírkészítő műhelyek lerakata működött, de többek között kézimunkával készített porcelán és keménycerép, valamint festék-árakat is lehetett itt vásárolni. A számlán, a kifizetett termékek között szerepel spiritusz, facsavar, fűrő, kefe, narancs és minőségi keleti rizs is

tésztafélék, édes csemegék, kedvelték a palacsintát, farsangkor pedig fánkot ettek. Fogyasztottak kávé, teát, csokoládét, és –talán Fűre dről származó- savanyúvizet is. A kávé „bádóg pixis”-ben, a teát dugóval ellátott, „holland tejának való czifra flasko”-ban tartották. A konyhai felszereléshez tartozott bádóg kávéfőző machina, kávépörkölő, kávéőrő, vízfőző kazán, citromnyomó, sódaráló, káposztagyalu, rézmozsár, a piszkos edényeket pedig mosogató sajtárban tisztították meg. (Itt jegyezzük meg, hogy az ezüstöket a Jeszenszky-házban tisztítóporral pucolták, amelyet az özvegy saját szobájában tartott.)

Az abrosszal borított asztalra különféle porcelán és keménycserép tálaló edényekben (például levesestál, pecsenyéstál, salátástál, szószostál stb.) került az étel. A leírásokban üveg poharakkal is találkozhatunk. A kávézáshoz, teázáshoz is több tárgytípus, kanna, csésze v. findzsa, cukortartó, vörös kávéskendő, fehér kávésabrossz köthető.

Felmerül a kérdés, a bemutatott sokfajta lakásfelszerelési tárgyat, eszközt, az öltözetek darabjait vajon hol, kitől vásárolták meg tulajdonosaik? Annyi bizonyos, hogy ebben az időben igen nagy mértékű volt az osztrák termékek beáramlása országunkba, amelyet egy helytartótanácsi rendelet is megtámogatott engedélyezve az ottani gyáraknak, hogy kis- és nagybani árusításra felkészült lerakatokat állíthassanak fel Magyarország egész területén. Ez mindenképpen komoly konkurenciát jelentett a helyi kereskedőknek és iparosoknak. A vizsgált korszakból leginkább az asztalos termékek készítőit ismerjük Mendöl Zsuzsanna tanulmányából.¹¹ Így tudjuk, hogy a pécsi asztalosok számos bútorfajtát készítettek a helyi lakosság, illetve intézmények megrendelésére. Feltételezzük, hogy más termékek esetében is hasonló volt a helyzet, városunk polgárai vásárolhattak külföldi árut, de hazai, illetve helyi készítésű cikkeket is. Láthatjuk, hogy a különböző céllal készült leltárak a mindennapi élet mennyi apró részletére derítenek fényt. Ezért nagyon fontos és hasznos lenne a közgyűjteményekben őrzött összeírások forrásközlő publikációinak elkészítése.

¹¹ Mendöl Zsuzsanna: XIX. századi pécsi asztalosok. In: JPM Évkönyve, 20-21.köt. 1975/76. Pécs, 1977. 219-229.p.

BÁLINT ORSOLYA

AZ 1896-OS ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK PÉCSETT

A képviselőház feloszlata

Az 1896-os esztendőben államiságunk ezeréves fennállását ünnepelte az ország. Az ünnepek megrendezése báró **Bánffy Dezső** miniszterelnök nevéhez fűződik. A milleniumi ünnepek befejezésével 1896 végén már a küszöbön álló képviselőválasztás foglalkoztatta az ország lakosságát, amelyet október 29-e és november 4-e között hirdetett meg a kormány.

De miért is volt szükség új választások kiírására 1896 októberében? A Ház mandátumideje még nem járt le, de Bánffy báró, a 'magyar Napóleon' – ahogy a *Pécsi Figyelő* jellemzi őt – feloszlatta a képviselőházat.¹ Azért, hogy „a feloszlata által a kormánypártban ellene forduló elemeket kirekeszthesse, s helyettük olyanokat választasson meg, akik szemöldökének egyetlen rángására a porba hullanak előtte” – jegyezte meg csípősen a pécsi napilap.²

Mi volt a célja Bánffynak a mamelukhad felállításával? A baranyai függetlenségi ellenzék véleménye szerint az országgyűlés idő előtti feloszlatahoz a Korona beleegyezését Bánffy csak úgy tudta elnyerni, hogy kijelentette, hogy a régi képviselőházzal az osztrák igényekhez mérten a kvóta felemelését nem tudná végrehajtani. Így vállalta azt, hogy új választásokat ír ki és ezután „csinál” olyan többséget, amelyből az eddigi kormánypárt függetlenebb elemeit kiszorítja, s a helyükbe egy mindenre kész szolgálhadat állít, amely a kvótának tetszés szerint felemelését véghezviszi.

A kormány viszont a zavaros pártviszonyok között semmi esélyt sem látott, hogy a törvényhozás mandátumának lejárta előtt a kiegyezési kérdéseket lezárhassa, ezért döntött az idő előtti választások kiírása mellett. Mivel az országgyűlés feloszlatahoz a miniszterelnöknek egyedül nem volt elég hatalma, szükség volt a Korona beleegyezésére is. Ezt sikerült elnyerni azzal a kijelentésével, hogy az új országgyűlés a kvóta felemelésének megszavazására garanciát vállal. Így az 1891-1896-os képviselőházat Bánffy 1896. október 3-án királyi leirattal oszlatta fel. A *Pécsi Közlöny* így értékelte az 1891 óta fennálló képviselőházat: „Az országgyűlés ötévi ciklusát, még mielőtt lejárt volna, a beállott munkaképtelenség miatt berekesztette. A szétoszló ál-apostoloktól hiába kérnök számon az elmúlt öt év előtt tett ígéreteket. A polgárság zömét kijózanították a nyomasztó közállapotaik, az uralkodó politikát rossz hírbe hozták nemzetietlen alkotásai.”³

¹ Pécsi Figyelő, 1896. október 18. 239.p.

² Pécsi Figyelő, 1896. október 3. 226.p.

³ Pécsi Közlöny, 1896. október 6. 199.p.

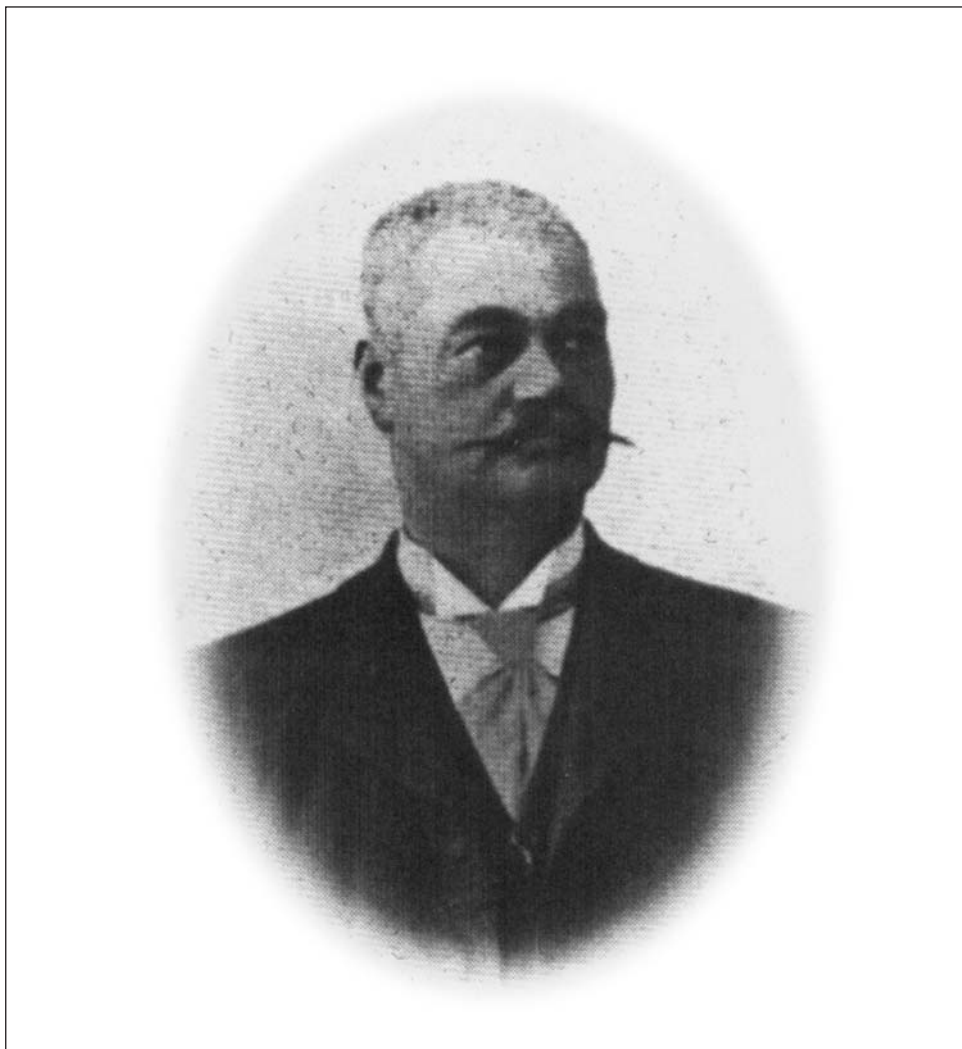
A választási szokások

A választások lefolytatására nem sok idő maradt, hiszen már 1896. november 23-ra meghírdették az új országgyűlést. A választásokon öt párt képviseltette magát. A Szabadelvű Párt, a Katolikus Néppárt, a Nemzeti Párt, a **Kossuth Ferenc** vezette Függetlenségi és a 48-as Párt, valamint **Ugron Gábor** Függetlenségi pártja. Az öt nagy párt mellett az 1896-os választásokon nagy számban vettek részt független, azaz pártonkívüli jelöltek is. Október 18-ig közel 400 kerületben állítottak kormánypárti jelöltet. Még ott is volt kormánypárti jelölt, ahol eddig nem, mint pl: Cegléden vagy itt Baranyában Szentlőrincen. A jelöltállításokkal Bánffy a kormánypárti fölény elérésére törekedett. A miniszterelnök a választások menetét saját kezében összpontosította, a pártpénzeket is egymaga kezelte. Ezen centralizált szervezésben különbözött az 1896-os választás az előzőektől, hiszen azelőtt a kerületek saját vezetőik, a főispánok által intézték a képviselőválasztás ügyeit. A Bánffy-féle választások szállóigévé lettek, de nem sokban különbözött ez sem az előzőektől, hiszen eddig is nagy hatalma volt a pénznek és a hivatali befolyásolásnak a választások menetére. Az 1896-os választások csupán a korrupció nagyságrendjében tűntek ki az előző választások közül.

A választójogi törvény 1874 óta változatlan volt. Az 1874/33 tc. az 1848/ V. törvénycikkelyhez képest változásokat nemigen hozott. A nyílt választás rendszerét továbbra is fenntartották, de megszigorították a vagyoni cenzust, kizárták például az adóhátralékos polgárokat, s így a jogosultak száma 6% alá esett. A jelölésnél kizáró ok nem szerepelt. Bárkit lehetett jelölni, aki aktív választójoggal rendelkezett, 24. életévét betöltötte és tudott magyarul. Az urnák elé járulhatott minden 20 év feletti magyar férfi. A választók ebben az időben nem voltak pártokba szervezve, csak a választási kampány idejére alakultak meg a helyi, megyei választókerületi pártszervezetek, melyeknek feladata a támogatók nyilvántartásba vétele, s újabb támogatók megnyerése volt. A választási előkészületek megindulásával a korteseknek a helyi propaganda kifejtése volt a feladata. A kortesek mellett befolyásoló tényező lehetett a választási névjegyzék, amit a választók évenkénti összeírása alapján állítottak össze. A névjegyzékbe vételkor előfordulhattak torzítások, például az összeírók kihagyták a várható ellenzéki szavazókat a választólistából, ezzel is csökkentve az ellenzék esélyeit. Az 1874/33 tc. értelmében az összeírások alapján az országban 889 714 választópolgár volt, Baranyában összesen 24 254, Pécs városában pedig 1894 fő választhatott. A pécsi 1896-os választási jegyzék nem maradt fenn, de az megállapítható, hogy a választásra jogosultaknak 15%-a veszítette el választási jogát az 1895-ös összesítés óta.

A pécsi választások, jelöltek és programok

1896 októberében Pécs is választási lázban égett. Az 1896-os választásokon két képviselő köré csoportosult a lakosság: **Aidinger János** polgármester a Szabadelvű Párt képviselőjében vett részt a választáson, **Erreth János** ügyvéd, a pécsi ügyvédi kamara elnöke Függetlenségi és 48-as párti ellenzéki képviselőként indult. Hogyan jellemezhető a két jelölt? Aidinger 1846-ban született polgári szülők gyermekeként. Iskoláit Pécssett végezte, 1866-ban lett a város aljegyzője. 1872-

Aidinger János

ben főjegyzővé, majd 1875-ben polgármesterré választották. Őfelsége, **Ferenc József** Aidinger Jánosnak a közügyek terén kifejtett kiváló érdemei elismeréséül királyi tanácsosi címet adományozott.

Lenkei Lajos-tól, a választások résztvevőjétől idéznék, aki így jellemzi a **Aidinger János** polgármester 21 éves tevékenységét: „Minden tekintetben hatalmas egyéniség, megbecsülhetetlen jóbarát és kellemetlen ellenfél volt, amiről sokan meggyőződhetnek, mivel ellenségeiben nem szenvedett hiányt. Végighaladt a városi tisztviselői állásokon és főjegyző volt, amikor a törvényhatósági bizottság

egyhangúlag őt választotta meg polgármesternek. Pécsnek akkoriban aligha volt több 32.000 lakosánál és ő vezette át a várost a német szóról a magyarra. Igazi magyar típus volt. Ha kellett, ravasz, ha kellett egyenes, de mindenkor jóindulatú volt. [...] Politikailag szilárdan ragaszkodott mindenkor a Szabadelvű Párthoz.”⁴ Erdemeihez tartozik még a pécsi iskolák fejlesztése, a pécsi vízvezetékrendszer kiépítése, a színház ügyének a felkarolása.

A *Pécsi Figyelő* bírálja Aidinger János jelöltként való indulását, mint polgármester. Az ellenzék akkor tartaná jogosnak részvételét a választásokon, ha lemondana polgármesteri címéről és az ezzel járó hatalmi befolyásáról. A jogtalan előnyre ily módon szert tevő Aidinger ellen felhozzák Pécs városának finansiális helyzetére kifejtett rossz hatását. Aidinger, mint írják, 1 M Ft törzstőkével vette át a város igazgatását, s most 1,5 M Ft adóssággal terhelten készül megválni tőle.

A Függetlenségi és 48-as párti jelöltként induló **Erreth János** régi politikai ellenfele volt Aidingernek. Erreth az 1892. évi választások során független (pártonkívüli, mérsékelt) képviselőként került be a parlamentbe, miután **Baross Gábor** lemondott pécsi mandátumáról. Lenkei így jellemzi őt: Erreth János „ifjabb éveiben vezére volt Pécssett az ellenzéknek. [...] A képviselőházban is az ellenzék azon árnyalatához csatlakozott, mely nem a botrányok hajszolásában kereste a haza üdvét. Mint pécsi jól ismert mindenkit és respektálta mindenkinek politikai meggyőződését, a lehetőségig kerülte a politikai okokból való megtorlást.”⁵ Anyagi függetlensége nagy erőssége volt.

Az ellenzéki napilap, a *Pécsi Közlöny* így ír a Függetlenségi jelöltről: „Ki Erreth? A kormánynak ellenese. Ez magában véve is elég indok, hogy minden független ember, de minden katolikus pap is reá adja a szavazatát. Papnak és katolikusnak elég az, ha Erreth egyházunk ellenségének az ellensége; már ennek alapján rá kell szavazni.”⁶

A két jelölt október 24-én és 25-én lépett a nyilvánosság elé, hogy programbeszédüket megtartsák. Aidinger János az 1867-es kiegyezés mellett áll ki, ezt alaptörvénynek tekinti, akárcsak a Pragmatica Sanctiot. Az ország önrendelkezési jogának visszaszerzését nem támogatja. Erreth politikai végcéljának az önálló és független Magyarországot vallja.

Mi a két jelölt véleménye a Magyarországot politikailag és gazdaságilag is érintő vámterület, illetve kvóta kérdésében?

A kormánypárti jelölt e kérdésben úgy nyilatkozik, hogy a vámszövetség Magyarországra nézve határozottan hátrányos, mert amíg a vámtarifa Ausztria iparérdekeit hathatósan védi, hazánkat a saját, állandó piacaként biztosítja, addig Magyarország nyersterményei nem részesülnek kellő védelemben. Fejtegetése végén Aidinger oda lyukad ki „csodálatos kormánypárti logikával,” ahogy azt a *Pécsi Figyelő* írja, hogy ő a vámközösség híve és kívánatosnak tartja a vám- és kereskedelmi szövetség megújítását.

⁴ Lenkei Lajos: Negyven év Pécs történetéből. Pécs, 1922. 54-59.p.

⁵ Lenkei... i.m. 1922. 42-43.p.

⁶ Pécsi Figyelő, 1896. október 11. 233.p.

Ezzel szemben Erreth János határozottan követeli az önálló vámterület létrehozását. Indoklásában a gazdasági különbség és az ellentétes érdekek ütközésére hivatkozva érvel emellett. A kvóta felemelését a Függetlenségi jelölt határozottan elutasította, míg Aidinger a kormánypárti elgondolásnak megfelelően határozott kijelentést a kvótával kapcsolatban nem tett.

Ha azt vizsgáljuk, hogyan vallanak a közigazgatásról és a katolikus autonómiáról, megállapítható, hogy Aidinger a közigazgatás államosítása mellett áll ki, minden előzetes feltétel nélkül. Erreth az államosítást csak a közszabadságok biztosításának feltétele mellett szavazta volna meg, azaz új választási törvény megszavazását kérve.

A katolikus autonómiával kapcsolatban Aidinger kívánja az egyházi javakkal való feltétlen állami rendelkezést, a papi állásokkal kapcsolatban pedig az állami kinevezések fenntartását. Erreth ezzel szemben az állami befolyást csak az egyházi főfelügyeletre akarja korlátozni, az egyházi vagyon kezelését és a kinevezéseket a katolikus felekezet kezelésébe akarja utalni.

Végül mit ígértek Pécs városának? Aidinger egy sor helyi érdek megvalósításával kezdené mandátumidejét. A jogakadémia állami rendezését, állami ipariskola felállítását ígéri, illetve a városi iskolák részére állami segílyt kíván juttatni. Erreth kijelentette, hogy nem tesz semmiféle olyan ígéretet, amelynek beváltása az ő hatáskörén kívül esne.

A vélemények összevetése után külön szeretnék kitérni az új elgondolásokra. Aidinger javasolja a városi önrendelkezési jog kiterjesztését, az ingyenes elemi népoktatás megteremtését, valamint a hadseregnél a szolgálati idő csökkentését. Erreth két új reformtervezettel is fellépett. Külön magyar nemzeti jegybank felállítását javasolja, illetve új választási törvény meghozatalát. „Én a cenzus alacsony és egyenlő megállapítását (4-5 forintban), s a választott testületeknek a választási jogosultsággal bírók számán alapuló, lehetőleg egyenlő mérvű beosztását az adók pontos befizetése elmulasztásáért megállapított jogvesztését, s az erőszakoskodások, s egyéb visszaélések lehető megelőzése és megszüntetése céljából a titkos szavazás behozatalát kívánom.”⁷ Az utóbbira csak az 1918. évi választójogi törvény 17. paragrafusának beiktatásakor került sor, amelynek értelmében az ország egész területére kiterjesztették a titkos választásokat.

A választások napja

Az ellenzék nagy várakozással tekintett a választások elé, a választás napját kitörő lelkesedéssel fogadta. 1896. október 29-én az ország 53 vármegyéje és 43 városa választott az elkövetkező országgyűlési ciklusra képviselőt. A *Pécsi Figyelő* így ír október 29-ről: „Kedvező, szép idő volt a választásra. Ködös, borongós volt ugyan a reggel, amikor a választók már gyülekeztek, később azonban a legszebb őszi nap sütött reánk. Verőfénye ugyan nem volt melegítő, de tiszta volt. Az egyetlen tisztaság, amit a mai napon tapasztaltunk.”⁸ A két jelölt tábora külön gyü-

⁷ Pécsi Közlöny, 1896. október 29. 119.p.

⁸ Pécsi Figyelő, 1896. október 29. 248.p.

lekezőhelyről indult. Ennek oka az volt, nehogy verekedés törjön ki közöttük, amire a hosszú etetések és itatások után lehetőség nyílt volna. Az október 29-i felvonulásról ismételten a *Pécsi Figyelő*-t idézném: „Már reggel hét órakor gyülekeztek az Erreth-párt hívei a zászlók alatt, és pedig a Szigeti külvárosiak a Korona vendéglő előtt, hová a belvárosiak is csatlakoztak és fél nyolckor megindult a mintegy három-ezer főre tehető csapat Éljen Erreth! kiáltásokkal, Rác Guszti zenéje mellett, aki az ismeretes Aidinger nótát rántotta rá és vonult az országúton át a Tornacsarnok hátsó részéhez, ahol már a 44-ik gyalogezred egy százada húzott kordont.”⁹

A kormánypárt hívei a Tornacsarnok frontjánál gyülekeztek, a vaskerítés hosszában bámulták azt a zajos képet, amely az épület túloldalán volt szemlélhető, ahol vígság, öröm és remény lakozott a lelkes választókban, míg náluk csak a muszáj.”¹⁰

A két tábor elválasztására karhatalmat is igénybe vettek. A szavazóhelyiséget kordonnal vették körbe. Pécssett a 44. gyalogezred egyik százada felügyelte a választásokat. A 9 órakor kezdődő szavazáson harminc írnok vett részt. A szavazási bizottság elnöke **Fekete Mihály** volt. Először az Aidinger-pártiak szavaztak. A szavazás nagyon lassan haladt, ez is a kormánypárti korteskedés egyik eszköze lehetett, arra gondolva, hátha így az Erreth-pártiak szétszélednek.

A pécsi választásnál 478 hivatalnok szavazott a kormánypártra, az ellenzékre egy sem. Mindössze tíz hivatalnok tartózkodott a szavazástól. Az ellenzék és a katolikus papság teljes egészében Errethre szavaztak, kivéve **Nemes Tivadar** ciszterciata szerzetest, a tanítószázad vezetője Aidinger Jánosra adta le voksát. A kormánypártiakat az ország legtávolabbi vidékeiről hozták el szavazni (Cseh, volt püspöki erdész például Hunyad megyéből jött el, hogy a kormánypártra szavazzon; Egry Dezső pécsváradi ügyvéd szintén bejött Pécsre). A végső eredmény kihirdetésére este 6 óra után került sor. Mielőtt ismertetném a választás eredményét, idézném a *Pécsi Figyelő* jóslatát: „Baranyában is csak a legeslegszegényebb kerületekben lehet majd a kormány jelöltjét beültetni a parlamentbe, ami legfeljebb egy-két kerületet tesz; a többiekben vígan lobog a Függetlenségi és 48-as párt zászlója és nem fog meghajolni azelőtt a moloch előtt,¹¹ amely azt hiszi magáról, hogy mindent képes felfalni.”¹²

A molochnak nevezett miniszterelnök felfalt mindent, ami elébe került. A pécsi választások eredménye jócskán rácsúszott az újság jóslatára, hiszen Aidinger János 946 szavazattal szerezte meg a többséget városunkban. Erreth János független képviselőre 574 szavazatot jutott. A pécsi kormánypárti győzelem nem volt meglepő. A kerületben a Szabadelvű Párt viszonylag kedvező esélyekkel indult. Az 1875 óta megtartott hat választáson 50 %-ban a kormánypárt győzött. Mindössze 1884-ben választott a kerület függetlenségi képviselőt, míg 1887-ben és 1892-ben a pártonkívüli mérsékeltek képviselték a várost. 1892-ben a pártonkívüli Erreth úgy szerezte meg a képvi-

⁹ Pécsi Napló, 1896. október 30. 253.p. „Az Aidinger nem lesz követ, / követünk csak Erreth lehet. / Ejj-haj polgármester úr, / elszaladt a nyúl, / Kimaradt az országházból.,,

¹⁰ Pécsi Figyelő, 1896. október 29. 248.p.

¹¹ Pécsi Figyelő, 1896. október 29-i számában így titulálják Bánffy Dezső miniszterelnököt.

¹² Pécsi Figyelő, 1896. október 21. 241.p.

selőséget, hogy Baross Gábor lemondott itteni mandátumáról. Ezt a mandátumot szerezte vissza Aidinger János, a kormány győzelmét biztosítva a városban.

Az eredmények

Mi lett az eredménye a baranyai választásoknak? Baranya megyét nyolc választókerületre osztották fel: dárdai, mohácsi, pécsváradi, sásdi, siklósi, szalántai, szentlőrinci és pécsi választókerületre.

Baranya vármegyei választási eredmények 1896-ban:

VÁLASZTÓKERÜLET	PÁRT	MEGVÁLASZTOTT KÉPVISELŐ
dárdai vk.	Függetlenségi és 48-as Párt	Hentaller Lajos
mohácsi vk.	Néppárt + Nemzeti Párt	Jágics József
pécsváradi vk.	Szabadelvű Párt	Kardos Kálmán
sásdi vk.	Szabadelvű Párt	Szily Pongrác
siklósi vk.	Függetlenségi Párt	Antal Pál
szalántai vk.	Függetlenségi Párt	Brázay Kálmán
szentlőrinci vk.	Függetlenségi Párt	Jeszenszky Ferenc
pécsi vk.	Szabadelvű Párt	Aidinger János

A megyei képviseléválasztás a szentlőrinci és mohácsi pótválasztásokkal zárult. A Néppárt nem fogadta kellő toleranciával a választási eredményeket. Közel 80 kerületben állított jelöltet, de a nagy erőszak, a szavazathamisítás, a választók szétverése miatt, bár sok helyen többségben voltak, csak 17-en jutottak be a képviselőházba (lásd az országos kördiagramot).

A fővárosban a szavazás zavargás nélkül zajlott le. „Míg az országban általában szenvedélyesen folyt a harc, Budapesten ilyen csendes választások még nem voltak. Igazi választási mozgalmasság egyetlen kerületben sem kapott életre. Még a katonaságnak sem jutott szerep. Nyugodtan, legkisebb rendzavarás nélkül következett be, amire számítottak. Az ország kerületeiből érkezett híreket a legnagyobb érdeklődéssel várták a fővárosban. Este külön kiadású lapok jelentek meg.”¹³

Választások után

Baranyában, főként azonban Pécsen, a választásokat követően a függetlenségek és néppártiak közösen tiltakoztak a választás módja ellen és e célból széleskörű sajtókampányt indítottak. Tiltakoztak a választásra jogosultak törvénytelen kihagyása miatt a választói listákról, és a kormánypárt manipulációi ellen. Sérelmeik közé tartozott, hogy „a szerdai választásnál leszavazott 947 kormánypárti szavazó között is ott volt 470 hivatalnok, kiknek legnagyobb része nem segít viselni a városi terheket, sőt kb. 100 már nem is lakosa a városnak. A kormánypártra szavazott csaknem 200 zsidó szavazó is, akiket azért vagyunk kénytelenek felekezeti osztályozni, mert ők maguk is felekezeti minőségben adták le szavazataikat.”¹⁴

¹³ Vasárnapi Újság, 1896. november 1. 44.p.

¹⁴ Pécsi Figyelő, 1896. november 1. 251.p.

Ezen zsidóknak az ellenzék a kormánypártra adott szavazatokat nem bocsátotta meg. Emiatt a választásokat követő éjszakán zavargások törtek ki. A zsidó boltosok, kereskedők ablakait betörték. A Király utcában bezúzták Lehr kereskedő boltajtájának üvegét, és a Schönwald-féle órásüzlet kirakatát. Ezután a kétezer főre duzzadt tömeg még a rendőrségre is közáport zúdított. A rendőrök kénytelenek voltak kivonulni, megszállta a budai külvárost, este pedig még a katonaságot is be kellett vetni. A budai külváros az ostromállapot képét nyújtotta, az utcákon minden száz lépésre őrjáratok vonultak szuronyos fegyverekkel.

A baranyai választások lezárásával vizsgáljuk meg az országos eredményeket.

A kormány magatartásáról így ír a *Pécsi Közlöny*: „Az ellenzék kiirtását tűzte ki a kormány célul, s e célját el is érte azáltal, hogy az eszközöket csöppet sem válogatta. A kossuthistákat nemcsak kímélte, hanem teljes ererjével támogatta, ellenben Ugron pártját irgalom nélkül elnyomta. Apponyi Albert gróf pártja is nagyon lefogyott.”¹⁵

A kormánypárt, vagyis a Szabadelvű Párt 44 újabb mandátumot nyert, ezáltal 290 főnyi többséget ért el. A Nemzeti Párt képviselőinek közel felét, a Függetlenségi és 48-as Párt pedig egyharmadát veszítette el, a Néppárt viszont csak 17 mandátumot szerzett. Az ellenzék ezúttal felét sem érte el a kormánypártnak, mindössze 125 főből állt.

Összegzés

A 413 képviselői mandátumra összesen 750 jelölt pályázott. Az 1896-os választásokon a 879 167 választásra jogosult közül 179 520 nem szavazott, azaz a választóknak kb. egyötöde. A közügyek iránti közömbösség még a politikai jogokkal rendelkezők között is nagyarányú volt, függetlenül attól, hogy a képviselőjelöltek között nagy volt a politikai vita. A kormánypárti képviselőjelöltekre szavazók egyharmada egyhangú választáson vett részt, ahol ellenzéki jelölt nem is lépett fel. Jellemző továbbá az is, hogy azokban a választókerületekben, ahol a Szabadelvű Párt győzött, a választásra jogosultaknak több mint egyharmada az ellenjelöltre szavazott. Az ellenzék kisszámú szavazata azzal magyarázható, hogy a választásra jogosultaknak kb. egyötöde tartózkodott a szavazástól.

Az ellenzéki pártok közül a legtöbb szavazatot a Függetlenségi és 48-as Párt Kossuth-frakciója kapta, majd a Nemzeti Párt és a Néppárt következett. A Függetlenségi Ugron-frakciót azonban súlyos veszteségek érték. A képviselőhelyek hetven százalékát a Szabadelvű Párt szerezte meg, 290 képviselőjéből 115 fő homo novusként került be a képviselőházba. Az új emberek nagy része hivatalnokokból került ki, azon kívül több gazdag zsidó polgár is bejutott a parlamentbe. Érdekességképpen megemlíteném, hogy az 1896-os választások során a parlament tagja lett egy festőművész (Szinyei Merse Pál), egy csillagász (Konkoly-Thege Aladár) és egy vívómester (Szabó István), amire eddig még nem volt példa!

¹⁵ Pécsi Közlöny, 1896. október 29. 119.p.

Az 1892-es választásokhoz képest jelentős erőeltolódás mutatkozott meg. Míg 1892-ben 236 kormánypárti mandátumra tett szert a Szabadelvű Párt, addig ez 1896-ban 22,88%-os növekedést ért el. A legnagyobb csökkenés a Nemzeti Pártnál mutatható ki, százalékban kifejezve 48%-os volt a mandátumszám csökkenése (66 mandátumról 34-re csökkent le).

A legnagyobb csatát a kormány és a Néppárt vívta. A Néppárt, igaz, kevés mandátumot szerzett (lásd kördiagram), viszont a parlamentbe annál jobb helyre sikerült ülőjegyet venniük. Az ő soraikból került ki a hegypárti képviselők helye. A kormány a Néppárt jelöltjeinek számát megtizedelte, hiszen a 80 kerületből csupán 17 helyen sikerült a többséget megszerezniük. A választások után így egy 292 oldalas könyvben gyűjtötték össze sérelmeiket. A választási visszaélések részletes felsorolásában 16 fejezetre osztva veszik sorra a különböző praktikákat, választók összeírásától kezdve az ellenzékiek internálásáig, bebörtönzéséig. Ezen sérelmeiket megjelenítik a *Pécsi Közlöny*-ben is. „Ha a Néppárt küzdelmén végigtekintünk, nem lesz senki, ki bevallani nem kényszerülne, hogy erőszakot, nagy erőszakot gyakoroltak ellene. Alig volt egyetlenegy hely, ahol a Néppárt küzdött, ahol erőszakot, törvénytelenséget nem gyakorolt a hatalom. Ha a törvényt pontosan betartják, részrehajlatlanul jártak volna el: Ma legalább hatvan néppárti képviselő jutna az országházba. Alig harmadrésze került oda.”¹⁶

A választásokon a Függetlenségi képviselők jól szerepeltek, tíz mandátumot értek el. A baranyai választásokkal összehasonlítva az országos eredményeket megállapítható, hogy a megyében a Függetlenségi kiemelkedően jó eredményeket értek el. A tíz országos mandátumból hármat baranyai Függetlenségi jelölt szerzett meg.

A Szabadelvű Párt eredményeivel országos téren összevetve a Függetlenségi eredményeket 290:10, míg megyei szinten ez 3:3 mandátumot jelentett. Ebből is látható, hogy a kormánypártnak megyei szinten nem sikerült a többséget megszereznie, hiszen a Függetlenségi is hasonló eredményt értek el. A megyei választásokat tekintve a Szabadelvű Pártnak a korrupció eszközeinek bevetése mellett sem sikerült többségbe kerülnie. Hiszen a Bánffy-féle 1896-os választások éppen a meg nem engedett eszközök alkalmazása által (pénz, megfélemlítés, korrupció) vált szállóigévé.

Igaz ugyan, hogy országos téren a kormánypárti nagybirtokos érdekek érvényesültek, de Baranyában ez az egyenlőtlen elosztás nem volt jellemző. Az országházba bekerült ellenzéki képviselőcsoport pedig kis létszáma ellenére sem tekinthető jelentéktelen erőnek. Elszántan várta a megfelelő időt, hogy sérelmeit a Bánffy-rendszeren megtorolhassa.

¹⁶ Bukás-e, vagy győzelem? Pécsi Közlöny, 1896. november 17.

VÉRTESI LÁZÁR

ERRETH JÁNOS, AZ ELLENZÉK VEZÉRE

Erreth János tevékenységével átfogta a dualizmus szinte teljes korszakát. Vidéki viszonylatban a lehető legteljesebb, töretlen karriert futott be, igaz nem minden politikai kitérő nélkül. Tehetsége, ambíciói révén nemcsak részese volt, de nagymértékben irányítója is a „boldog békeidők” Magyarországn, a Dél-Dunántúl egyetlen igazi központja, Pécs látványos kulturális, gazdasági, társadalmi progressziójának kibontakoztatásának. Hitvallása, melyhez a századforduló lokálpatrióta városatyáinak tiszteletreméltó következetességével egész életében tartotta magát, a következő, tőle származó idézettel ragadható meg leginkább: *„A lényeg: hazám elévülhetetlen jogai biztosítása és megvalósítása, – szülővárosom anyagi és erkölcsi előhaladása, szellemi és kulturális fejlődése, polgárai üdve és boldogsága nagy művésben teljes hűséggel, egész odaadással, önzetlenül közreműködni.”*¹

Az Erreth név már jóval az ő városépítő munkássága előtt összefonódott a város életével. A Lotharingiából elszármazott család a 18. század második felében telepedett meg Baranyában, s jó másfél évszázadon át, négy generációra kiterjedően jegyezte el magát a „bőrös” szakmával, a tímársággal. A Pélmonostoron megtelepedett **Erreth Mátyás** volt az első tímármester az Erreth-családban, akinek **Mátyás** nevű fia származott át Pécsre, s alapozta meg itt e tisztos dinasztiát. A későbbi nagy vetélytárs, **Höfler András** tímár lányát, **Höfler Annát** vette feleségül, s a Malom utca 19. sz. alatt lévő házat és műhelyt kapta hozományul, hogy az apjától örökölt mesterségbeli tudást kamatoztathassa. E portából nőtt ki azután az egész dél-magyarországi régióban sikeresnek bizonyuló és kiterjedt Erreth-tímárság. Évtizedes vetélkedés után a gazdasági fejlődés megváltozott tendenciáit felismerve, összefogtak a **Krautsack** és **Stirling** tímárműhelyekkel, s az így létrejött, nagy kereskedelmi tőkével, komolyabb áru és pénzhittel rendelkező manufaktúris bőripari vállalkozás néhány év alatt véget is vetett a helyi céhes konkurenciának.²

Mátyásnak három fia volt, **Antal**, **János** és **Károly**, s mindhárman folytatták a szakmát, immár három külön épületben és műhelyben. Hármuk közül Antal volt a legsikeresebb vállalkozó, akit egyéb érdemdús cselekedeteinek elismeréseképpen, 1890-ben a király, minden törvényes leszármazottjával egyetemben, a „monostori” előnévvel nemessé tett.³ Antal fia, **Kálmán** vitte tovább a szerteágazó famíliából egyedül, s utolsóként a tímár-mesterséget, s köztisztületben álló, puritán életű patríciusként fejezte be szorgos életét 1933-ban.

Antal öccse, **János** tehetős molnárcsaládba házasodott, **Mayer Anná**-t vette nőül, s bár nem volt olyan sikeres, mint Antal fivére, ő is vagyonos embernek

¹ BML Pécs város közgyűlésének jegyzőkönyvei. 22/1910.

² Tóth Béla-Tóth Géza: Régi pécsi tímárságok. In: Pécsi Műszaki Szemle, Pécs, 1957. 4.; Gulyás József: 200 éves a pécsi Bőrgyár. Pécs, 1962.

³ Fejes György: Mozaikszemek Pécs és Baranya múltjából. Pécs, 1928.

számított, aki megengedhette magának, hogy mint beérkezett, második generációs városi polgár, fiait **Jánost** és **Lajost**, már nem a tradicionális szakma folytatására, hanem a biztos megélhetés mellett magasabb társadalmi presztízst biztosító értelmiségi pályára adja. Polgári hivatásra, melyen ha megfelelnek, a város vezető elitjébe nyílik meg előttük az út.⁴

Erreth Lajos orvos lett, királyi tanácsos, a városi közkórház igazgató főorvosa. Kiváló tudós, akit ritka emberszeretet és szívjóság jellemzett. Rendkívüli szervezőképességének és kitartásának köszönhető a város, hogy a kórházat a vidéki városok viszonylatában vezető szintre emelte, aminek felszerelése az 1907-es Országos Kiállításon méltán váltott ki elismerést a fővárosi kollégák körében is.

Erreth János 1846-ban született, s édesapja jogi pályára adta, ami akkor még komoly presztízzsel és tisztességgel kecsegtetett.⁵ Tanulmányait a Pécsi Jogakadémián és Pozsonyban folytatta, s miután vizsgáját a pesti egyetemen letette, azonnal megnyitotta ügyvédi irodáját Pécsen, a család Kossuth Lajos utcai házában.

Húsz éves korára már mint a jogászfűvészség temperamentumos, függetlenségi érzelmű vezetőjét ismerik városszerte.⁶ Éppen akkorra teszi ezt egész életére kiható meggyőződésévé, amikor Pécs sz. kir. város, ország-világ figyelmét magára vonva hitet tett a független és szabad Magyarország mellett, s 1967-ben, a kiegyezés által lehetővé tett első alkotmányos választásokon **Kossuth Lajos**-t választotta országgyűlési képviselőjének. Meg kell jegyeznünk, hogy ebben családi hagyományokat követett, hiszen 1849-ben, mikor **Nugent** császári tábornok bevonult katonáival Pécsre, az Erreth tímárságot az első között záratta be büntetésképpen, mert pénzzel és tettel, fegyverek és nemzetőrök rejtegetésével is segítették a forradalom ügyét.

Ügyvédi karrierje fényesen alakult. Kiváló jogi felkészültségét, szónoki képességét valamint a család helyi tekintélyét ügyesen kamatoztatta, és amikor az 1874: XXXIV. tc. értelmében létrehozták az ügyvédi kamarák rendszerét, alig 29 évesen a Pécsi Ügyvédi Kamara titkárává választották. Még csak 32 éves fiatalember, amikor az elnöki tisztre emelik, amit közel harminc évig, főispáni kinevezéséig töltött be, s azután a kamara örökös díszelnöke lett élete végéig.

A parlament 1891-es feloszlatásakor visszavonuló **Perczel Miklós** Erreth Jánost választási pártjának elnökét kérte fel, hogy erejéhez mérten küzdjön, nehogy a város valami „bólogatójánost” küldjön az országházba, de **Baross Gábor**-ral szemben nem lehetett versenyképes. Baross azonban, amint az Pécs országgyűlési képviselőivel kapcsolatban eddig minden esetben megtörtént, visszamondta a pécsi mandátumot, és saját győri körzetének képviselője lett. A szabadelvű párt **Fejérváry Géza** jelölésével próbálta menteni, ami még menthető. Egy kaszinóbéli tréfás felkiáltásból kiindulva, az egész városra kiterjedő, sok csalódott szabadelvű választó támogatását is maga mögött tudó mozgalom bontakozott ki

⁴ Ennek bizonyosságát mutatja a két testvér tartós virilis tagsága. Lásd: Bérdi György: Pécs legnagyobb adófizetői 1872-1929. (doktori disszertáció) ELTE Történeti Könyvtár, 54.926/981.

⁵ BML Pécs városi levéltárának anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye (1825-1895)

⁶ Lenkei Lajos: Nagyven év Pécs életéből. Pécs, 1922.

vele szemben, „a leglelkesebb választás, amikor Erreth János nevét írták választási zászlajukra a polgárok.” E hangulat hatására Fejérváry jelölése megbukott, az utolsó szabadelvű reménysugárként jelölt **Aidinger János**, Erreth később még visszatérő ellenfele jobbnak látta, ha visszalép, elkerülendő a biztos bukást. Erreth független programot fogalmazott meg, de a szabadelvű választók megnyeréséért a 67-es alapok megtartását is hangoztatta. Végső célként pedig az önálló és független Magyarország létrehozását jelölte meg. 1892. március 24-én Erreth győzött, „A nagy név elbukott, a polgári név diadalra jutott!”⁷

Első képviselői ciklusában már azokat a feladatokat és célokat fogalmazta meg a parlamentben, melyekért a továbbiakban is következetesen sikra szállt. Számon kérte a nemzeti individualizmusra törekvés hiányát, a közigazgatási hatóságok depolitizálását célzó reformok, és a városok programszerű felvirágoztatásának elmaradását, amit pedig az ország fejlődésének szempontjából kulcsfontosságúnak tekintett. Felszólalt az államvasúti és közgazdasági beruházások fejlesztéséért, különös tekintettel Pécs elhanyagolt vasúti kondícióira.⁸

Pécs érdekében természetesen később is többször felszólalt, kiemelve szerepét a kultúra, a kereskedelem, az ipar és a szőlészet terén.⁹ Mint független képviselő, nyíltan számon kérte **Wekerlé**-n a szabadelvűség és liberalizmus hiányosságait. 1894-ben pedig, Kossuth halálakor, Turinban ő helyezte el a Pécsi Ügyvédi Kamara koszorúját eszmei vezére sírjánál.

Erreth János, a patrióta polgár

⁷ Pécsi Figyelő, 1892. március 25. 2.p.

⁸ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Nyomatványai. Képviselőházi Napló XIV. Budapest, 1893.; Az 1893. évi november hó 28-ára hirdetett Országgyűlés Nyomatványai. Képviselőházi Napló XIV. Budapest, 1894.

⁹ Az 1895. évi május hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Nyomatványai. Képviselőházi Napló XXV. Budapest, 1896. Az 1896. évi március hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Nyomatványai. Képviselőházi Napló XXXI. Budapest, 1896.

A következő választásokon, 1896-ban, **Aidinger János** volt az ellenfele, aki városvezetői pályafutására e tisztséggel kívánta feltenni a koronát.¹⁰ Igen kiélezett küzdelemben, a „faltörő Jánosnak” aposztrófált Aidinger, közigazgatási pozíciójából adódó lehetőségeit is kiaknázva, az ellenzéki sajtóorgánum szerint: hatalmi presszióval, „muszáj szavazatokkal” és pénzen szerzett támogatással, elkeseredett küzdelemben legyőzte a függetlenségi programjával egyébként zajos sikert arató Erreth Jánost. Diadalünnepet azonban nem ülhetek, a csalódott Erreth-tábor ellentüntetése szétszórta, megfutamította őket, s az „Abcug Aidinger” felkiáltásokra visszhangzó, éles kirakat- és ablaküveg csörömpölésnek, s hangos szidalmaknak csak a felvonuló lovas rendőrök tudtak véget vetni.

Aidinger ezzel gyakorlatilag „kibukott” a pécsi közéletből, míg Erreth János, e küzdelmek erkölcsi győzteseként itthon maradt, és számos városi bizottságban folytatta városépítő tevékenységét a hegyrendőritől, a közegészségügyin át a gyámpénztár számolását ellenőrző bizottságig 8-9 bizottságban számíthatnak jogi tudására, felkészültségére, és fáradhatatlan tetterejére. Egyletek sorának alapító, vagy rendes tagja ezen időszakban.

Lelkes patriotizmusa 1901-ben újra gyümölcsözőnek bizonyult. A választásokon nem akadt senki, aki akár csak kicsit is szorossá tehetné volna a mandátum megszerzéséért folytatott küzdelmet. Igaz, ehhez nagymértékben hozzájárult az a politikai vargabetű is, amit **Apponyi Albert** végsőkig elkötelezett híveként, 1901 elején követett el, vagyis hogy belépett a Szabadelvű Pártba. Amilyen hirtelen irányt váltott, olyan hirtelen vissza is tért a szabadelvű padsorokból a Függetlenek közé. Addig azonban a választásokon az ő személye és tapasztalata kellő garanciát jelenthetett a városi választók többségének a város gondjainak legfelsőbb szintű tolmácsolására. Mindenesetre most Errethet abcúgolták meg csalódott hívei, de a választás ennek ellenére krónikába illő csöndességgel zajlott le.

Hamar ráébredve a szabadelvű párt politikájának tarthatatlanságára, függetlenségi meggyőződését követve készen állt, hogy mandátuma lejártakor, amikor a polgári korszak politikatörténetének legjelentősebb kormányzati válsága kipattant az amúgy is vérmes és politizálásra hajlamos pécsi közvélemény élére állva, harcba szálljon a nemzeti alkotmány védelméért.

Hely hiányában nem vállalkozhatunk az események pontos bemutatására. Elég talán annyi, hogy az 1905-ös választásokon győztes koalíció követeléseiből nem engedhetett, a király pedig nem engedett, s a kialakult patthelyzetben **Ferenc József** életre hívta a darabont kormányt, amit azonban a parlament azonnal alkotmányellenesnek ítélt, s felszólította a törvényhatóságokat az ellenállásra. Ennek a nemzeti ellenállásnak lett egyik legerősebb, és a végsőkig kitaró bástyája Pécs, amikor is 1905. június 23-án Erreth János és 28 társa indítványában állást foglalt az alkotmányellenes kormányzattal szemben, és csatlakozott a passzív ellenálláshoz.¹¹ Erreth és ügyvéd-

¹⁰ Ez az ambíciója pedig szerencsésen egybeesett azzal a kormányzati elképzeléssel, mely szerint a legjelesebb helyi személyiségeket kívánták indítani a választásokon, hiszen Pécsen is inkább a nevek-re, s nem a pártokra szavaztak az emberek

¹¹ BML Pécsi város törvényhatósági bizottság közgyűlési jegyzőkönyvei. 1905. június 26.

társai az Alkotmányvédő Bizottságban és a törvényhatósági bizottságban, a paragrafusokra támaszkodva, hiszen az 1870/42. tc. lehetőséget adott az alkotmányvédelem általuk képviselt formájára, kiválóan alkalmazta a törvények fegyvertárát az ellenállás jogi alapjának bizonyítására és a közvélemény meggyőzésére.¹²

Az intenzív politikai összecsapás-sorozat helyi szinten is komoly „hivatali őrségváltást” eredményezett. Az ellenállási mozgalom küzdelmeinek esett áldozatul **Fejérváry Imre**, Baranya vármegye és Pécs szabad királyi város főispánja, hiszen Fejérváry Géza fiaként azonnal az alkotmányellenes kormányzat szimbóluma lett, s elszigetelődve lemondásra kényszerült. Ahogy **Majorossy Imre**, Pécs kiváló, köztisztelőnek örvendő polgármestere is két tűz közé kerülve, a kormány és a város között nem tudott döntenit, s csak a felajánlott nyugdíjaztatás elfogadása mentette meg a fegyelmi úton való elbocsátástól. Pécsét, városi törvényhatóság lévén, nem lehetett úgymond „kiéheztetni”, mint tette azt **Kristóffy** belügyminiszter a megyék dotációmegvonásával. Itt ez nem vezetett eredményre. Főispán és polgármester nélkül a város közigazgatási életét az Alkotmányvédelmi Bizottság, és annak elnöke, Erreth János irányította, aki maga mögött tudhatta a polgárok túlnyomó többségének támogatását. Ktartottak a szeptember végi „ötperces audiencia” kudarca után is, és amikor **Fabritius Győző** őrizetbe vette a Tisztelt Házat, február 19-ét gyásznapnak nyilvánították, de tartották magukat a koalíció vesztes meggyengüléséig, a paktum megszületéséig.¹³ Az április végi, új választásokon Erreth már nem indult, mivel új szerepkörbe emelte a város egyöntetű bizalma, és az új kormány támogatása: 1906. április 23-án Pécs szabad királyi város külön főispánjává nevezte ki a király.

A megye és a város főispáni tisztének kettéválasztása fontos, de bizonytalan kimenetelű újítás volt a város közéletére nézve, hiszen eddig az egyetlen, közös főispán személye legalább kapocs volt a város ügyeiben nem túl buzgó vármegye és a város között. Kérdéses volt, hogy a külön városi főispán meg tudja-e nyerni majd a vármegye támogatását, ha erre szükség lesz. A szép remények beteljesedésének részleges elmaradásáért persze sokkal inkább okolható az ország politikai labilitása, mintsem Erreth János tekintélyének vagy szorgalmának elégtelensége. A város egyhangúlag választott embere volt e poszton. Erre érdemesítette a nagy többség szemében „erősen kiforrott jelleme, puritán becsületessége, tiszta hazafisága, önzetlen munkássága, anyagi és erkölcsi függetlensége.”¹⁴ Megválasztása a polgári öntudat és önérzet győzelmének ünnepe lett. „Mikor végre az igazi nemzetfönntartó elem,” a polgárság embere jutott döntési, cselekvési pozícióba. Külön büszkeséggel töltötte el a pécsieket, hogy a város saját polgárai közül érte el valaki a vidék közéletében betölthető legmagasabb közjogi méltóságot.¹⁵

Politikai elkötelezettségét, és ennek a város által történt elfogadását jelzi a Nemzeti dalnak és a Kossuth nótának az installációs ünnepélyekre addig érthető-

¹² Bottka Dezső: Alkotmányvédelem Pécssett. (szakdolgozat) Pécs, 1997. PTE BTK, Társadalomtudományi Kari Könyvtár.

¹³ BML Pécsi város törvényhatósági bizottság közgyűlési jegyzőkönyvei. 1906. évi március 5.

¹⁴ Két új főispán. Pécsi Napló, 1906. április 4.

¹⁵ Pécs főispánja. Pécsi Napló, 1906. május 10.

en nem jellemző felvétele a Szózat és a Himnusz mellé. Ahogy jelzés értékű volt az is, hogy éppen 48 küldöttség tisztelettel előtte beiktatásakor.¹⁶

Politikája alappilléret a pártpolitika kirekesztése jelentette a közigazgatás minden terén, és a közélet fellendítése. Talán legnagyobb érdeme, hogy felismerte a városfejlesztő energiák fontosságát, és minden támogatást megadott ahhoz, hogy az urbanizálódás nyilvánvaló feltételeként előrehaladjon a közművesítés, s a város megszerezze az ezekhez szükséges forrásokat.

Ennek részeként új, helyes vasúti politikát fogalmazott meg. Tisztában volt azzal, hogy Pécs továbbfejlődéséhez elengedhetetlen a vasút fejlesztése. E téren fejtette ki a legintenzívebb szervezőmunkát, és támogatókra talált a kormányban is, hisz barátja, **Kossuth Ferenc** éppen a közlekedésügyi tárcát kapta. **Szterényi József** államtitkár is a kezére játszott és Pécs minden progresszív eleme, akikkel karöltve egész kis mozgalmat hívott életre a Pécs-Brod-vonal megteremtéséért. Itt kell megemlíteni a pécsi villamosvasút telepítéséért való közbenjárását is, vagy a városi villamostelep szerződésének előnyös revideálását, mint a városiasodás folyamatainak elengedhetetlen lépcsőjét.

Jelentős része volt az állami főreáliskola újjáépítésének keresztülvitelében, a főgimnázium bővítésében. Legnagyobb érdemeként ismerték el a Pécsi Állami Fémipari Szakiskola életre hívását, és az ehhez szükséges kormánytámogatás megszerzését.

Mint főispán, és mint a kiállítás védnöke sokat tett az 1907-es Pécsi Országos Kiállítás anyagi támogatásának elnyeréséért is. Alaposan kivette részét a protokollból, több konferencián elnökölt, sőt mint kiváló borász, és a Pécs környéki szőlőkben igen jelentős szőlőbirtokkal rendelkező „tüke” pécsi,¹⁷ indult is öt borával a kiállításon, ahol bár versenyen kívül, de el is nyerte a kiállítás elismerését.¹⁸

Sokat utazott, reprezentált, kilincselte a városért, igyekezett minél több kormányzati potentátot megnyerni a város támogatójának. Komoly szerepe volt abban is, hogy 1907-ben az Országos Kiállítás sikere után Pécs díszpolgárává választotta a kormány öt jeles tagját, **Andrássy Gyulá-t**, **Kossuth Ferencet**, **Wekerle Sándor-t**, **Apponyi Albert-et** és **Darányi Ignác-ot**, valamint Kossuth államtitkárát, Szterényi Józsefet, amiért a „magyar vidék ezen európai szigetének” ügyét felkarolták.¹⁹

„A város polgárainak minden hasznos és nemes törekvése a legkészségebb és leghathatósabb támogatásra és pártfogásra talált” nála, emlékezett meg róla a város közgyűlése.²⁰ Elnöke, s ezzel védnöke is lett a város szépítését szolgáló szoborbizottságoknak, mint a 13 éve, Kossuth halálakor általa létrehozott Kossuth-szobor Bizottságnak, a Zsolnay-szobor- és a Szentháromság Emlékbizottságának, vagy a Francia emlékmű létrehozó bizottságának. Vállalta számos

¹⁶ Tagadhatatlanul jelzés értéke volt annak is ugyanakkor, hogy egyéb elfoglaltságaira hivatkozva a teljes tisztikar távolmaradt az installációs ünnepségről. BML Pécs város tanácsának iratai 156/1970.

¹⁷ BML Pécs város árvaszéki iratai. 3972/920.

¹⁸ B Horváth Csilla: A pécsi vásárok 150 éves története. Pécs, 1996.

¹⁹ Pécsi Napló, 1907. november 23. 3.p.

²⁰ BML Pécs város közgyűlésének jegyzőkönyve. 22/5422.

karitatív mozgalom helyi főszervezői és elnöki tisztét, például 1907-ben a tuberkulózis ellen védekező egyesületnek, a GYERMEKVÉDŐ LIGA pécsi szervezetének, de a 3. magyar egyetem Pécssett történő elhelyezéseért küzdő csoportosulásnak is élére állt. Neve biztosítékot jelentett, és a város támogató jóindulatát is kifejezte e játékos, kulturális és társadalmi szerveződések működéséhez.

Számos társadalmi megtiszteltetés érte, így lett a PÉCS-BARANYA MEGYEI MŰZEUM EGYESÜLET, a MECSEK EGYESÜLET és a DUNÁNTÚLI KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET és a JÓTÉKONY NŐEGYLET-nek is elnöke.²¹ Bárhova hívták, hogy nevével biztosítékot és súlyt kapjon egy szervezet, soha nem tagadta meg segítségét, és szívesen vette igénybe pesti kapcsolatait, hogy városa érdekében közvetítsen.

1910-ben azonban, a koalíciós kormányzat válságakor, a kormánnyal együtt ő is távozott. Lemondását a király 1910. február 22-én jóváhagyta.

Főispánságának időszaka Pécs életében igen mozgalmas négy évet jelentett anyagi, gazdasági, kulturális, és társadalmi téren egyaránt. Ám a politikai élet instabilitása, s az idő hiánya miatt nem tehetett annyit, mint amennyire ambíciói és városa iránti elkötelezettsége serkentette volna. De olyan emberként, aki életét városa szolgálatára tette fel, s akinek a közéleti tevékenység igazi elhivatottsága volt, a vezéri posztról leköszönve, újra a közharcosok közé állt. Visszatért a törvényhatósági bizottságba, egyszerű tagként, hogy amit lehet a továbbiakban is megtegyen, és az irányában megnyilvánuló bizalmat meghálálja.

De nem adatott meg neki, hogy tevékeny életét csalódás nélkül fejezhesse be. Az 1910-es választások alkalmával, midőn **Zichy János** gróf lemondott mandátumáról, az unszolásnak oly hosszan ellenállt, hogy új jelölt után nézve a Pécsváradon kisebbségbe szorult **Egry Bélá**-t jelölték helyette, s amikor megkésve mégis elvállalta a jelöltséget, a választó bizottság állta Egrynek adott szavát. De jobban bántotta, hogy a választópolgárok sem találták már elégségesnek Függetlenségi elkötelezettségét, és egykor ünnepelt főispánjuk helyett inkább a Justh párti Egryre adták voksaikat. Sebzett oroslánként, csalódottan vonult vissza a politikától, egészsége is megromlott. Teljes visszavonultságban élt, s érte meg a háború első évét, mikor 70. életévében Budapesten, 1915. május 12-én, a Lukács fürdőben kezeltetve magát, szívszélhúdás következtében elhunyt.

Magyarország gazdasági, társadalmi értelemben is legpezsgőbb éveit élte ebben a néhány évtizedben, s Erreth e prosperáló századfordulón lehetett az egyik legjelentősebb vidéki város, Pécs közéletének vezéregyénisége.

Se felesége, se gyermekei nem voltak. Végtelenül szerény, puritán, magánéletében visszahúzódozó személyisége egyetlen célra koncentrált, erőit egyetlen feladatra összpontosítva osztotta be: „Utazott, jött, ment, fáradott, semmit önmagáért, semmit önérdékből, hanem szülővárosa érdekében, melynek emelkedését mindeknek fölé helyezte.”²²

²¹ Márfi Attila: Pécs szabad királyi város dualizmuskori egyesületeinek vizsgálata 1867-1918. In: Baranyai Helytörténetírás. Szita László (szerk.) Pécs, 1989.

²² Erreth János búcsúzás. Pécsi Napló, 1910. február 22. 2.p.

ADATOK A PÉCS-BÁTASZÉKI VASÚT TÖRTÉNETÉHEZ

Előzmények

A bátaszéki vasút az utóbbi években azért vált híressé, mert a Magyar Állam Vasutak a pálya karbantartása helyett a közlekedés leállítását választotta. Pedig ennek a vasútvonalnak a megépítéséért a pécsiek és az érintett települések lakói igen sokat áldoztak. Pécs számára már a múlt század második felétől, a város gazdasági fejlődése szempontjából fontos és elérendő célként szerepelt.

Ennek kézzelfogható bizonyítéka volt az, hogy 1898-ban **Zsolnay Miklós** egy ajánlatot tett a városnak arra, hogy Pécs-Bátaszék és Pécs-Donji Miholjac között vasútvonal megépítéséhez szükséges előmunkálatokat elvégezteti, ha a város segít részére a minisztériumtól az engedélyt kieszközölni. Azt ígérte, hogy másfél év alatt ezek az előkészületi munkák elkészülnek, és amelyeket azután átad a városnak. Az építés költségét ekkor km-ként 35 000 forintra, azaz 70 000 koronára becsülték. A város támogatta Zsolnay tervét és feliratban fordult a kereskedelmi miniszterhez, amelyben egyrészt Baja és Bátaszék között híd építését sürgették, másrészt a vasútépítéshez az előmunkálati engedély kiadását kérték.¹

Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszter a hídépítést fontosnak, de még nem rangsorolt állami feladatnak ítélte, a bátaszéki vasútépítést pedig a hídépítéshez kapcsolhatónak látta, de még nem tartotta időszerűnek.² Tehát Zsolnay az előmunkálatokra kért engedélyt a város közreműködésével sem kapta meg.

1902 decemberében Pécs város újabb lépésre szánta el magát. Tisztázni akarták, hogy ha sor kerülhet a vasút építésre, azt az állam építteti meg, vagy csak érdekeltségi alapon lehet szó róla. Ekkor úgy vélték, hogy az érdekeltségi alpra helyezett építés nem sok reménnyel kecsegtet, mert a költségek nagyok és a várható haszon aligha hozza meg az építésre fordítandó tőke kamatát. Ezért feliratban fordultak a kereskedelmi miniszterhez azt kérve, hogy az állam építse meg a vasutat, amelyet Pécs városa áldozatkészen hajlandó támogatni. De ha az állam nem tervezi az építkezést, legalább adjon engedélyt az előmunkálatok elvégzésére. A miniszter az állami beruházás igényét elutasította és közölte, hogy 1904. május 21-én **Wiener Emil** mérnök és **Fekete Adolf** budapesti lakosok részére a Pécs-Bátaszék között, Szebénynél Mohácsig leágazó rendes nyomtávú helyi érdekű vasútvonal építésére előmunkálati engedélyt adott ki. Ezzel utat nyitva annak, hogy az érdekeltség kellő támogatás mellett vasutat létesíthessen.³ Hogy miért nem Pécs, vagy Zsolnay kapta meg az engedélyt, azt nem sikerült tisztázni.

¹ 21/5284 sz. felterjesztés a kereskedelmi miniszterhez 1899. február 27. BML 14795/1898 sz. polgármesteri iratokhoz csatolva.

² A kereskedelmi miniszter 26,864/V/1899 sz. leirata Pécs sz. kir. város közönségéhez 1899. július 14.

³ Jegyzőkönyv 1904. január 4-én a Pécs-Bátaszéki vasút ügyében kiadott bizottság üléséről; 47/1904 sz. felirat a miniszterelnökhöz, 1904. április 18.; 51028/III/1904. sz. a kereskedelmi miniszter levele 1904. augusztus 11.

El is készült egy tervezet, amely nyomvonala Pécs, Üszög, Nagykozár, Hásságy, Olasz, Szederkény, Németboly, Babarc, Lánycsók, Bár, Dunaszekcső, Bába, Bátaszék volt. Ezt a tervet Pécs város közreműködésével megváltoztatták, és jóval északabbra tűzték ki a vasút új nyomvonalát. Somogy, Vasas, Hird, Hosszúhetény, Pécsvárad, Nagypall, Feked, Véménd, Bozsok érintésével Bátaszékig. Ezt az északabbra készített tervet fogadtatták el az időközben megváltozott engedélyesekkel, **Pallós Ignác** vállalkozóval és Fekete Adolf mérnökkel, akik lemondtak a Dunaszekcső felé vezető vonal építéséről és vállalták azt is, hogy a Véménd, Bátaszék között keletkezett nagy, délre nyúló hurkot is legalább 3 km-rel lerövidítik. Ilyen feltételekkel Pécs város és az érintett helységek, elsősorban Pécsvárad támogatására is számíthatnak.⁴

A többszöri egyeztetés után kialakított végleges nyomvonal közigazgatási bejárására **Spányi Kálmán** miniszteri tanácsos vezetésével 1905. szeptember 12-től 16-ig került sor, amelyen a szakértők mellett az érintett helységek képviselői is részt vettek. Ezután kezdődhetett volna a tényleges munka. De a lázas igyekezet nem tapasztalható. Valójában éveken keresztül a költségek fedezetének összegyűjtéséről vannak csak hírek és feltehetően a tervezőasztaloknál is elkezdődött az előkészítő munka. De 1909-ig tulajdonképpen semmi nem történt az ügyben. Az engedélyesek a késlekedést a politika számlájára írták. A tervek ugyan elkészültek, de még mindig hiányzott a tényleges építési engedély. A kereskedelmi kormányzat elkészítette a vasút engedélyezés okiratait és a törvénytervezetet, amelyről azt várták, hogy 1909 áprilisában fogja a kormány a parlament elé terjeszteni. Valójában a tényleges engedélyt a kereskedelemügyi miniszter 1911. évi 213. sz. rendeletével csak 1911. évi január 18-án **Hieronymi Károly** miniszter nevében adták ki. A késedelemnek a pécsi sajtó is többször hangot adott. Már másodszor rügyeznek a fák, hogy az első kapavágás megtörténhetett volna, kesergett a *Pécsi Közlöny*. De késlekedés látszott a Baja és Bátaszék között létesült vasúti híd építésénél is, amely időközben ugyan elkészült és teherpróbája már 1909 márciusában megtörtént, de csak 1909 végére adták át ténylegesen a forgalomnak.⁵

Tervezés és építés

A végleges nyomvonal kitűzése után elkészítették a kiviteli terveket. Ezek egyik része a helyi terepviszonyokhoz alkalmazott pályatestépítésre, az alépítményre vonatkozott. A terv másik részébe pedig a kiszolgáló építmények kerültek. A Magyar Állam Vasutaknál ekkor már rendelkezésre álltak azok a típustervek, amelyeket csak a helyszíni követelményekhez kellett igazítani. Tehát nem kellett sem állomás épületeket, sem őrházakat, de még egy bakterházhoz tartozó sütőkemencét sem megtervezni, mert mindez gondosan kidolgozva készen volt.

A pályaterv helyszínrajzához és hossz-szelvényének rajzához csatolt részletes kiviteli terveket, engedélyezésre a kereskedelmi minisztériumnak kellett bejuttatni.

⁴ BML polgármesteri iratok 136/15181/1905.

⁵ Pécsi Közlöny, 1909. március 24. 3.p. és 1909. március 27. 5.p.

Az alépitmény egy vágányra készült. A pályán a legnagyobb emelkedést 12‰-ben állapították meg. A részletes töltésépítési tervekben többek között ár- és belvíz elleni védelem, hóbefúvás meggátolása, a pályát keresztező vízfolyások biztosítása, áthidalása szerepelt. A nyíltszíni műtárgyakat kőből, téglából vagy betonból kellett építeni.

A pálya 1,435 méter nyomtávra, folyóméterenként legalább 23,6 kg tömegű acélsínekkel, 6000 kg keréknyomásra lett méretezve.

A létesítendő állomások a következők voltak:

1. Pécs gyárvaros korlátolt forgalmú állomás,	200 fm
2. Mecsekszabolcs állomás	365 fm
3. Somogy-Vasas állomás	365 fm
4. Vasas-Hird megállóhely	70 fm
5. Hosszúhetény állomás	200 fm
6. Pécsvárad vízállomás	400 fm
7. Nagypall állomás	200 fm
8. Rácmecske vízállomás	410 fm
9. Feked megállóhely	70 fm
10. Szebény megállóhely	70 fm
11. Véménd állomás	365 fm
12. Palotabozsok vízállomás	410 fm
13. Bába állomás	365 fm

Pécs, Pécs Külváros és Bátaszék állomását csak a szükséges mértékig kellett bővíteni.

A vonal mentén 13 órházat terveztek, a hozzá tartozó melléképületekkel, kúttal, kenyérsütő kemencével, illemhellyel együtt. A hatóság előírta a vasútvonal mentén végig távírda, a csatlakozó vasútvonalaknál pedig (Mecsek-Szabolcs és Somogy-Vasas) távbeszélő létesítését is. Ehhez 1550 db téli vágású, ép és egyenes tölgy, vagy akácoszlopot kívánt meg a szabályzat felhasználni.

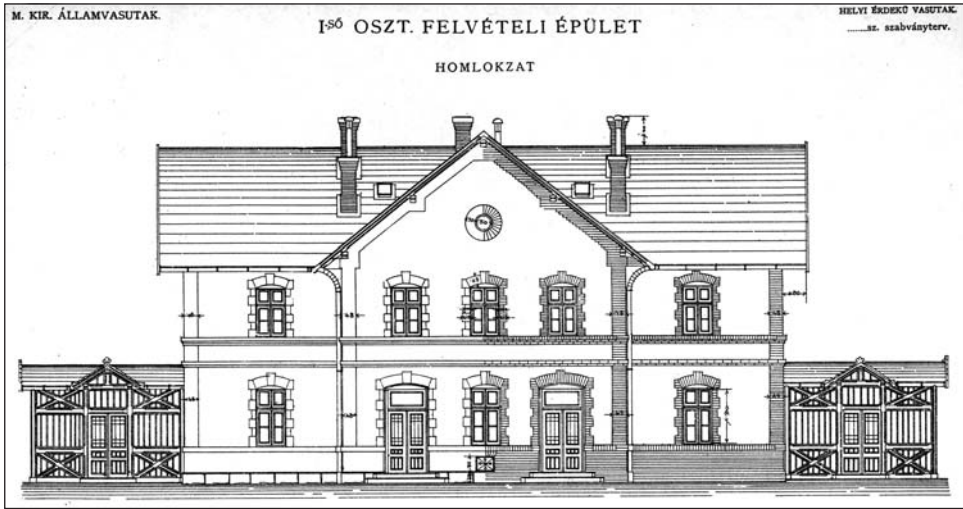
Mivel az országgyűlés 1909. április 22-én tárgyalta és elfogadásra ajánlotta az építkezést, de a törvényjavaslat tárgyalása megakadt, ezért a kereskedelmi miniszter 32110/1909 sz. alatt ideiglenes engedélyt adott ki, hogy az építkezés megkezdődhessen.

A pécsi sajtó értesülése szerint a tényleges építés 1909. április 4-én, Fazekasbodánál kezdődött meg.⁶

A Pécs külvárosi állomást 1. osztályú felvételi állomássá kívánták kiépíteni. Rajzait a városhoz is benyújtották az építési engedély megszerzése érdekében. Ebből mutatunk egy homlokzati rajzot, amelyet természetesen szintén a kereskedelmi miniszter által jóváhagyott mintatervekből választottak ki.

A Pécs város illetősége területén létesítendő valamennyi építmény, így az órházak is a melléképületekkel együtt a városnál kapták az építési engedélyt, ezért a benyújtott rajzok nagy része ma is megtalálható. Így például a pálya mentén 47-48

⁶ Pécsi Közlöny, 1909. április 21. 4.p.

I. osztályú felvételi épület terve

sz. Pécs Szabolcs határában és 11-12 sz. Kiskozár határában lévő szelvények között építendő őrházak és tartozékai, mint magas épületek a következők voltak:

- egy db őrház szolgálati helységgel
- egy db őrházi melléképület
- egy db őrházi kút
- egy db sütőkemence⁷

A vállalkozó bejelentette, hogy az építési munkákat a város területén **Makra Sándor** művezető fogja vezetni. Majd 1910 novemberében a munka előrehaladott állapotáról számolt be Pécs polgármesteréhez írott levelében, amikor azt írta, hogy az engedélyre vonatkozó törvényjavaslatot az országgyűlés megtárgyalta és rövid időn belül a PÉCS-BÁTASZÉKI HELYI ÉRDEKŰ VASÚT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG megalakulhat. A vasutat hosszú törvényen kívüli állapota ellenére óriási áldozatok árán a közszükséglet és a vidék érdekében engedélykírat hiányában is már majdnem megépítették és rövidesen a forgalomnak átadhatják.⁸

A sajtó is időnkint beszámolt az építkezés állásáról. 1911 április elején azt tették közzé, hogy az állomás épületek és őrházak is már teljesen elkészültek. A vasútvonal már szinte csak a megnyitásra vár. Azonban a tervezett májusi pályáavatást el kellett halasztani, mert egy kiadós felhőszakadás miatt Hosszúhetény környékén a töltés megrongálódott és azt előbb rendbe kellett hozni.⁹

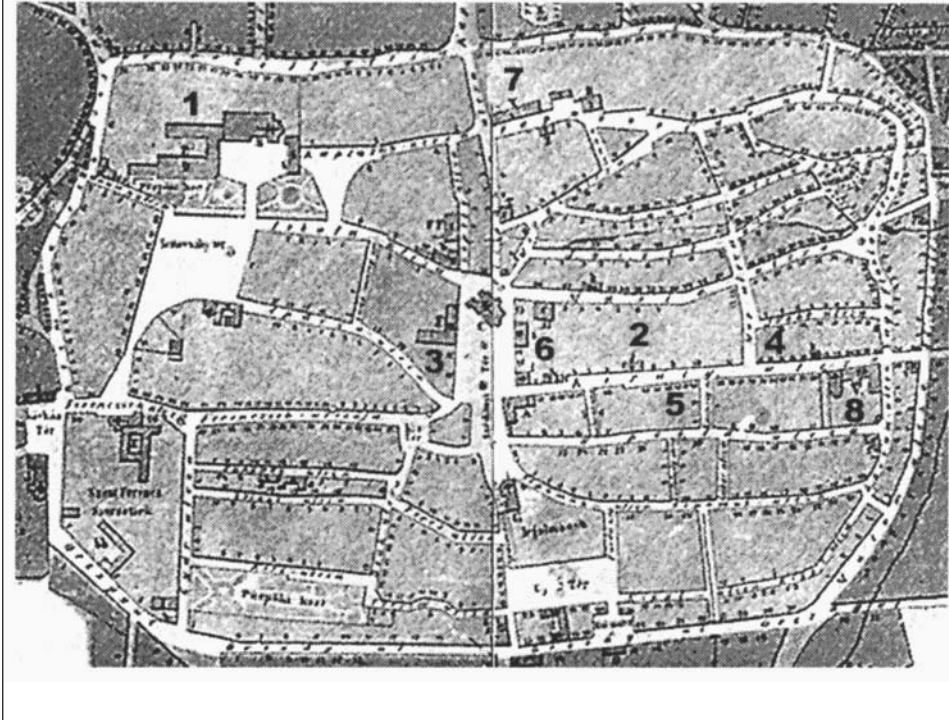
A mozdony még nem indulhatott meg, de a közelgő üzembe helyezésben bízva az újságokban a menetrend már megjelent.¹⁰

⁷ BML polgármesteri iratok 10236/1911. Pallós Ignác őrház építési engedély kérése és mellékelt rajzok. 1910. augusztus 24.

⁸ Poleschenszky Gyula levele Pécs polgármesteréhez, 1910. november 19.

⁹ Dunántúl, 1911. április 9. 6.p. és Dunántúl, 1911. május 18. 3.p.

¹⁰ Dunántúl, 1911. május 21.

Órház terve

Az épülő vasút fontosságát mutatta az, hogy Pécsváradon egy új képeslapot bocsátottak ki és azon a szokásos nevezetességek helyett a frissen épült vasúti híd kapta a főszerepet. A hídon pedig egy lóvontatású anyagszállító csillisor jelenti a látványosságot. Tehát a felvétel még a vasútépítés időszakában készült. De erre utal az is, hogy a bemutatott képes levelezőlapot 1911. július 15-én Pécsváradon adták postára. Ugyanezt a hidat láthatjuk már vasúti szerelvényt, néhány évvel későbbi felvételen.

A vasútépítés költségeinek előteremtése

Az építkezéshez több változatra is kidolgoztak költségvetést, amelyek ismeretében a kereskedelmi kormányzat mondta ki az utolsó szót.

A kezdeti költségbecslés alapján feltételezett 70 000 korona km-ként kevésnek bizonyult. Rövidesen tisztázódott, hogy a vasúti pálya hosszának néhány km-es változtatása ellenére az összes költség a 10 000 000 koronát meg fogja haladni. Mivel az állam az építést nem vállalta, ezért az érdekeltséget kellett megkeresni és annak a tőkét megszerezni a munkához.

A költségekhez az érdekeltségi hozzájárulás törzsrészvények ellenében volt lehetséges. Előírás szerint a várható költség 35%-át kellett törzsrészvények kibo-

PÉCS-BÁTASZÉKI HELYI ÉRDEKU VASÚT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

Menetrend:

Állomások	Távolság kilo- méterekben		Személyszállító vonatok száma		
	egyen- ként	össze- sen	5202	5204	5206
			Indulási idők		
Pécs			4·45	1·17	4·55
Pécs-külváros	1·3	1·3	4·52	1·25	5·03
Pécs-gyárváros (m. r. h.)	2·1	3·4	5·00	1·35	5·13
Mecsekszabolcs	2·9	6·3	5·10	1·47	5·24
Somogyvasas	3·8	10·1	5·20	1·58	5·35
Vasas-Hird (m. h.)	2·5	12·6	5·29	2·08	5·45
Hosszúhetény	4·3	16·9	5·42	2·21	5·58
Pécsvárad	5·6	22·5	6·04	2·42	6·22
Nagypall	4·2	26·7	6·16	2·54	6·34
Ráczmecske	7·4	34·1	6·42	3·20	7·00
Feked (m. h.)	3·6	37·7	6·53	3·32	7·12
Szebény	3·1	40·8	7·02	3·42	7·22
Véménd	2·6	43·4	7·11	3·51	7·32
Palotabozsok	6·1	49·5	7·34	4·14	7·55
Báta	9·1	58·6	7·55	4·36	8·17
Bátaszék	8·9	67·5	8·13	4·54	8·35

Menetdíjak Pécsről.

Állomások	Fillérekben		
	I.	II.	III.
	osztályban		
Pécs-külváros	40	30	20
Pécs-gyárváros	40	30	20
Mecsekszabolcs	60	44	30
Somogyvasas	60	44	30
Vasas-Hird	80	60	40
Hosszúhetény	100	80	50
Pécsvárad	120	90	60
Nagypall	160	120	80
Ráczmecske	200	150	100
Feked	240	180	120
Szebény	280	210	140
Véménd	280	210	140
Palotabozsok	320	240	160
Báta	400	300	200
Bátaszék	400	300	200

Menetrend 1911-ből

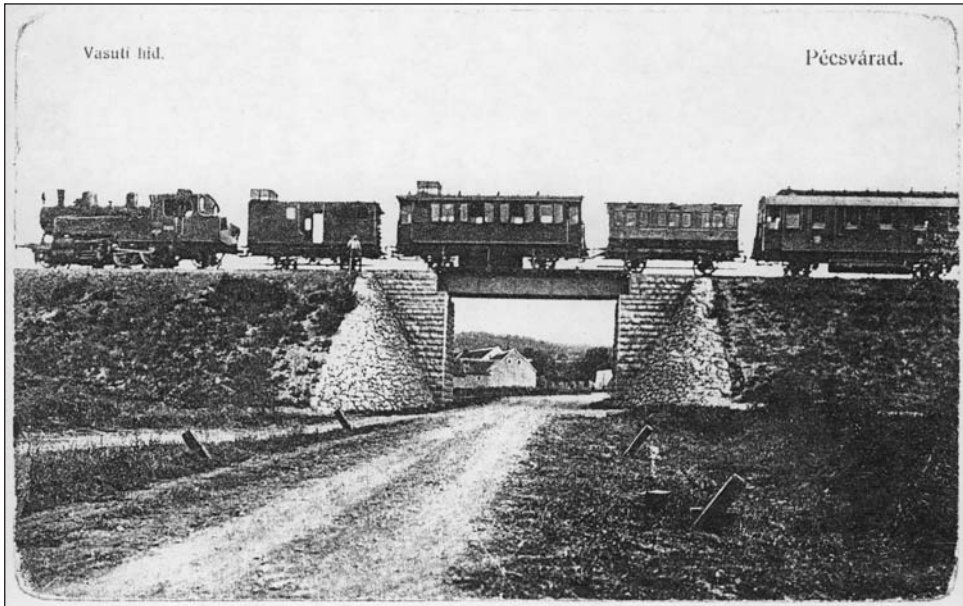

A pécsvárad vasúti híd látképe 1911-ből. Borsy Károly gyűjteményéből

csátásával fedezni. A többi költség a különböző bankcsoportok elsőbbségi részvényeivel volt biztosítható. Az engedélyesek első lépése nyilván a pénzcsoportok megkeresése volt, de erről nincsenek adataink. A másik vonal viszont a helyi érdekltség felcsigázásával előteremthető támogatás megszerzésére irányult. 1905-ben Pécs város közgyűlése már pontosan tudta, hogy a beruházó a 10 milliós kiadáshoz a várostól 450 000 korona hozzájárulást remél, amelyet a város tanácsa 1905-ben 400 000 korona összeg erejéig el is fogadott.

1906-ban már részletesebb költségvetés alapján 11 908 600 koronával számolt a beruházó. Ezt a minisztérium számítása szerint 1 900 000 korona értékű alépítmény megtakarításával 9 885 000 koronára lehetett csökkenteni. De valójában ez nem következett be.

A várható összeg ismeretében megkezdődött a pénzgyűjtés keserves munkája, amelyből a város is kivette a részét. A beruházó által számított összegek megszerzésére a beruházó támogatására a város közönsége nevében levelet intéztek Tolna vármegyéhez, hiszen Bába és Bábászék vonatkozásában területileg is érintette a vasút, de sem a beruházó, sem Pécs városa nem tudta megszerezni a szomszédos vármegye atyafiságos segítségét. A pécsi püspöki- és káptalani uradalmak is haszonélvezői voltak az építkezésnek. Erre alapozva a beruházó 200 000 korona támogatást várt, ezt a hozzájárulási kérelmét a város is, külön levélben támogatta. Ezt a pénzüsszeget sem sikerült megszerezni. Az engedélyes a DGT érdekltségének megteremtése érdekében „Meszes-Szabolcs” el-

A pécsváradai vasúti híd látképe 1918-ból. A szerző gyűjteményéből

nevezéssel nagyobb rakodóállomást, a szabolcsi DGT vonalhoz csatlakozást és a vasasi bányához külön szárnyvonalat is tervbe vett. De a DGT is elzárkózott minden kiadástól.

1906. december 9-én az addigi jegyzések alapján az alábbi pénzüsszeggel számolhattak:

Pécs város hozzájárulása	400 000 korona
Baranya vármegye	220 000 korona
Vallásalapítvány	25 000 korona
Somogy község	25 000 korona
Martonfa	5 000 korona
Hosszúhetény	25 000 korona
Pécsvárad	80 000 korona
Zengővárkony	25 000 korona
Nagypall	10 000 korona
Véménd	80 000 korona
Palotabozsok	<u>55 000 korona</u>
Összesen:	950 000 korona
Az államsegély összege	<u>1 800 000</u> korona
Mindösszesen:	2 750 000 korona

Ezek alapján a 10 millió 35%-ának, a 3 és fél millió korona eléréséhez még 750 000 korona hiányzott. Noha a DGT a hozzájárulástól az első nekifutáskor el-

zárkózott, a beruházó szándéka szerint az alábbi módon lehetne a hiányzó összeget pótolni.

Pécs város fizessen még	100 000	koronát
Baranya vármegye fizessen	150 000	koronát
A községek fizessenek	50 000	koronát
Püspöki uradalom fizessen	50 000	koronát
DGT járuljon hozzá	300 000	koronával
Ez összesen már kiad	650 000	koronát

A még hiányzó 100 000 koronát a finanszírozó pénzcsoport vállalta magára. Tehát már ekkor a tőke másik, a nagyobb része rendelkezésre állt.¹¹

A DGT továbbra sem vállalt hozzájárulást. Ezért még egyszer megkísérelték a minisztériumot rábírní, hogy „államvasúti fővonalként” építsék meg a bátaszéki vasutat, de eredmény nélkül.

Ezek után a vállalkozó ismét a várost próbálta nagyobb erőfeszítésre ösztönözni és 1908. februárjában már 250 000 koronával kérte megemelni a város hozzájárulását, ügyesen kihasználva azt a lehetőséget, hogy a korábban városi támogatással építendő Donji Miholjac vasútvonalát mégis állami költségvetésből fogják megépíteni. Ezért a város által felajánlott támogatás nem szükséges. **Szterényi József** kereskedelmi államtitkár kijelentette, hogy az állam nem reflektál Pécs város hozzájárulására. Tehát az e célra ajánlott 300 000 korona támogatási összeg felszabadult.

1908-ban már ennek ismeretében Pécs szabad királyi város közönsége nevében a bátaszéki vasút támogatását 200 000 koronával megemelték. Most már összesen 600.000 koronára növekedett a város által vállalt összeg.¹²

Hogy ez milyen óriási terhet jelentett a város közönségének, összehasonlításként álljon annyi, hogy 1908-ban Pécs város állami adója 703 164 korona és ennek 60%-a a város számára beszedett adó 450 000 korona, Pécs város éves költségvetése pedig azokban az években 6-700 000 korona volt. Ugyanekkor már a városnak a Szentlőrinc-Szlatina-Nasice helyi érdekű vasút építésében 100 000 koronája (500 db 200 korona értékű törzsrészcvény) a Komló-Bakóca-Felsőmindszent vonalban pedig 40 000 koronája (200 db 200 korona értékű törzsrészcvény) feküdt.

Ekkor az építés költségeit 10 500 000 koronában állapították meg, amelyből 325 550 korona a forgalmi eszközök beszerzését foglalta magába, valamint 64 000 korona tartalékalapot és még 22 000 korona külön tartalékot is tartalmazott. Ezzel az egy km-re eső költség már 146 000 koronára emelkedett, amelyet a változatos domborzati viszonyokkal magyaráltak.

A teljes összeg 65%-át, azaz 5 825 000 koronát 6% osztalékra jogosító elsőbbségi részvényekkel és 3 675 000 koronát törzsrészcvényekkel kellett fedezni. Az utóbbi még mindig nem állt rendelkezésre, pedig a hozzájárulásokat igyekeztek emelni.

¹¹ Pallós Ignác levele Pécs polgármesteréhez, 1906. december 9.

¹² BML 9 jkv./4680/1908 közgyűlés, 1908. február 17.

Baranya vármegye hozzájárulása	300 000 korona
Pécs város	600 000 korona
A községek	335 000 korona
A vallásalapítvány	25 000 korona
Államsegély	1 850 000 korona
Tehát összesen sikerült előteremteni:	3 110 000 koronát

Még mindig hiányzott több mint fél millió korona. Ugyanakkor a vállalkozók az építkezés biztosítékként letétbe helyeztek 300 000 koronát.¹³

Czettel Gyula és **Fekete Adolf** előmunkálati engedélyesek valamennyi szerzett jogukat és kötelezettségüket átruházták 1909. július 30-án a MAGYAR KERESKEDELMI RT. és a bázeli BANK FÜR BAHN- UND INDUSTRIEWERTE cégekre, amelyek az összes költséget vállalták. **Pallós Ignác** pedig mint építési vállalkozó folytatta az építkezést.

Az állam az építkezés további elhúzódásának elkerülésére az 1 050 000 korona államsegélyt (leszámított értéken 931 900 koronát) a jóváhagyott engedély, okirat hiánya ellenére is átutalta a vállalkozónak, a majdan létesülő helyi érdekű vasút részvénytársaság törzsrészvényei ellenében. Ugyanakkor az engedélyes pénzcsoport 5 millió korona hitelt engedélyezett az építkezésre.¹⁴

A vállalkozók megkezdték azt a szívós munkát, hogy Pécs városától is megkaphassák a megajánlott összeget. Részletezés nélkül, a város számos nehézséget támasztott a kifizetés elé. Egyik oka a beruházás megkezdésének jelentős késése és csak egy ideiglenes engedély az építkezésre, majd a DGT vasútvonalához való csatlakozás miatt kialakult hosszas jogvita Pécs, a beruházó, a DGT és a kereskedelmi főhatóság között. E vita kialakulásában a DGT pénzügyi támogatásának elmaradása is szerepet játszhatott. Végül is Pécs elképzeléseinek megfelelően zárult, mert a város jogai védelmében a hozzájárulás megtagadását is bevetette érvként. De úgy vélem az alapvető ok a megajánlott óriási összeg előteremtésének nehézségeiben kereshető. Miután a város ennyi pénzzel nem rendelkezett, ezért azt csak hosszúlejáratú kölcsönrel lehetett megszerezni. Tehát a város addig, amíg csak lehetett halasztani, várt a számára mindenképpen terhes kifizetéssel.

1910. június 9-én már történtek kezdeti lépések 25, 50 és 65 éves törlesztésre adandó kölcsönre vonatkozó ajánlat beszerzésére. Mivel a kifizetést már nem igen lehetett tovább húzni, a város első lépésként ajánlatot kért 600 000 korona rövid lejáratú folyószámla kölcsönre. Ajánlat érkezett:

1. Három pécsi pénzintézetből együtt. Ezek a MAGYAR ÁLTALÁNOS HITELBANK pécsi fiókja, a PÉCSI TAKARÉKPÉNZTÁR és a PÉCS-BARANYAI KÖZPONTI TAKARÉKPÉNZTÁR.
2. PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK és a PESTI HAZAI ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR együtt. A főszámvevő javaslatára a helyi ajánlatot részesítették előnyben és fogadták el.

A kamat negyedévenként lezárandó számlával az Osztrák Magyar Bank kamatlábján felül 1%, de legalább 5 és 1/2% volt, az igénybevett összeg után. A folyó-

¹³BML Pécs törvényhatósági bizottsági jkv. 1909. dec.13. Pécsi Közlöny, 1909. április 24.

¹⁴29613/1909 tanácsi felterjesztés a törvényhatósági bizottságnak. 284/1909 törvényhatósági bizottsági jkv. 1909. dec.13.

5000 korona névértékű törzsrészvény. A szerző gyűjteményéből

számla kölcsönt Pécs város tetszésszerű időben és részletekben, de 1911. december 31-ig tartozott visszafizeti.¹⁵

Gyorsultak az események. Az építkezés közeledett a befejezéshez. Megalakult a PÉCS-BÁTASZÉKI HELYI ÉRDEKŰ VASÚT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG 1911. február 11-én. Ez már határozottan, bár igen udvariasan kérte a várostól a 600 000 korona hozzájárulás átutalását a társaság számlájára a Wiener Bank-Verein budapesti fiókjához.¹⁶

A város még igyekezett időt nyerni különböző igazolások beszerzésével és kérdések tisztázásával, amely újabb levelezést eredményezett. Végül fizetett, amelyet a WIENER BANK-VEREIN levélben igazolt vissza 1911. július 10-én.¹⁷

Ellenértékeként a részvénytársaság átadott a város főpénztárának 120 db 5000 korona névértékű törzsrészvényt, amelyek 436-555 sorszámig terjedtek.

A megalakult Pécs-bátaszéki helyiérdeke vasút részvénytársaság alapszabályából megtudható, hogy az alaptőkéje végül is 12 425 000 korona lett. Fedezetére kibocsátottak:

¹⁵ BML 282 jkv./1910 és 31649/1910 tanácsi előterjesztés, 1910. december 19.

¹⁶ BML 330 Pécs-bátaszéki helyi érdekű vasút rt. levele, 1911. február 24.

¹⁷ Wiener Bank-Verein Magyarországi Fióktelepének visszaigazolása, 1911. július 12. BML ikt. 18265/1911.

Törzsrészcvényeket 680 db-ot 5000 K névértékkel 3 400 000 K értékben
 1375 db-ot 200 K névértékkel 275.000 K értékben
 vagyis összesen **3 675 000 K** értékben

Az alábbi tulajdonosoknak:

Államsegély	1 050 000 K
Állami hozzájárulás	800 000 K
Vallás és közoktatási min.	25 000 K
Baranya vármegye	300 000 K
Pécs város	600 000 K
Pécsvárad	100 000 K
Véménd	80 000 K
Palotabozsok	80 000 K
Zengővárkony	25 000 K
Hosszúhetény	25 000 K
Somogy	25 000 K
Vasas	10 000 K
Feked	10 000 K
Nagypall	10 000 K
Fazekasboda	10 000 K
Szebény	10 000 K
Martonfa	5 000 K
Magánosok	<u>485 000 K</u>
	3 675 000 K

Elsőbbségi részvényt 4300 db-ot 2000 K névértékkel 8 600 000 K
 750 db-ot 200 K névértékkel összesen: 150 000 K

vagyis összesen: **8 750 000 K** értékben,

amelyet a BANK FÜR BAHN- UND INDUSTRIEWERT-nek engedtek át.

Az alapszabályhoz csatolták a részvények szövegmintáit is. Ebben az elsőbbségi részvény az „A„ minta szerint az alábbi:

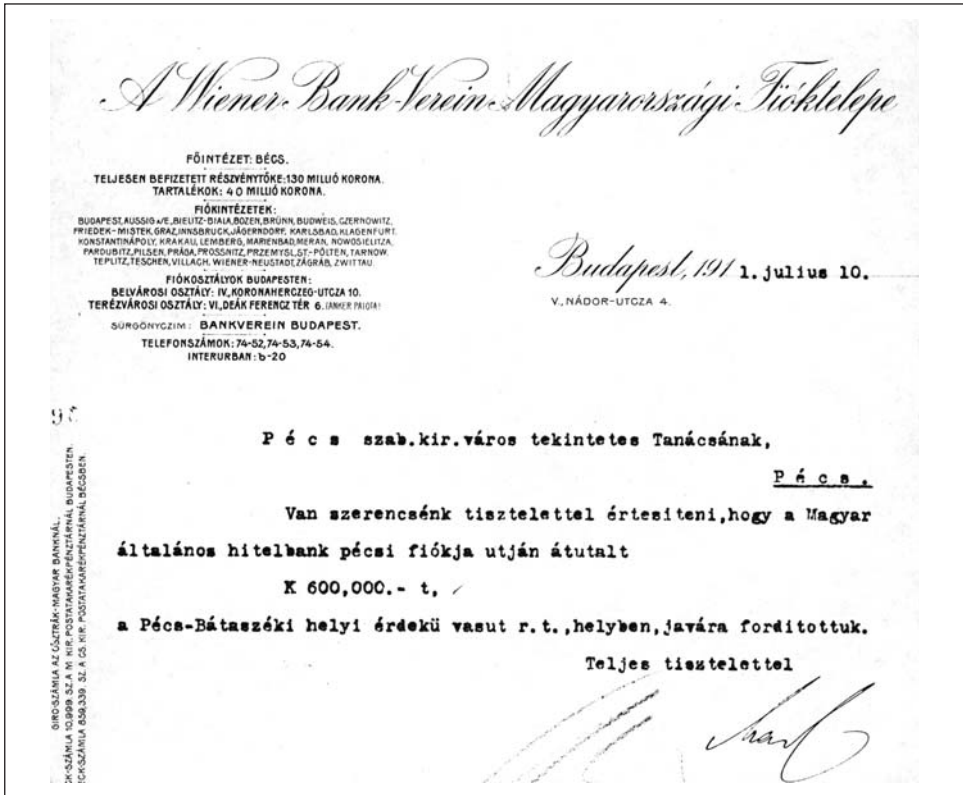
„Szám. / Pécs-bátaszéki helyi érdekű vasút / részvénytársaság / Elsőbbségi részvénye / Kettőezer Koronáról / Ezen részvény tulajdo- / nosa részére mindazon jogok bizto- / sítatnak, melyek a Pécs- bátaszé- / ki h.é. vasút részvénytársaság el- / sőbbbségi részvényeseit az engedély- / okirat és a kormány jóváha- / gyott alap- szabályok értelmében meg- / illetik. / Budapest. 19 évi / Pécs - Bátaszéki helyi ér- dekű vasút / részvénytársaság.”

Mellette ugyanez a szöveg német nyelven volt leírva. Hasonló módon leírták a törzsrészvény szövegét is, de ezt eredetiben is be tudjuk mutatni.¹⁸

A végleges szöveg már háromnyelvű, német, magyar és francia.

Pécs városának a 600 000 korona átutalása már 1911. szeptember 30-án lezárt számla szerint 650 109 korona 06 fillér adóságot jelentett a MAGYAR ÁLTALÁNOS

¹⁸ BML A Pécs-bátaszéki helyiérdekű vasút alapszabálya. Hitelesített másolat. 1911. július 3-án az rt. igazgatója Poleschenszky küldte Pécs város közönségének.

Pécs kifizette a hozzájárulást

HITELBANK (és társai) felé, tehát nagyon sürgős volt a hosszúlejáratú kölcsön megszerzése.¹⁹

A 600 000 korona kölcsönre 65 éves törlesztéssel keresett a város ajánlatot a pénzintézeteknél. Eredetileg 90 évre gondoltak, de meg akarták kímélni a következő generációt ettől a teheről.

Az egyetlen ajánlatot a PESTI MAGYAR KERESKEDELMI BANK RT. a MAGYAR JELZÁLOG ÉS HITELBANK RT. és a PESTI HAZAI ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR közösen adták 1911. augusztus 1-jén. A bankok több változatot is kidolgoztak ajánlatukban. Közülük a belügyminiszter jóváhagyását ahhoz kapták meg, amely szerint a 600 000 korona kölcsönt 96 1/4%-os leszámítolási árfolyam mellett 65 éven át előzetes félévi részletekben évi 5%-os kamattal egyenlő törlesztő részletekben fizet vissza a város. A kölcsön ügyletet a magyar Jelzálog és Hitelbank Rt, valamint a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt. egyenlő részben vállalták, részükre egyenként 312.500 koronáról szóló kötelezvényt adott a város. Ezzel Pécs törlesztési és kamatfizetési

¹⁹BML Számlakivonat a Magyar Általános Hitelbank Pécsi Fiókjától. Kelt 1911. október 1. Hátára vezetve 3528/1911 sz. a főszámvéevő igazolása a számla helyességéről. 1911. november 4.

kötelezettsége bankonként 130 félévre 7812,5 koronát jelentett, ami valójában összesen évi 31 250 koronát tett ki.²⁰

Talán érdemes megjegyezni, hogy a kötelezvény elfogadását Pécs város tanácsa névszerinti szavazással döntötte el, amelyet csak egyetlen képviselő ellenezett.

Ezek után az ügy a számvevőség félévi feladatává vált. A város pénzügyeinek éves összesítéseiből egyértelműen nem különíthetők el.

Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása után a korona pénznemet 1926-tól a pengő váltotta fel. Ezért a korona névértékű részvényeket pengőre kellett átszámítani. A város tulajdonában lévő Pécs-Bátaszéki h.é. Vasút Rt. törzs-részvényeit is átbélyegezték pengőre.²¹ Az átszámítás a nagy értékű vasútüzem értékelése alapján történt. Az 5000 koronás névértékű részvényekre az 1927. március 31-én tartott közgyűlés határozata alapján 3500 pengő új értéket bélyegeztek. Az átszámítás tehát nem a korona infláció alapján történt, amelynél 1000 korona 0,08 pengővel lett egyenlő.

Pécs városa pedig 1976-ig vállalt kötelezettséget a törlesztés szüntelen fizetésére, számítva a vasúti részvénytársaság előbb-utóbb megjelenő osztalékára és a törzsrészvényben képviselt tőke visszafizetésére.

A vasút megnyitása

Az elkészült vasutat 1911. évi július 1-jén adták át ünnepélyes külsőségek között a forgalomnak. Előtte még június 28-án egy „futó vonat” kiszállította az alkalmazottakat új munkahelyükre, az őrházakba, állomásokra. Majd június 30-án a „mútanrendőri” bejárást bonyolították le.

Az ünnepélyes átadáson a kereskedelmi minisztérium, a MÁV, a beruházók és pénzcsoportjaik, a vármegye és Pécs város képviselői utaztak a fellobogózott vonaton Pécsről Bátaszékre, majd vissza. Minden megállónál megállt, ahol ünnepi küldöttségek és a környék lakói várták és üdvözlő beszédekkel fogadták a megérkező első vonatszerelvényt. Pécsről reggel 8 óra 20-kor indultak és végül 12 óra 45-re érkeztek meg szerencsésen Bátaszékre. Este a Nádor szállóban ünnepi banketten köszöntötték a megye új vasútvonalát, mintegy százötven fős vendégkoszorúban, amelyen Nendtvich Andor Pécs polgármestere mondta az üdvözlő beszédet.

A történetet zárjuk a megnyitón elhangzott alkalmi vers néhány döcögő rímű sorával: „... Nagy művet végeztek / Kik itt munkálkodtak. / Mondhatni, hogy csoda- / Vonatot alkottak...”

A MÁV a Pécs-bátaszéki vonalon 1977. június 1-től részben megszüntette a vonatközlekedést. Pécsvárad és Palotabozsok között autóbusz szállította az utasokat. A MÁV 1999-ben néhány éven belül sinbuszok beállítását vállalta.²²

Reméljük, művük még feltámad, és sokáig megmarad. Hiszen Pécs város és Baranya vármegye lakói súlyos áldozatokat hoztak, hogy a vasút megépülhessen.

²⁰ BML 161/20782/1911 törvényhatósági bizottság ülése, 1911. augusztus 9-én; 229/jkv/28017/1911 törvényhatósági bizottsági ülés, 1911. november 7.; 192116/1911 III. M. kir. belügyminiszter 1911. december 29-én kelt jóváhagyása.

²¹ 30587/1927 sz. tanácsi határozat. érk.1928. január 11-én.

²² Új Dunántúli Napló 1999. január 19.

SZIRTES GÁBOR

A WIGAN KÁLYHÁS-DINASZTIA

Csaknem teljesen eltűnt, ám egykoron virágzó mesterség nyomába eredünk, melynek képviselői Németországból települtek Magyarországra, majd nemzedékről nemzedékre örökítve át a szaktudást mintegy másfél évszázadon át Pécssett, Baranya vármegyében, sőt, annak határain túl is szakmájuk ismert és elismert képviselői voltak. Nevük sokak körében ma is ismerősen cseng Pécssett. Ők a Wiganok.

A család első ismert tagja **Wigan Márton** (nevüket gyakran írták és írják helytelenül V-vel) kádármester volt, Thüringiából származott, és a 18. század közepén Budán telepedett le. Fia, az 1796-ban született **Wigan Mátyás** is apja mesterségét folytatta, majd Budáról Pécsre költözött, és a pécsi püspökség pincemestere lett. Az ő gyermeke volt az 1816-ban Pécssett született és 1816. március 1-jén a belvárosi templomban megkeresztelt **Wigan (I) József**, a több generáción át működő családi vállalkozás „alapító atyja”, aki 1832-ben Pécssett, az Alsóbalokány utcában hozta létre kályhás cégét, ami később a Rákóczi út 34. sz. házban, a Varga műkocsi-gyártó egykori ingatlanában működött tovább. A kályhás-dinasztia utolsó aktív tagjának, **Wigan Károly**-nak a szóbeli közlése szerint az alapítónak, Wigan (I) Józsefnek a Klimó utcában, a Barbakán lábánál is volt egy műhelye, melynek szomorú és tragikus története jelentős hatással volt a család egészének sorsára. A Wigan Mátyás tulajdonában lévő ház egy ismeretlen eredetű tűzvesz alkalmából azonban leégett, minek hatására született meg egy sajátos végrendelet: a jövőben egyetlen Wigan-ivadék se folytassa a kádármesterséget, amely nagy bajt és szerencsétlenséget hozott az egész családra. Wigan Mátyás kívánságát az utódok betartották, a tűzveszélyes mesterség folytatása helyett a továbbiakban a tűz megbolászásának és felhasználásának „tudományát” művelték: kályhások lettek.

Az alapító, (a névazonosság félreértésre okot adó keveredésének elkerülése érdekében sorszámokkal megjelölt) **Wigan (I) József** (1816-1867) eredetileg korongos fazekas volt, ő a kályhacsempéket is korongon készítette, és mint a henger alakú kályhák mestere vált ismertté. Ezen kályhák elemei a Búza téri műhelyben készültek, egy kályha általában három elemből állt, amelynek magassága kb. egy stukk volt, azaz 70-80 cm. Ezek a kályhák nem a szobában szabadon állók, hanem falnak építettek, azaz ún. kamin fűtésűek voltak. A fűtés tehát egy másik helyiségből, például az előszobából történhetett. Ép állapotban fennmaradt darabja Wigan Károly Pécs, Majorossy Imre utca 2. sz. alatti lakásában ma is megtalálható. Wigan (I) József céhtáblája, amelyet a Rákóczi úti Pintér féle fürdő melletti ház homlokzatára helyezett el, vált mintegy százharminc-száznegyven esztendőn, öt generáción át a Wigan család elismerést és megbecsülést kiváltó jelképévé. Wigan (I) József a mesterség fogásait, a kor követelményeinek és szokásainak megfelelően, a segédlevél megszerzését követő vándorútján ismerte meg és sajátította el. „Ezen betsületes ifjú

Henger alakú Wigan-kályha (fotó: Tóth Károly)

fazekas mesterlegény [nálunk] munkában volt három hétig, az idő alatt magát tisztességesen viselte” – olvasható a szokvány-minősítés egy 1835-ből származó, Csákvárott született bejegyzésben, amely József vándorkönyvében maradt fenn. A **Wirsz János** által készített és általunk is felhasznált családfa-leírásból tudjuk, hogy Wigan (I) József 1848. februárjában nősült, felesége **Wágner Mária**, 1828-ban Püspökladányban született, ott is keresztelték meg, és házasságukból hét gyermek született: négy leány és három fiú. Utóbbiak közül **Wigan (II) József** (1850-1898) és **Wigan Ferenc** (1856-1921) lettek a mesterség folytatói, a legkisebb fiú, az 1862-ben született **Wigan Károly** a kesztyűkészítést választotta hivatásul.

Wigan (III) József és felesége Schönhoff Mária

Józseffel és Ferencsel a kályhás dinasztia második generációja lépett a színpadra, amely még a Zsolnayakkal is kapcsolatba került, hiszen Józsefet **Zsolnay János és Zsolnay Mária** tartották a keresztség alá 1850. októberében a pécsi belvárosi templomban. (II) József szüleitől a Rákóczi út 34. sz. ház egy részét kapta meg, amelynek északi oldalán a műhelye helyezkedett el, a Majláth utca felőli oldalán pedig a József által épített lakás. A család hagyatékában fennmaradt József kétnyelvű, magyar- és németnyelvű munkakönyve (Arbeitsbuch), amelyből megtudhatjuk, hogy az ifjú középtermetű, tojásdad ábrázatú, barna hajú, „rendes” szemmel, orral és szájjal rendelkező volt, és akinek különös ismertetőjegyként tűntek fel, hogy a bal szeme hibás. Vándorlásairól az ő munkakönyve is több kedve-

zó tartalmú bejegyzést tartalmaz, egy 1870. február 8-án kelt igazolás szerint Győrben, **Dachauer Ferenc** céhmester és **Molnár József** céhjegyző szerint mintegy fél éven át „viselte magát becsületesen és szorgalmasan”. (II) József haláláig folytatta a mesterséget, olyan sikerrel, hogy annak termékei nem hiányozhattak az 1888-as első pécsi ipari kiállításról sem: a Zsolnay-gyár kerámiai, a Ruepprecht-gyár harangja, Hoffmann Károly bútorai, Csukás Zoltán bádogos munkái, vagy a Littke-pezsgők mellett ott voltak a Wigan-cég kandallói is.

A korábban már említett Ferencről sem feledkezhetünk meg, aki ugyan jóval túlélte bátyját, hiszen 1921-ben hunyt el. Őt is kályhásmerként ismerték Pécsen, az Irányi Dániel tér 3-5. sz. családi ház volt az ő tulajdona. Működéséről keveset tudunk, tragikusan bekövetkezett halála azonban ismert: a pécsi vasútállomáson lett ismeret-

A Zsolnay-gyár kályhásai az 1890-es években, X-szel jelölve Wigan (III) József

len okból öngyilkos. A vonat kerekei alá ugrott, amely a felismerhetetlenségig összeroncsolta a testét. A nála lévő aranyóra alapján tudták csak azonosítani a holttestet. Gyermeke nem volt, az ő ágán tehát nem élhetett tovább a kályhásdinasztia. A családi hagyományt Wigan (II) Józsefnek ugyancsak (III) József névre keresztelt fia folytatta. Ő képviselte a család kályhásmesterséget folytató harmadik generációját.

Wigan (III) József (1874-1948) szakmai ismereteit édesapjától illetve Ferenc nagybátyjától szerezte. Már iparos tanoncként kitűnt tehetségével, amit egy 1887-ből fennmaradt oklevél is tanúsít, ami szerint a pécsi ipariskolák és a pécsi ipartestület által 1887. július 3-án rendezett iparos tanulók munkakiállításán egy kályha versenytárgyjáért dicsérő oklevélben részesült. Kiváló képességei ellenére önállósítania magát

csak évtizedek múlva tudta, 1904-ben az Irányi Dániel tér 3-5. sz. alatt nyitotta meg műhelyét. Sikerült idehozni apjának a Rákóczi úti műhelyben lévő szerszámaikat és egyéb munkaeszközeit. Az ő üzlete kezdetben a Rákóczi úton, az ún. Hamerli-házban (helyén ma a Palatinus Szálló áll), lakása pedig az ún. Dörfly-házban (Felsőmalom utca 9., ma Városháza Múzeum) volt. **Almássy Schönhoff Mária**-val 1901. októberében kötött házasságát követően később a Basamalom utca 3-6. sz. házba költözött. 1926-27-ben megvásárolta a Márton utca 10. sz. alatti épületet, amit fiainak közreműködésével átépített, és ezzel létrehozta azt a legendás kis műhelyt, amely 1979-ben, a hetvenes évek városrendezésének esett áldozatául.

Wigan (III) József, fia Károly emlékezete szerint a kilencvenes évek elején két évet töltött a Zsolnay-gyárban. Ott szerzett ismereteit és személyes kapcsolatait a későbbiekben családi vállalkozásában is jól hasznosította. **Zsolnay Vilmos** nyolcvanas években létrehozott kályhagyárában a legmagasabb igényeket is kielégítő, kiváló minőségű, művészi kivitelű kályhák készültek, a katalógus szerint ez idő tájt 248 kályhatípus közül választhattak a megrendelők. A kínálatnak mintegy háromnegyede legyártásra is került, és vált a századvég polgárházainak megbecsült, nem csupán meleget, hanem esztétikai élményt is nyújtó elemévé, fontos berendezési tárgyává. A Wigan-családnak természetesen nem kis feladatot jelentett a Monarchia ezen gyáróriásával, majd később a szériatermelést folytató gyárparral való verseny, ám ez egészen a 20. század hatvanas-hetvenes éveig sikerrel járt.

Wigan (III) József első műhelye tehát a Márton utca 10. sz. házban volt, ahol nemcsak formáztak, hanem égettek is, és ahol a negyedik generáció alkotott hosszú évtizedeken át. A második műhelye, amelyet az egykori agyagipari árugyár tulajdonosának, Weisz zálogosnak a fiától, Polgár László mérnöktől vásárolt meg 1929-ben, Gyárvároson, a Táltos utca 12-ben működött. Itt Wigan (III) József fiaival, az 1904-es születésű (IV) József, az 1907-es Ferenc és az 1913-as Károly (egyébként 1832 óta minden kályhás Wigant Józsefnek, Ferencnek, Károlynak hívták, közülük ma már csak Károly él) aktív közreműködésével 1936-37-ig fazekasárut és kályhacsempét gyártott. Wigan (III) József a gazdag díszítésű, nem henger alakú, hanem szegletes formájú, cirádás, pallaster kályhák – nevezték őket empire kályháknak is – mestere volt, szakítva a korábbi hagyománnyal, a henger alakú kályhák egyeduralmával. De szakítást jelentett ez az ún. kasznis, svéd kályhákkal is, amelyeket mindenekelőtt Wigan (II) József készített Rákóczi úti műhelyében. És végezetül szakítást jelentett ez a svéd kályhákhhoz hasonlóan rövid ideig divatban lévő strasszбургerekkel is, amelyek Németországból kerültek be hozzánk, és nem formáztak, hanem sima elemekből készültek. Ezeket nem mázolták, hanem világos, vajsínű alapra késsel megspiccették. Wigan (III) József tehát már a formáztak, majd a szecessziós kályhák gyártója és építője volt. E divatváltáshoz történő alkalmazkodásban kamatoztathatta a Zsolnay-gyárban szerzett tapasztalatait és kapcsolatait is. A formakészítés bonyolult művelete aligha lett volna elvégezhető ugyanis a Zsolnay-gyár szobrászmestere, **K. Nagy Mihály** nélkül, aki gyári munkaideje leteltével a Wigan-cégnek készítette a formákat, amelyek kiváló alapanyagát, egy speciálisan finom szerkezetű agyagot, Rimaszombatról hozattak

Az utolsó Wigan-kályhák egyike, Wigan Károly lakásában (fotó: Tóth Károly)

báró **Baratta Emil** agyagbányájából. A zsíros, szappan-hatású agyag vagonokban érkezett Pécsre, és speciális előkészítés után vált alkalmassá a formázásra, amelyben Wigan (III) József fia, **Wigan Károly** (1913) visszaemlékezése szerint szintén a Zsolnay-gyár munkásai közül vettek részt néhányan az akkori Irányi Dániel tér 3-5. sz. alatt lévő műhelyben. Ők munkaidejük után vállalták itt mindezt, mindenekelőtt akkor, ha a Wigan-cég megrendeléseit ezt szükségessé tették.

A Márton utca 10. sz. ház homlokzatán kerültek elhelyezésre azok a színes, kisméretű, mintegy 70-75 cm magasságú kis cserépkályha-makettek, szám szerint 5 db., amelyekre ismeretlen nevű mesterétől Wigan (I) József 1832-ben elnyerte a mesteri címet, és amelyek emblemikus jellegükkel, amolyan családi „címerként” funkcionáltak több mint egy évszázadon át. Ezek a különböző fajtájú, típusú kályhá-

kat ábrázoló makettek szerencsésen fennmaradtak, négy közülük épségben fellelhető. A Márton utcai műhelyben csempét is égettek, az ősi szerszámok, az ipartörténeti értéket jelentő kemence azonban sajnos elvesztek az utókor számára, amikor a házat úgy bontották el, hogy nem biztosítottak elegendő időt a családnak arra, hogy legfontosabb értékeit megmenthesse. Ez volt az a helyszín, ahol apa és három fia 1948-ig, az apa haláláig, együtt dolgoztak, és mindenekelőtt az olasz stílusú, színes, formázott, teljesen sima csempézetű, modern, ún. diaboló kályhákat készítették mindenekelőtt pécsi megrendelőik számára. Wigan Károly emlékezete szerint ilyeneket építettek fel például a Vargha Damján utca 3. sz. ún. professzori házban és a Rét utcai Szakmunkásképző Intézet alatti bérházban. Ezek mintegy 2.25 m magasságú, 60-70 cm szélességű, tehát karcsú, magas kályhák voltak. Mindenekelőtt ezt a diaboló típusú kályhát készítette a negyedik generáció, melynek alkotásai bizonyára még szép számban megtalálhatók pécsi házakban, lakásokban.

Károly visszaemlékezése szerint ebben a műhelyben a fazekaskorong és a maguk építette égetőkemence egyaránt a fő helyen álltak, azaz szinte azonos súlyú szerepet játszottak a családi vállalkozásban. Utóbbit tűzálló fehér agyagból építették, míg vörös földből gyúrt masszából a nyers kályhacsempéket, virágcserepeket, amelyeket 800 fokon égettek ki. A mázzal bevont samottos agyag-csempékre pedig 1000-1100 fokon égették rá a mázt. Simán és egyenletesen, fényesen és melegen oszlott el a szín a csempéken, a felületek pedig többnyire hibamentesek voltak. Ez szigorú követelmény volt. A munkafolyamat (formázás, berakás, égetés, mázkeverés, mázólas, újabb berakás, égetés) nagy figyelmet, precizitást, pontosságot és komoly fizikai erőfeszítést igényelt. Különösen fontos volt a második berakás alkalmával az alagút-kemence abszolút tömör berakása, nehogy „elfusson a tűz”, azaz, hogy tökéletes legyen az égetés.

Az évtizedek során a változó gazdasági körülmények hatékony alkalmazkodást, ha kellett, akkor termékváltást is megköveteltek tőlük. Amikor Wigan Károly fogalmazása szerint „a kályha bedöglött”, akkor ráálltak a virágcserepgyártásra, amiből 1000-1200 db-t is készítettek naponta. Az 1930-as évektől a világháború utáni időkhöz folytatták ezt a tevékenységet úgy, hogy csaknem kizárólagos ellátói voltak a város virágkertészeinek. Spedíter-kocsijukat is az egész város ismerte, melyen ott lógott a tábla: Wigan József kályhás-mester, Márton utca 10. Alapítva: 1832. Laci nevű lovuk is nevezetes volt, még újságcikk is megemlékezett róla 1967-ben, a Dunántúli Naplóban *A legöregebb pécsi ló* címmel.

Az alkalmazkodási stratégiájuknak részét képezte, hogy időnként bérmunkát is vállaltak, például a Zsolnay-gyár által gyártott kályhák átrakását vagy tisztítását. 1955-től pedig, amikor a Porcelángyár, az egykori Zsolnay vajszerű és barna típus-csempéket kezdett gyártani, vállalták ezen kályhák felállítását. Korábban, a húszas-harmincas években pedig, amikor a DGT a fafűtéses kályhákat térítésmentesen építette át tojásszén-tüzelésű felütlőtűsre, a Wiganok ebből is részt vállaltak. A gáz térnyerésekor, a gázfűtés Pécs történet elterjedésekor, a hatvanas években elkezdték lengyel cserepkályha felhasználásával és az ún. Héra égő beépítésével a gázkandallók építését. Hosszú időn át ők végezték egyes pécsi intézmények, így a

Készülnek a virágcserepek a Wigan-műhelyben

Határórség, a Dohánygyár, a Tudományegyetem javítási, felújítási és kályha-átrakási munkáit egészen addig, míg a gáz itt is tért nem hódított. Hírük és munkáik a határon túlra is eljutott a két világháború között, amikor Jugoszláviából is kaptak megrendelést, sőt még a tengeren túlról is, aminek pontos története már nem rekonstruálható. Az azonban tény, hogy Amerikából egy szokatlan megrendelés érkezett számukra: egy magyar étterem több száz darabból álló étkezészetének kézi munkával történő elkészítését kérte tőlük az ismeretlen vendéglátó-ipari vállalkozó. A tányérok, a korsók a megrendelő igényeinek megfelelően kézi, illetve mázalatti festésűek voltak. A különleges igényt, miután a máz alatti festés technikáját még a Zsolnay-gyárból jól ismerték, maradéktalanul és kiváló minőségben elégítették ki.

„Dióhéjban” ez a pécsi Wiganok története, amely bizonyította, hogy a kezdeményező-, és alkotókészség, a szakmai tudás, a mesterség szeretete, a családi vállalkozás összetartó ereje, a tradíciók mintaadó ereje, végezetül a hit abban, hogy mindezek birtokában egy kis cég hosszú időn át is életképes tud maradni, sőt állja a versenyt a nagyok árnyékában is, biztosította a közel másfélszáz esztendő működését. Ennek természetesen része volt a megbízhatóság és a minőség, az ismertség és a települési környezet irántuk megnyilvánuló megbecsülése is. És bár (III) Wigan József 1981-ben bekövetkezett halálával vége szakadt az aktív kályhakészítő munkának a család történetében, az megállapítható, hogy a Wigan-dinasztia a 19. század első harmadától a múlt század hetvenes-nyolcvanas évéig szakmatörténetet írt Pécsett, szerves részévé vált a város ipartörténetének.

SZIRTES BÉLA

A PÉCSI SZÉN BÁNYÁSZAT KIEMELKEDŐ SZEMÉLYISÉGEI

A helyi emlékezet mostohán bánik azokkal, akik - a pécsi bányászat két és fél évszázados története során - kiemelkedő tevékenységükkel járultak hozzá a szénbányászat helyi felvirágzásához. Nevüket nem őrzi városunkban közterület vagy emléktábla és közülük csak kevésnek a nevére emlékezünk. Összeállításunkban azokat az elhunyt elődeinket szerepeltetjük, akik valamiben elsők voltak, vagy a szerző megítélése szerint jelentőst alkotva munkaköri kötelességükön felül járultak hozzá a pécsi bányászat fejlődéséhez, esetleg valamely tettükkel különösen nagy személyes áldozatot hoztak. Szakmai pályájukból tehát csak ezt a „valamit” ismertetjük, életrajzukból pedig csak a legfontosabb, fellelt személyes adatokat. Dolgozatunk tehát nem szakmai biográfia, hanem a személyek - szubjektív válogatás alapján történt - kronologikus felsorolása, a pécsi bányászatban folytatott tevékenységük időpontjának sorrendjében, életpályájuk rövid felvillantásával.¹

Az első személy nevét, aki a város határában a szén jelenlétét fölismerte, arról hírt adott, aki először bányászta, és aki elsőként használta műhelyében, feltehetően sohasem fogjuk megismerni. A helyi lakosok már a 17. században, sőt feltehetően azt megelőzően is tudták, hogy a város határában szén található, hiszen 1687-ben a város környéki helynevek között már szerepel a Szennyes-hegy, Szönyes-hegy, Szenes-hegy (ma Fekete-hegy) elnevezés. Amíg más tájakon a korabeli népnek az tűnt fel először, hogy a hegy ég (lásd Sopron mellett „Brennberg”), addig a pécsi Lámpás-völgyben a szőlőjét művelő polgár azt látta, hogy földje helyenként *szennyes*, *szönyes*, *szenes*, *fekete*, ami aztán néha itt is tüzet fogott.²

Pécsett a levéltárban az 1740-es években találunk először említést a szénről. Csak 1745-től tudjuk azonban a helyi szénbányászat történetét személyekhez kötni:

Ferner Ádám városi tanácsnok, 1745-ben a pécsi tanács nevében több közzetmintát küldött Bécsbe, amelyek közül az egyik, „valamely kőkorom” felkeltette az udvari szakemberek érdeklődését.³

¹ Köszönöm az összeállítás elkészítéséhez nyújtott segítséget Horváth Eszternek, Dr. Koncsag Károlynak, Markó Imrének, Mendly Lajosnak, Pálffy Attilának, Dr. Szirtes Lajosnak, Traj Ferencnek, Dr. Vargha Dezsőnek és a szerepeltetett személyek megkeresett hozzátartozóinak. A lábjegyzetekben hivatkozottakon túl az alábbi forrásokat használtuk fel: Matolcsy Károly-Zsadányi Oszkár: Baranya vármegye Trianon után tíz évvel. Mohács, 1930.; Zsadányi Oszkár-Kalmár Gyula: Pécsi fejek. Pécs, 1928.

² A Szennyes-hegyként is nevezett későbbi Fekete-hegy 1738-ban három napig „tüzet dobált”. 1798-ban pedig így írt a Bécsi Magyar Mercurius: „A Péts mellett lévő Metsek nevű hegy a mely valami három hónapig olyan vastag füstöt bocsátott felfelé, hogy a nap világát is meghomályosította.” In: Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története. Budapest, 1952. 8.p.

³ Móró Mária Anna: Berks Péter és kora mecseki szénbányászata. In: Búcsúzik a Mecseki szénbányászat, Szirtes Béla (szerk.) Pécs, 2001.

Kullinger Kristóf kovácmester, a pécsi szén első ismert felhasználója. A városi tanács 1752-ben kelt jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy kamrájában kösznetet tárolt, tehát használt, és e miatt szomszédja, egy csizmadiamester, panaszt tett a városi tanácsnál.⁴

Kriffka Ferenc Xavér nyugállományú lovaskapitány Mária Terézia rendeletén felbuzdulva 1769-ben hivatalos bejelentést tett a bécsi udvarnak a pécsi szénelőfordulásról. Ennek nyomán a Feketehegyen reménykeltő próbaásások történtek.⁵

Decker Fülöp pécsváradi iskolaigazgató 1782-ben **Hasenhendel Simon** pécsváradi lakossal közösen megnyitotta az első vasasi bányauzemet.⁶

Kitaibel Pál (Nagymarton, 1757-1817 Pest) botanikus, mecseki gyűjtő útja során 1799-ben és 1808-ban leírta a pécsi, vasasi és mázai kőszénkibúváásokat.⁷

Első ismert, széntermeléssel is foglalkozó, tűzzel dolgozó pécsi iparosok: **Matakovics Ignác** lakatos mester, az első név szerint ismert bányaművelő Pécs határában. Az 1780-as évek közepétől kezdett szén termelni saját, feltehetően a mai Anna utcában lévő műhelye számára. Nevéhez a városban a kőszén rendszeres használatát fűzték.⁸ **Matakovics Ferenc** 1780-as évek közepe; **Tittel József** 1787; **Nyers József** 1788; **Szúcs Lajos** 1790; **Knittl Ferenc** 1791.

Grabarics Lázár a pesti egyetemi alapítvány pécsváradi uradalmának főintézője irányításával az 1794-től uradalmi kezelésbe került vasasi bányák jelentős fejlődésnek indultak. Mind a bánya műszaki irányításában, mind a szénpiac megszervezésében jelentős szerepet játszott.⁹

Koch Ferenc bányamérnök, brennbergi kincstári bányai igazgató 1803-ban geológiai vizsgálatokat végzett, ennek során Pécs és Pécsvárad között több bányanyitásra alkalmas helyet jelölt meg.¹⁰

Hebenstreit Pál kovácmester Klaits-völgyi birtokán kezd szén termelni saját felhasználás céljából. Az 1803-as évek elejétől már üzleti vállalkozás reményében csatlakozik a Hartmann Péter vezette laza csoportosuláshoz. 1804-ben a PÉCSI SZÉKESEGYHÁZI URADALOM somogyi birtokán bérel bányaterületet. A szerződés öt évre, 1809-ig szólt, amelyet a Székesegyház nem hosszabbított meg. Hebenstreitől a pécsi és a szabolcsi területen széntelepeket is elneveztek.¹¹

Hartmann Péter üvegező mester és bányatulajdonos. A 19. század első éveiben a kőszén kereskedelmi célú kitermelésére vállalkozó csoportosulást hoz létre. Ennek tagjai Hebenstreit Pál kovácmester, **Neubaer János** és **Pantler István** rézkovácok. A csoport 1803 áprilisában kezdeményezte városi szénterületek hosszú

⁴ Móró Mária Anna... i.m. 2001.

⁵ Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története. Budapest, 1952.

⁶ Babics... i.m. 1952.

⁷ A szénbányászat emlékhelyei Pécsbányán. Megvalósíthatósági tanulmány Pálffy Attila-Szirtes Béla (szerk.) Pécs, 1998. kéziratban.

⁸ A szénbányászat emlékhelyei... i.m. 1998.

⁹ Babics... i.m. 1952.

¹⁰ Babics... i.m. 1952.

¹¹ A szénbányászat emlékhelyei... i.m. 1998.

távú bérbevételét. Az 1804-ben megkötött szerződést a Kamara nem hagyta jóvá, új árverést rendelt el, amelyből a csoport versenytársai kerültek ki győztesen.¹²

Tittel József tűzzel dolgozó iparos, 1787-ben kezdett bányászkodni, szénkibúváson gödrös-, tárós műveléssel. Elismerően szakszerűen, a rendszabályoknak megfelelő bányaművelést folytatott. Az 1810-es években a városi tanácsba beválasztott polgár. Az 1800-as évek elején kőszén kereskedelmi célú kitermelésére laza csoportulást szervez, amelynek rajta kívül tagjai voltak többek között: **Lammer Ignác** orvos, **Höchtl Mátyás**, **Betz Ferenc** kőműves mesterek, **Rosinger Mátyás**, **Gelentsér György**, **Gradwohl Jakab** lakatos mesterek és **Schimon József** vállalkozó. A *Tittel-csoport* nyerte el az 1804-ben megtartott árverésen a városi szénterületek bérleti jogát a *Hartmann-csoporttal* szemben, a kamara jóváhagyásának elmaradása miatt azonban gyakorlati tevékenységet nem folytattak.

A kincstári bányaigazgatóság 1808 évi létrehozásával a Tittel-csoport cégszerű társasággá szerveződött, és 1809-ben megalakították az ELSŐ PÉTSI SZÉNÁSSÓ TÉGLA- ÉS TSERÉP- ÉS MÉSZÉGETŐ ÁRENDÁS TÁRSASÁG-ot, amely komplex vállalkozás volt monopolisztikus elemekkel.¹³ A szerződést 1810. február 27-én hagyta jóvá az udvari kamara 20 éves időtartamra. A Társaság első igazgatója **Klobucharich György** postamester volt, majd hosszú ideig **Höchtl Mátyás**, Pécs szabad királyi város magisztrátusának tagja, műszaki vezetője **Hufnágel Albert**, aki Berks szerint e korszak kis számú gyakorlati szakembereinek egyike. Nevével a „bányász legények” között is találkozhatunk. Alapító tagjai Schimon József, aki az 1810-es évek elejétől Pécs szabad királyi város polgármestere és **Sombereki (Sauska) Keresztély**, 1839-1842 között Baranya megye alispánja, majd Pécs díszpolgára. A társaság a nevében szereplőkön kívül vasgálic és timsóffőzéssel is foglalkozott, és a Klaitz-völgyben a Ludwig, a Lámpás-völgyben a Barbara nevű tárót működtették. A szerződésből fakadó kölcsönös kötelezettségek dolgában a várossal folyamatosan vitában álltak. A társaság 1824-ben feloszlott.¹⁴

Berks Péter (Ritter Peter Johan Maria von Berks, Bécs, 1770-1845 Pécs) bányamérnök a mecseki szénbányászat nagy tudású úttörője. 1808-1845 között pécsi kincstári bányaigazgató, bányakormányzó. Nagy szerepe volt a mecseki bányászat megszervezésében, a medence feltárásában, a bányászati technika, munkaszervezés és munkajog kialakításában. Ismeretei, pontos adatai, megfigyelései sokak tudományos munkájának alapjául szolgáltak. Nagyrészt hagyatéka révén ismerjük bányászatunk korabeli történetét, és ez a hagyatéka még sok feldolgozatlan adatot tartalmaz. Pécs város mérnökeként is tevékenykedett. Pécssett halt meg, hamvait a Budai-külvárosi temetőben helyezték nyugalomra. A

¹² A szénbányászat emlékhelyei... i.m. 1998.

¹³ Az „ásott” jelző egyrészt a bányászati művelettel kitermelt kőszénre utal, szemben az égetett „faszénnel” és a hullámveréssel partra vetett ún. „tengeri szénnel” (sea-coal). Másrészt a külszíni gödrös-árkos, ténylegesen a szén kiásásával járó bányaművelést végzőket, tudomásunk szerint hazánkban egyedül Pécssett neveztek a 19. század elején „szénásóknak”.

¹⁴ Várady Ferenc: Baranya múltja és jelenje. Pécs, 1896.; A szénbányászat emlékhelyei... i.m. 1998.

sírkert áldozatul esett a város fejlődésének, a temető muzeális értékeit leíró munka sírját nem említi.¹⁵

Bányász legények¹⁶ A 19. század első felében tevékenykedő, Berks révén ismert bányász legények. **Forgács Pál, Blitz Ferenc, Herczeg Imre, Babai Ferenc, Mavrovits János, Fillin János, Miggits Mátyás, Kinderley Mihály, Fuchs Vencel, Nagy Ferenc, Lukatsevits József, Kaszmats Tamás, Szepos Lőrinc, Hufnágel Albert, Rernard Ferenc, Bastianovics Jakab, Vidakovics Antal.**

Andreas Christian Zipser Sopronban 1817-ben megjelent munkájában írt a Mecsek hegység földtanáról felhasználva a Berkstől kapott szakmai segítséget.¹⁷

F. Beudant S. francia geológus 1818-ban ismertette a vasasi kőszéntelepes öszszlet felépítését.

Hegedűs János bányamérnök, vasasi bányagondnok (üzemvezető) 1821-ben Berks Péter irányításával eredményes kokszolási kísérleteket folytatott.¹⁸

Hebenstreit János pécsi polgár, Fekete-hegy közelében saját földterülettel rendelkezett. Itt működtette a Ferenc-tárót. 1835 körül a szomszédos telektulajdonosokkal megalakította a Feketehegy Társaságot, amelynek vezetője volt.¹⁹

Hechtl N. és társai, vállalkozók, a város tulajdonában lévő Káposztás-völgyi és Nagybányarét-völgyi szenterület bérelői 1836-tól. A Károly- és Albrecht-aknak telepítői.²⁰

Czvetkovits Ferenc pécsi kereskedő, vállalkozó, az 1840-es évek végén földterületeket vásárolt az Istenáldás-völgyben. Itt mélyítette le az 1850-es évek legkorábbi aknáját, a Ferenc József-aknát. Ő alkalmazott Pécsen először aknaszállító berendezés meghajtására gőzgépet. 1846-ban Auer bécsi és Koharich szigetvári kereskedők társaságában Lukafa községben porcelán manufaktúrát alapított.²¹

Madarász András (Jolsva, 1797-1873 Csetnek) a csetneki CONCORDIA VASGYÁR tulajdonos-igazgatója, a híres festőművész apja.²² A pécsi szén felhasználására 1843-ban vasgyárat alapított Pécsen a gömörmegyei vasérc feldolgozására, a mai bőrgyár helyén: CSETNEK-PÉCSI VASGYÁR elnevezéssel. Az Istenáldás-völgyben földbirtokot vásárolt és bányát nyitott (Eisenhammer-táró, Zwang-akna, Vasgyármező). 1846-ban létrehozta a PÉCS-MOHÁCS VASÚTTÁRSASÁG-ot, amely azonban érdemi tevékenység nélkül feloszlott.²³

¹⁵ Móró Mária Anna... i.m. 2001.

¹⁶ Bányász legényeknek a 19. sz. első felében a bányász szakmát vájár szinten elsajátító, azt foglalkozásként vállaló személyeket neveztek. Ők tulajdonképpen a bányatulajdonosok által szerződötetett üzemvezetők, akik általában egy-két napszámot foglalkoztatva, a tulajdonosokkal kötött vállalkozási jellegű szerződés alapján működtették a polgári tulajdonú bányákat. Személyüket a bányakormányzót nyilvántartotta.

¹⁷ Móró Mária Anna... i.m. 2001.

¹⁸ Babics... i.m. 1952

¹⁹ A szénbányászat emlékhelyei... i.m. 1998.

²⁰ A szénbányászat emlékhelyei... i.m. 1998.

²¹ A szénbányászat emlékhelyei... i.m. 1998.

²² Madarász Viktor az 1870-es években hazatért Párizsból, és megalkotta történelmi vásznait. Apja halála után átvette annak üzleteit, és ezt követően húsz évig nem nyúlt ecsethez.

²³ Neves elődeink. In: Pécsi Műszaki Szemle XXXII. évf. 3-4. szám Pécs, 1987.; A szénbányászat emlékhelyei... i.m. 1998.; Móró Mária Anna... i.m. 2001.

Littke Lőrinc (Pécs, 1809-1879 Pécs) vállalkozó, az 1844-ben alakult SZÉN-BÁNYÁSZATI TÁRSASÁG (**Blauhorn Mihály** katonatiszt (Pécs, 1818-?), **Kuszká N.**, **Loosz N.**, későbbi főrésztvényese **Jäger János** pécsi vaskereskedővel együtt a Flórián- (1848) és Lőrinc-akna (1852) telepítője. A későbbiekben a bányabirtok a Littke-család kezébe került. Jelentős szerepük volt a szénpiac kibővítésében, a társaság 1860-ig a DGT szénszállítója. 1859-ben Littke Lőrinc megalapította a pécsi pezsgógyárat.²⁴

Riegel Antal (1819-1900 Nagymányok) bányamérnök, bányavállalkozó. Az 1840-es évek végén jött a pécsi bányavidékre. A Karolina-völgyben földterületet vásárolt és 1852-ben aknát telepített. Karolina-aknán szakszerű bányászatot folytatott. 1850-ben a mecsekszabolcsi György területet vásárolja meg és 1853-ban a Sándor-aknán kezdi meg a termelést. Nevét a helyi köznyelv a mai napig őrzi, amikor a szabolcsi György-telepet „Rigli“-nek nevezi. A DGT által kiszorítva pécsvidéki birtokait eladta, ezután az észak-mecseki térség bányászatának fellendítésében szerzett elévülhetetlen érdemeket. Sírja Nagymányokon ma is megtalálható.²⁵

Nendtvich Károly (Pécs, 1811-1892 Budapest) botanikus írta le először szakszerűen 1851-ben a mecseki kőszén előfordulást. Írt a szén kiváló kokszolóító tulajdonságáról és gázgyártásra való alkalmasságáról. Munkájában Berkstől kapott adatokra is hivatkozik.²⁶

Vörös Mihály (Monostorszeg, 1794-1867 Pécs) teológiai doktor, őrkano-nok, 1851-1864 között a pécsi székesegyházi uradalmak főkormányzója. E beosztásában, mint a bányák irányítója, sokat tett a mecsekszabolcsi és a somogyi uradalmi bányászat fejlesztése, versenyképességének fenntartása érdekében. Az uradalom 1851-ben telepítette a szabolcsi Ferenc József-aknát, irányítása alatt 1856-ban György és Mihály-aknát mélyítették, és ezen kívül még két termelő tárot működtettek. Fennmaradt kéziratos naplója gazdag forrása a korabeli bányászat történetének.²⁷ Nevéhez fűződik a Székesegyház előtti tér kikövezése és ő helyeztette el 1854-ben az apostolok szobrai a főtemplom déli oromzatára.²⁸

Laurer Flórián főbányagondnok, a DGT első üzemvezetője, az András-aknai üzem vezetője 1854-ig.

Ezt követően **Schroll József** főbányagondnok, a pécsbányai üzem vezetője, aki a kolónia helyének kijelölője, megvalósítója. Róla nevezték el az 1869-ben mélyíteni kezdett új szállító aknát (Schroll-akna).²⁹

Miesbach Alajos (meghalt 1857-ben) bécsi vállalkozó, Pesten, Budán és Bécsben több téglagyár, valamint számos ausztriai és magyarországi kőszénbánya (Brennberg, Dorog, Pilis) tulajdonosa 1854-ben bérbe vette a székesegyházi

²⁴ A szénbányászat emlékhelyei... i.m. 1998.

²⁵ Babics... i.m. 1952.; Képek és dokumentumok a pécsi szénbányászat történetéből II. A szabolcsi szénbányászat. Kiállítás a Várostarténeti Múzeumban. Pécs 2001. Pálffy Attila (szerk.)

²⁶ A mecseki kőszénbányászat. Szirtes Béla (szerk.) Pécs, 1994. Pécs

²⁷ Kedves színefoltya naplójának, amint a tárokat, a bányászati nyelvújítást megelőzve „alagoknak” nevezi.

²⁸ Képek és dokumentumok... 2001.

²⁹ Ács Zoltán és tsai: A mecseki feketekőszén-bányászat. In: A magyar bányászat évezredes története II. Benke István és Reményi Viktor (szerk.) Budapest, 1996.

uradalom somogyi bányáját, lemélyítette a Maschienen-aknát (másként: Haupt-Richtschacht) és somogyi földtulajdonokat vásárolt.³⁰

Drasche Henrik bányamérnök, bányavállalkozó, brennbergi, dorogi és pilisi bányabirtokos, Miesbach Alajos örököse, aki jelentős szerepet játszott az észak-mecseki bányászat indulásánál. Ő létesítette a somogyi Heinrich-tárót. Pécsi tulajdonait (a dorogiakkal egy időben) 1869-ben eladta.³¹

Glanzer Gyula a selmecebányai akadémián végzett bányatiszt. 1860-tól a pécsi székesegyházi uradalmi szénbányák műszaki vezetője. Sokoldalú műszaki tevékenysége mellett az uradalmi szénbányák gazdaságos, versenyképes működésének tervezője, kivitelezője.³²

Czindery László (Pécs, 1742-1860 Pécs) baranyai földbirtokos, ismert pécsi vállalkozó az 1860-as években a lámpási Júlia bányatelken bányászkodott.³³

Cassian, Martin – Martin Ritter von Cassian 1862-1889 között a DGT vezérigazgatója majd elnöke. Róla nevezték el az 1868-ban és 1871-ben mélyíteni kezdett pécsbányai új szállító- és légaknát, a Cassian-aknát, valamint a mellettük épült lakótelepet, Cassian-, ma Borbála-telep.³⁴

Koch Ferenc az egyik legjelentősebb pécsi bányavállalkozó. 1875-ben Szabolcson és Somogyon területeket bérelt és vásárolt, megnyitotta a Josefin (Koch)-tárót. 1882-ben Mohácson dunai rakparti szénrakodó területet vásárolt. Pécssett, a Lámpás-völgyi bányái mellett a DGT-t megelőző utolsó tulajdonosa volt a vasgyármezői Zwang-aknának. Érdekeltségeit 1892-1895 között a DGT-nek eladta.³⁵

Thommen, Achilles A DGT elnöke 1890-ben. Róla nevezték el a később Petőfi-aknára átkeresztelt vasasi (Thommen-akna) szállító- és légaknát.³⁶

Wiesner Raymár (Prága, 1843-1900 Pécs) bányamérnök, a DGT pécsi bányauzemeinek igazgatója. Szorgalmazására vezették be 1892-ben a társulati iskolákban a magyar oktatási nyelv használatát, és történt meg a bányatelepi utcák, üzemi épületek elnevezésének, az üzemi feliratok és a bányász köszönés magyarítása. Alapítója volt a pécsbányatelepi magyar dalárdának. Kezdeményezésére és támogatásával került Pécsre 1895-ben az országos bányaaaltest-képző iskola, az aknászképző „Bányaiskola“, amely 1942-ig működött városunkban (Erdély visszacsatolásakor Nagybányára helyezték, később Tatabányára került). Igazgatósága alatt épült fel a bányai igazgatóság Mária utcai épülete, és zajlott le 1893-ban a pécsi bányászok karhatalom által véresen levert nagy sztrájkmozgalma.³⁷

Ullmann Lajos – Ludwig Ullmann Ritter von Erény 1891-1903 között a DGT vezérigazgatója. 1892-ben Wiesner Raymár kezdeményezésére elrendelte, hogy

³⁰ Képek és dokumentumok... 2001.

³¹ Képek és dokumentumok... 2001.

³² Képek és dokumentumok... 2001.

³³ A mecseki kőszénbányászat... i.m. 1994.

³⁴ A mecseki kőszénbányászat... i.m. 1994.

³⁵ Képek és dokumentumok... 2001.

³⁶ Ács Zoltán... i.m. 1996.

³⁷ Szirtes Gábor: Wiesner Raymár. In: Pécsi Panteon, Pécs, 1998.

a társulati elemi iskolák nyelve magyar legyen. Róla nevezték el a Budai külváros szélén felépített társulati lakótelepet, a mai Erzsébet-telepet (Ullmann-telep).³⁸

Oczwirk Nándor bányamérnök, 1896-1917 között a pécsbányai aknász-képző „Bányaiskola” első igazgatója.³⁹

Gerber Frigyes (Mitrovica, 1850-1897 Salgótarján) bányamérnök, 1884-1897 között a SALGÓTARJÁNI KŐSZÉNBÁNYA RT. bányaigazgatója. Nevéhez a salgótarjáni bányászat számos jelentős fejlesztése fűződik. A DGT felkérésére 1891-ben szakértői jelentést készített a pécsi bányászat helyzetéről, lehetőségeiről és a tennivalókról. A bányaművelés színvonaláról igen csak lehangoló képet festő jelentésben szereplő javaslatok nagy része később az úgynevezett Jièínský-féle rekonstrukció során 1913-1927 között valósult meg.⁴⁰

Rücker, Anton 1906-1910 között a DGT elnöke. Róla nevezték el az 1876-1879 között mélyített, korábban Vasas III.-nak nevezett aknát, a Rücker-aknát.⁴¹

Jièínský Jarosláv (Osztava, 1870-1959 Prága) cseh-morva bányamérnök, későbbi Pribram-i egyetemi tanár, egyetemi díszdoktor, a Horthy kormányzó által 1928-ban adományozott magyar királyi bányaugyi főtanácsosi cím birtokosa, 1913-1931 között a DGT pécsi bányauzemeinek bányaigazgatója, a pécsi szénmedence 1913-1927 között megvalósított átfogó korszerűsítésének tervezője és megvalósítója. A megvalósításban vezető munkatársai voltak: **Asiel József** bányamérő-, **Czibulka Vilmos** elektro-, **Kraft János** vegyész-, **Moticska József** gépész-, **Ozanich Gyula** bánya-, **Sikora Gyula** bánya-, **Szentkirályi Ödön** építész-, **Szontágh Ferenc** gépész-, **Straka (Sillay) Vilmos** bánya-, **Gróbel Emil** bánya-, és **Wietorisz Róbert** bányamérnökök. Számos tudományos cikk, előadás, szakmai könyv szerzője, és szakbizottság tagja.⁴²

Gróbel Emil (Selmecbánya, 1884-1959 Pécs) bányamérnök, a vállalat központ mérnökségének vezetőjeként jelentős bányageodéziai munkát végzett, egyebek között a bányaterületet bekapcsolta az országos hengervetületi rendszerbe, elkészítette az egységes szintezési hálót.⁴³

Hannebeck Frigyes (Bochum, 1875-1961 Pécs) aknamélyítő bányatechnikus (bochumi felsőfokú bányatechnikum), az 1913-1927 között megvalósított rekonstrukció aknamélyítési munkáinak végrehajtója. Közvetlen irányítása alatt több emlékezetes, speciális műszaki feladat került kivitelezésre, így például a Thommenakna átfalazása a szénszállítás leállításával, stb. Ő irányította 1947-49-ben a tetteyi városi vízmű víznyerési munkáit is.⁴⁴

³⁸ A mecseki kőszénbányászat... i.m. 1994.; Ács Zoltán... i.m. 1996.

³⁹ Ács Zoltán... i.m. 1996.

⁴⁰ Szirtes Béla: A pécsi szén útja az aknáktól a felhasználóig. In: Pécsi Szemle, 2001. Tavasz

⁴¹ Ács Zoltán... i.m. 1996.

⁴² Mendly Lajos: Jarosláv Jièínský a korszerű pécsi szénbányászat megteremtője. In: Pécsi Szemle, 2000. Tavasz

⁴³ Neves elődeink... i.m. 1987.; Ács Zoltán... i.m. 1996.

⁴⁴ Neves elődeink... i.m. 1987.; Ács Zoltán... i.m. 1996.

Moticska József (Pécs, 1879-1945 Pécs) gépészmérnök, 1919-től irányította a pécsi erőművet, annak bővítő rekonstrukcióját. A sülőképes szenek eltüzelésére legmegfelelőbb vándorrostély kialakításával foglalkozott.⁴⁵

Szonntag Ferenc (Zalatna, 1887-1957 Pécs) gépészmérnök, 1932-től a pécsi szénélőkészítő üzem és brikettgyár vezetője, a szénélőkészítő Rheo-mosójának építése és a brikettgyár fejlesztése fűződik nevéhez.⁴⁶

Sillay (Straka) Vilmos (Mecsekszabolcs, 1895-1985 Budapest) bányamérnök, 1920-tól a Szabolcs-somogyi kerületben dolgozott, végül szabolcsi üzemvezető bányafőfelügyelő. Számos, újszerű (és korábban nagyrészt meg nem értett) technikai újítás bevezetésével próbálkozott az 1930-as évektől: Fejtési réselőgépek használata, a szállószénpor vizes lekötése, stb. 1945-1975 között a SALGÓ RT. majd a Bányászati AKNAMÉLYÍTŐ VÁLLALAT vezető munkatársa. A *Bányászati Kézikönyv* (szerk.: Boldizsár Tivadar) Bányavagatok Hajtása című fejezetének szerzője.⁴⁷

Stubnya Viktor (Somogy, 1891-1957 Budapest) bányamérnök mint vasasi bányaüzem-vezető gázkítőrések elleni védekezésésként a védőtelepes művelés út-törő alkalmazója volt.⁴⁸

Nusser Antal dr. (Bonyhád, 1904-1974 Pécs) mecsekszabolcsi társpszéntári bányaeorvosként, az 1930-as évek közepén, 1118 bányász tüdejének röntgenfelvétele alapján - elsőként vizsgálta a szilikózis megbetegedést a pécsi szénmedencében. Vizsgálatainak eredményét 1939-ben publikálta.⁴⁹

Boda Antal (Kiskúnfélegyháza, 1894-?) bányamérnök, a pécsbányai aknászképző bányaiskola igazgatója 1929-1946 között.⁵⁰

Keller János vájár hosszúhetényi, **Fajtik Imre**⁵¹ bányamozdony-vezető somogyi és **Hegedűs Mihály** vasasi lakosok az 1937. február 24-én leadott csendőr-sortűz által okozott sérüléseik következtében életüket veszítették. A Vasasról a DGT pécsi igazgatóságára tartó több száz fős tüntető menetet a csendőrök a mecsekszabolcsi temetőnél, a Csertető alján, sortűzzel állították meg. Lövés érte a nevezettekén kívül **Varga Mihály-t**, **Léhman Miklós-t**, **György József-né-t**, **Lévárdi György-né-t**, **Stencer János-t** és **Rumbak József-et**.⁵²

Bózsa János, **Kuppi István**, **Márk Győző**, **Szauerwein József**, **Wirt Aladár** vasasi és **Steckl György** mecsekszabolcsi lakosok valamint a vasasi 1937. évi éhségstrájkban résztvevő további 189 társuk ellen a Királyi Ügyészség 1937. március 31-én vádiratot adott ki magánosok elleni erőszak és a strájkban a vádirat szerint önszántukon kívül résztvevő 68 társuk terhére elkövetett személyes sza-

⁴⁵ Neves elődeink... i.m. 1987.; Ács Zoltán... i.m. 1996.

⁴⁶ Neves elődeink... i.m. 1987.; Ács Zoltán... i.m. 1996.

⁴⁷ Pécs-Baranyai Ismertető. Kalotai László (szerk.) Pécs, 1934.; Ács Zoltán... i.m. 1996.

⁴⁸ Pécs-Baranyai... i.m. 1934.; Búcsúzik a mecseki szénbányászat. Szirtes Béla (szerk.) Pécs, 2001.

⁴⁹ Vékény Henrik: A portüdő-megbetegedések műszaki prevenciója és ennek eredménye a Mecsek mélyművelésű szénbányáiban. In: Búcsúzik... i.m. 2001.

⁵⁰ Ács Zoltán... i.m. 1996.

⁵¹ A csertetői mártíremléken tévesen FAITIG névvel szerepel

⁵² Czukor János: Az 1937. évi és az 1940. évi strájkokról. In: Nem szól már a klopacska... Göndöcsné Bátaí Rozi-Szirtes Béla-Szirtes Gábor (szerk.) Pécs, 2000.

badság megsértése címén. Nevezettek a vasasi filmszínházban 1937. április 21-30. között kilenc napon át tartó nyilvános tárgyaláson 3-5 havi letöltendő, a többieket felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték.⁵³

Ember Kálmán (Körmöcbánya, 1894-1979 Budapest) bányamérnök, 1943-tól a PÉCSI Bányakapitányság vezetője, 1957-től 1963-ig az ORSZÁGOS Bányaműszaki Felügyelőség elnök-helyettese. Sokat tett a mecseki bányaveszélyek eredményes leküzdéséért. Négy évtizeden át, mint az ORSZÁGOS Szilikózis Bizottság elnöke, kitartóan foglalkozott a szilikózis megbetegedés megelőzésének műszaki problémáival. 1957-1969 között a Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület alelnöke, haláláig tiszteleti tagja. 1945 után a pécsi műszaki élet szervezője, a Pécsi Műszaki szemle megindítója. Színes egyéniségével, megkérdőjelezhetetlen szakmai tudásával, közvetlen stílusával, megoldást kereső emberséges szigorával, egy nagyon nehéz időszakban, meghatározó személye volt a mecseki bányászatnak, a pécsi műszaki életnek.⁵⁴

Garai József (Mecsekszabolcs, 1912-2000 Pécs) Kossuth-díjas vájár, bányamentő, fejtési csapatvezető, sokszorosan kitüntetett életmentő.⁵⁵

Kiss Nagy József (Mecsekszabolcs, 1905-1980 Budapest) bányamérnök, a MESZHART pécsi bányaműveinek műszaki vezetője. Munkaszervezési eredményeiért (ciklusos munkarend) 1953-ban Kossuth-díjat kapott.⁵⁶

Sztanek Gyula (Pécs, 1904-1947 Pécs) főaknász-bányamentő az Andrák-akna V. szinti 11. telepi osztóvágaton 1947. október 12-én keletkezett bányatűznél bányamentés során életét veszítette. Miközben átkarolva vonszolta sérült bányásztársát, a mentőkészülék csutorája a szájában félre csúszott, ezért ő is halálos szénmonoxid mérgezést szenvedett. E bányatűznél - két bajbajutott bányamunkáson kívül **Csapó János** és **Trapp Károly** vájár-bányamentők is meghaltak. Tizenöt évvel később, 1962-ben Pécsbányán a 12. telepi gurítóban történt gázkitörésnél Sztanek Gyula fia, **Sztanek János** (Pécs 1932-1962 Pécs) bányamentő csapatvezető vájár veszítette életét. A gurító homlokának biztosításával igyekezett a kezdődő gázkitörést megakadályozni. Társai még el tudtak menekülni, neki már nem sikerült. Apa és fia adta életét a bányáért, bányásztársaiért.⁵⁷

Sudár Ferenc pécsbányai vájár, vágathajtó- és fejtési csapatvezető. Vágathajtási munkaeredményeiért kapott Kossuth-díjat.⁵⁸

Rufli Lajos szabolcsi vájár, fejtési csapatvezető. A róla elnevezett munkamódszer névadója, amely a szovjet Valigula-mozgalom magyar megfelelője volt.

Wietorisz Róbert (Szepesremete, 1895-1973 Komló) bányamérnök, a MESZHART pécsi bányaműveinek műszaki igazgató-helyettese. Az 1948. évi pécsbányai sújtólégrobbanás okán **Rihmer László** (Pécs, 1904-1982 Pécs) bányamérnök, bá-

⁵³ Czukor János... i.m. 2000.

⁵⁴ Neves elődeink... i.m. 1987.; Búcsúzik... i.m. 2001.

⁵⁵ Leszko Margit: Feljegyzés Garai József Kossuth-díjas bányamentő dolgairól. Pécs, 1991. (kézirat)

⁵⁶ Neves elődeink... i.m. 1987.; Ács Zoltán... i.m. 2001.

⁵⁷ Békés Sándor-Lombosi Jenő: Pécsbánya. Pécs, 1977.; A mecseki kőszénbányászat... i.m. 1994.

⁵⁸ Békés-Lombosi... i.m. 1977.

nyahatósági főmérnök, **Lugosi György** (Békéscsaba, 1917-1996 Veszprém) bányamérnök, üzemi főmérnök és **Mosonyi Sándor** (Vasas 1909-1984 Pécs) bányatechnikus, bányamesterrel együtt koncepciók perben többévi börtönbüntetésre ítélték. Rihmer az 1928-ban, a pécsbányai, káposztásvölgyi homokbányában talált szinte teljesen ép szenzációs mamutcsontváz-lelet feltárásának irányítója, és „Pécsi Mamut” című doktori disszertációjában publikálja. Wietorisz 1952. évi szabadulása után a komlói üzemek szellőztetésének megoldásában alkotott maradandót.⁵⁹

Madas József (Arad, 1905-1988 Pécs) bányamérnök. jelentős szerepet játszott a pécsi kokszzénermelés növeléséhez tartozó mintavételi, szénminősítési rendszer kialakításában, a szénelőkészítés fejlesztésében. Nyugállományba vonulását követő pécsi helytörténeti kutatásai és publikációi várostörténeti alapműnek számítanak.⁶⁰

Herrfurth Ernő (Pécs, 1922-1985 Pécs) bányamérnök a pécsi szénelőkészítés 1945 utáni fejlesztésében játszott jelentős szerepet (finom ülepítőgépek, néhez szuszpenziós szénmosó, durvaszén-mosó).⁶¹

Babics András (Komlósd, 1896-1984 Pécs) ipartörténész, a mecseki szénbányászat történetének jeles kutatója. Három könyvben és számos publikációban foglalkozott a mecseki szénbányászat történetével. Munkái ma már alapműnek számítanak minden kutató és érdeklődő számára.⁶²

Pozsgay Károly (Mezőőrs, 1920-1981 Pécs) bányamérnök, a komlói és a mecseki szénbányák műszaki vezetője, a három mecseki, a pécsi, a komlói és az északi részmedence egységes irányításának megvalósítója (1963). Irányítása alatt érte el a mecseki szénbányászat legkiemelkedőbb termelési és műszaki eredményeit.⁶³

Radó Aladár (Hosszúhetény, 1922-1989 Pécs) bányamérnök, a mecseki metángáz-lecsapolás tervezője, megvalósítója. A megépült öt gázlecsapoló állomásból az első Vasason 1957-ben helyezte üzembe.⁶⁴

Dézsi Gyula (Pécs, 1903?-1974 Pécs) szabolcsi bányamentő főműszerész, az általa tervezett és az 1960-as években több évig használt menekülő készülék, a Dézsi-féle önmentő készülék névadója.

A pécsi mélybányászat története befejeződött, a mi történetünk azonban nem. A közelmúlt évtizedekben hatalmas fejlődés történt a létesítményekben, a föld alatti és a külszíni művelési technológiákban, a gázkitörés elleni védekezésben, a bányatüzek-, a sűjtőlég-, a bányarobbanás-, a portüdő-megbetegedések elleni küzdelemben. Azok a személyek, akiknek nevéhez ezen eredmények fűződnek, szerencsére többségükben még köztünk vannak, így a történet befejezésére reméljük még sokáig kell várni.

⁵⁹ Békés-Lombosi... i.m. 1977.; A mecseki kőszénbányászat... i.m. 1994. Ács Zoltán... i.m. 1996.

⁶⁰ Ács Zoltán... i.m. 1996.

⁶¹ Ács Zoltán: A mecseki szén felhasználása és a szénelőkészítés. In: Búcsúzik... i.m. 2001.

⁶² Ács Zoltán... i.m. 1996.

⁶³ Ács Zoltán... i.m. 1996.

⁶⁴ A mecseki kőszénbányászat... i.m. 1994.; Ács Zoltán... i.m. 1996.; Nem szól már... i.m. 2000.; Búcsúzik... i.m. 2001.

OLASZ ISTVÁN

HETVEN ÉVE ALAKULT MEG A JANUS PANNONIUS IRODALMI TÁRSASÁG

1931. június 10-én délután 5 órakor Pécssett az akkori Nemzeti Kaszinó (Király utca 13. a mai pécsiek számára már csak a volt tisztiklub) emeleti nagytermében gróf **Klebelsberg Kunó** vallás- és közoktatásügyi miniszter jelenlétében irodalmi társaság alakult. A széles közérdeklődést kiváltó eseményre a vidék szellemi önállósága és sajátosságának öntudata jegyében került sor, amikor az ország belső arányainak Trianon utáni megváltozása, a mértéktelen központosítás következtében „Budapest szellemi árnyéka minden tájakra ráfeküdt,” és ez különösen nyomasztóan hatott a kultúrának a gazdasági válság viszonyai közti tekintélyvesztése időszakában.¹ A Társaság nyomtatásban csak 1933-ban megjelent alapszabálya, amely az „Irodalmi” megjelölést nem használja a megnevezésben, 2.§-ában következőképpen határozza meg törekvéseit: „A Társaság célja: Janus Pannonius Pécs városából és Baranya vármegyéből kiindult humanista törekvéseinek a magyar szépirodalom, esztétika és szellemi tudományok terén való ápolása.

A Társaság eszközei: a/ felolvasások, ünnepélyek rendezése, b/ jelesebb irodalmi termékek kiadása, c/ szépirodalmi, esztétikai és szellemtudományi pályadíjak kitűzése, d/ ilyen művek jutalmazása.”²

Az irodalmi szerveződések, az irodalmi körök, szalonok alapításának a felvilágosodás idején megjelenő szokása Pécs kulturális életében sem akkor, sem később, a reformkorban nem jelent meg. 1863-ban a pécsi Papnevelde kispapjai alapítottak irodalmi kört, de ez a város világi folyamataira nem volt hatással.³ Komolyabb igényűnek tekinthető irodalmi társaság csak az I. világháborút követő hároméves szerb megszállás alatt, 1920 elején alakult, a nemzeti kultúra mentésének céljából, amelynek működése a megszállás viszonyai között nemzeti ellenállásszámba ment. Ez a konzervatív és hazafias értékeket a megszállt városban nem kis bátorsággal képviselő, önmagát PÉCSI TUDOMÁNYOS, IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG-nak nevező kör, amely még folyóiratot is kiadott, a szerb uralom megszűnése után hamarosan feloszlott.⁴ (De tagjai között több olyan személyt találni, amelyek a későbbi JANUS PANNONIUS TÁRSASÁG-gal is kapcsolatba kerültek.) A MAGYAR KIR. ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM Pécsre helyezését követően hamarosan az egyetemi ifjúság körében is megjelent az irodalmi szervezkedés igénye. 1927-ben a hivatalos katedratudománnyal elégedetlen, tágabb érdeklődésű bölcsész-hallgatók BATSÁNYI JÁNOS IRODALMI KÖR-t alakítottak, amelyik részben az egyetem-

¹ Lovász Pál: A Janus Pannonius Társaság tíz esztendeje 1931-1941. A Janus Pannonius Társaság Könyvtára 17. kötet. Pécs, 1941. 6.p.

² Janus Pannonius-Társaság alapszabályai. Dunántúli Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda. Pécs, 1933.

³ Növendékpapok Irodalmi Társulata. Petrovich Ede: Janus Pannonius Pécssett. In: Janus Pannonius-tanulmányok, Memoria saeculorum Hungariae. Kardos Tibor és V. Kovács Sándor (szerk.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 169.p.

⁴ Lovász Pál... i. m. 1941. 5.p.

mel való feszült viszonyuk, részben tehetséges fiatal vezetőjük máshová kerülése miatt hamarosan szintén megszűnt.⁵ (E Kör tagjai között is akadt, aki később majd mint érett irodalomtudós, neves tagja lett a JANUS PANNONIUS TÁRSASÁG-nak, illetve az annak tevékenységét a II. világháború után 1945. nov. 18-ától, talán nem véletlenül, már BATSÁNYI JÁNOS TÁRSASÁG /!/ néven folytatató utódszervezetnek is.)

Amikor azonban **Lovász Pál**, az 1931-ben a Nemzeti Kaszinóban megalakított irodalmi társaság létrehívásának legfőbb mozgatója, későbbi főtítkára 1928-ban Pécsre került, a szellemi és gazdasági elesettség, anyagi mélypont, társadalmi elmaradottság viszonyai közé érkezett. Pestről jött, de korábban a Bácskában élt, a Pécsről oda elszármazott **Szenteleky Kornél**-lal a trianoni határ túloldalán próbáltak meg a kisebbségi sorba jutott magyarság nemzeti tudatának ébrentartására irodalmi társaságot és kulturális közéletet szervezni. Nem volt könnyű, a bácskai gazdák közt akkor a jólét iránti érzékenység volt nagyobb, nem az intellektuális fogékonyság, de igen sok hasznos tapasztalatot szereztek együtt. Pécsre kerülve azonban csalódottan tapasztalta, hogy itt még rosszabb a helyzet: itt még csak irodalmi társaság sem működik. A szellemi értékek összefogása végett Lovász Pál munkához látott. Bácskai irodalomszervező tapasztalatait hasznosítva, létrehozta a harmincas, negyvenes évek pécsi kulturális törekvéseit meghatározó, nagy tekintélyre szert tevő JANUS PANNONIUS TÁRSASÁG-ot.

A szervezőmunka most sem indult könnyen. Lovász Pál nem volt pécsi származású, a kezdeményezés nem az egyetemről indult ki, ezért az oktatók bizalmatlanul fogadták. Az elzárkózó professzorok közül egyedül az Irodalomtörténeti Intézetet vezető **Tolnai Vilmos** állt mellé, éppen az, akinek irányításával a hallgatók Batsányi Köre mint afféle „önművelő társaság” korábban létrejött.⁶ Ő adta az ötletet is, hogy nyerjék meg az ügynek a Pécsről elszármazott, közben híressé lett, Pesten élő **Surányi Miklós** író, akinek személye, tekintélye már megnyerte a professzori kör többi tagját is. Surányi ajánlotta a tervezett irodalmi társaság tagjai közé való felkérésre **Babits Mihály**-t.

1930 őszén létrejött az előkészítő bizottság. Tagjai: **Fischer Béla** alispán (elnök), **Fitz József** könyvtártudós, **Kocsis László** papköltő, **Koszits Ákos** megyei főügyész, **Linder Ernő** lapszerkesztő, Lovász Pál költő, **Máté Károly** egyetemi tanár, Surányi Miklós író, **Thienemann Tivadar** egyetemi tanár, Tolnai Vilmos egyetemi tanár, **Várkonyi Nándor** könyvtáros.⁷ A bizottság nagy tudatossággal választotta névadóul a reneszánsz kultúra központjából, Itáliából nézve távoli, egzotikus északi országból származó „hegyentúli barbárból, „vidékiből” fényes szellemmé emelkedő humanista költőt. Jóval később, a már magalakult Társaság első rendes közgyűlésén, 1933. február 3-án Babits Mihály is így fogalmazott a KISFALUDY TÁRSASÁG nevében mondott köszöntőjében: „A nagy humanista ugyanazt a harcot harcolta, amit ma harcolunk mind, akik a szellem nevében gyűltünk és tar-

⁵ Várkonyi Nándor: Pergő évek, Pécs, 1976. 231.p.

⁶ Lovász Pál levele Pákolitz Istvánhoz. László Lajos. In: Sorsunk. Pécs, 1966. 15.p.

⁷ Lovász Pál 1931-32. évi titkári jelentése. Horváth Veronika: Fejezetek a Janus Pannonius Irodalmi Társaság történetéből. In: Baranyai Helytörténetírás. Pécs, 1979. 218.p.

tunk össze ebben a tépett és vad korban, ebben a nyers és legkevésbé sem a szellemi erőknek kezdettől fogva annyira kiszolgáltatott országban. Nem tudnék nevet, mely jobban kifejezné az övénel azt, amire ma is szükségünk van: hív és büszke megállásra a régi szent európai kultúra kincses szigetein, minden vad és nyers és új erők között és ellenükre: mert ez a reneszánsz.”⁸ A név Pannóniához kötődésével az előkészítők az egyetem által éppen akkor nagy szándékkal képviselni kívánt dunántúliság-koncepcióhoz is kapcsolódni tudtak.

Az előkészítő bizottság gondos válogatás után személyenként külön kérte fel az alapító- és tiszteleti tagokat. Később taggá az éves közgyűlés választása alapján vált valaki. Az alapszabály szerint csak az irodalom kiemelkedő munkásságot végző alkotóit vagy a szerveződés érdekeinek képviselésében érdemeket szerző személyeket lehetett tiszteleti taggá választani. Alapító taggá pedig csak azt, aki vállalta, hogy „a Társaság törzsvagyonához egyszersmindenkorra legalább száz pengőt egy összegben vagy részletekben, de három éven belül fizet.” Az alapszabály a tagok sorában megkülönböztetett rendes, levelező és pártoló tagokat is. Rendes taggá választhatták azt, aki a megjelölt célok érdekében értékes munkásságot fejtett ki, levelező taggá pedig aki „a Társaság működése iránt való érdeklődésének kiváló jelét adja.” A rendes tagok számának felső határát 40 (később 60), a levelezőkéét 20 főben írta elő a szabályzat. A rendes és levelező tagokat a megválasztásukat követő egy éven belül székfoglaló tartására kötelezték, az ezt (elfogadható indoklás nélkül) elmulasztót törölték a tagok sorából. A pártoló tagok évi öt pengő befizetését vállalták. A tagság tartama legalább három év volt.

A Társaság vagyonát az alapítói és pártolói befizetésekben, a rendezvényekből és kiadványokból befolyó jövedelmekben, az adományokban, alapítványokban és hagyományozásokban, illetve mindezek kamataiban jelölték meg, azaz, hogy a felhasználásról minden esetben zárt ülési határozat rendelkezzen.

A Magyar Rádió által is közvetített 1931. június 10-i alakuló közgyűlésen az örökös tiszteleti elnöki címre felkért Klebelsberg kultuszminiszter így indította útjára az új kulturális társulatot: „Társulatunk megalakításának is egyik célja, hogy [...] az ország különböző részeiben, e részek sajátos színét, szellemét és jellegét összefoglaló és kifejező nagy művelődési intézmények álljanak fenn, olyan egyetemek és velük kapcsolatban olyan kulturális társulatok, amelyek a magyar lélek más- és más oldalát és vonzásait képviselik és hozzák kifejezésre [...] milyen érdekes, hogy a mindinkább erősödő szellemtörténeti iskola a pécsi professzori kör folyóiratából a Minervából indult ki és ejtette hatalmába a fővárosi tudományosság egy részét is. És íme, Pécs nem éri be a Minervával és körével, s második nagy kulturális társulatot szervez, amelyet e város nagy humanistájáról, Janus Pannoniusnak neveztünk el [...] És e társulatunk székhelyén Pécsen kívül működési körét majd ki kell terjesztenünk az egész Dunántúlra is, hogy úgy mondjam szellemi téren képviselni kell a dunántúli gondolatot.”⁹

⁸ Kolta Ferenc: Janus Pannonius-kultusz Pécssett a XX. században. In: Janus Pannonius-tanulmányok... i.m. 1975. Átvéve a Jelenkor 1969-70. évi számainak különlenyomatából, ahol Tüskés Tibor közölte a köszöntő szövegét.

⁹ Az 1931-i alakuló ülésről készült jegyzőkönyv. László Lajos... i. m. 16.p.

Az alakuló közgyűlésen megválasztott tisztikar:

Elnökség

Az elnökség az 1941. szeptember 27-i
átalakítás után:

Örökös tiszteleti elnök	Klebelsberg Kunó	Klebelsberg Kunó (†)
Tiszteleti tag	Babits Mihály	Babits Mihály (†)
Tiszteleti tag a rendes tagok köréből	Surányi Miklós	Surányi Miklós (†)
	Dr. Tolnai Vilmos	Dr. Tolnai Vilmos (†)
	Dr. Fischer Béla	Dr. Fischer Béla
Tiszteleti tag továbbá	Bárd Miklós	Bárd Miklós (†)
	Kapi Béla	Kapi Béla
	Keresztes-Fischer Ferenc	
	Nendtvich Andor	Nendtvich Andor
	Ravasz László	Ravasz László
	Virág Ferenc	Virág Ferenc
	Zichy Gyula	
	(Újak:)	Erdélyi József
		Ijjas Antal
		Karácsony Sándor
		Kozma Miklós
		Makkai Sándor
		Mécs László
		Móricz Zsigmond
Elnök	Surányi Miklós	Dr. Fischer Béla
Társelnökök	Dr. Fischer Béla	Dr. Birkás Géza
	Dr. Tolnai Vilmos	Kodolányi János
Alelnökök	Linder Ernő	Linder Ernő
	Kocsis László	Dr. Várkonyi Nándor
Főtitkár	–	Dr. Lovász Pál
Titkárok	Dr. Fitz József	Dr. Makay Gusztáv
	Dr. Lovász Pál	Dr. Weöres Sándor
Pénztáros	–	Dr. Csorba Győző
Ellenőr	Dr. Várkonyi Nándor	Dr. Gosztonyi Gyula
Jogtanácsos	Dr. Koszits Ákos	
Jegyző	Dr. Máté Károly	
Választmány	Dr. Birkás Géza	
	Dr. Fülep Lajos	
	Dr. Halasy-Nagy József	
	Dr. Kastner Jenő	
	Dr. Molnár Kálmán	
	Sásdi Sándor	
	Dr. Sipos István	
	Dr. Thienemann Tivadar	
	Dr. Vargha Damján	
	Dr. Weszely Ödön	
Számvizsg. bizottság	Dr. Berze Nagy János	
	Dénes Gizella	
	Dr. Vende Ernő	

Rendes tagok az alakuló
közgyűlés után:

Dr. Berze Nagy János
Dr. Birkás Géza

Dr. Brisits Frigyes

Dénes Gizella

Dr. Fitz József
Förster Aurél
Dr. Fülep Lajos

Gerő Ödön

Dr. Hanuy Ferenc

Harsányi Zsolt

Dr. Huszti József

Dr. Kastner Jenő
Dr. Kenedi Géza

Keresztes-Fischer Miklós

Kocsis László

Dr. Koszits Ákos
Lenkei Henrik
Linder Ernő

Dr. Lovász Pál

Dr. Máté Károly
Mohácsi Jenő
Dr. Molnár Kálmán

Rendes tagok 1941. szeptember 27. után:

Babay József
Bajcsa András
Bárdosi Németh János
Berczeli Anzelm Károly
Dr. Berze Nagy János
Dr. Birkás Géza
Bódás János
Dr. Brisits Frigyes
Csorba Győző
Csuka Zoltán
Dallos Sándor
Dénes Gizella
Dr. Faluhelyi Ferenc
Dr. Fábián István
Dr. Fitz József

Dr. Fülep Lajos
Geréb László
Gerő Ödön
Gosztonyi Gyula

Harsányi Lajos

Holler András
Horváth Béla

Illyés Gyula
Jankovich Ferenc

Kerecsendi Kiss Márton

Dr. Keresztury Dezső

Kodály Zoltán
Kodolányi János
Kolozsvári Grandpierre Emil

Lovass Gyula

Dr. Makay Gusztáv
Marék Antal

Muraközy Gyula

Dr. (Halasy) Nagy József:

Németh László
Ősz Iván
Pável Ágoston

Dr. Reuter Camillo
Sásdi Sándor

Dr. Sótér István
Dr. Szabó Pál Zoltán

Dr. Szőnyi Ottó

Takáts Gyula
Tatay Sándor

Dr. Thienemann Tivadar

Tóth Dénes
Tűz Tamás

Dr. Vargha Damján
Dr. Várkonyi Nándor
Dr. Vende Ernő
Vikár Béla
Villányi Andor

Weöres Sándor

Dr. Weszely Ödön
Párniczkyné Szederkényi Anna
Tesárné Hollósy Márta
Törökné Kovács Hermin

Az 1931. június 10-én tartott alakuló közgyűlésen mutatta be híressé vált Janus Pannonius-monográfiáját **Huszt József**, rámutatva, hogy Janus költészete mindaddig értéket jelent, ameddig az antikvitas értékei iránti érzék eleven marad. Monográfiájának Klebelsberg támogatásával történt megjelentetése egyben a Társaság első kiadványa lett, amelyet októberben a Társaság tagjai illetménykötekként kapták meg.

Az elnökség mindjárt az indulás időszakában meghirdetett egy regénypályázatot is, és már ekkor megfogalmazódott egy évkönyv, esetleg folyóirat indításának igénye, de erre csak jóval később, 1941-ben került sor. Az alapszabályban megjelölteknek megfelelően, az eredeti legfőbb célt az irodalom számára olvasóközönség teremtése jelentette. A tevékenységi formák között évégből a leghatékonyabbakká az 1932-ben megkezdődött felolvasóestek váltak. Ahogy a május 8-án tartott első felolvasó ülést megnyitó Fischer Béla társelnök megjegyezte: „Egy új vízözönben fuldoklik minden, és ebből az örvényből csak a művészet Jákob-létrái vezetnek a szabadulás felé.”¹⁰

1933. október 21-én Surányi Miklós író, a JANUS PANNONIUS TÁRSASÁG elnöke bejelentette, hogy 1934-ben a költő születése 500. évfordulójának emlékére jubiláris évet ünnepelnek majd, és, mint mondotta: „A Janus Pannonius Társaság elhatározta, hogy ebben az évben szemügyre veszi a magyar kultúra jelenét, és mérleget készít. Megpróbálunk belevilágítani a holnapba. Szemlét fogunk tartani a magyar irodalom jelen állapota és jövő programja felett. Harcot fogunk hirdetni minden álkultúra ellen. Az igazi európai kultúra városává fogjuk tenni ezt az évezredes me-

¹⁰ A megjegyzést és az alábbi tényeket lásd Kolta Ferenc... i. m. 1975.

ceki várost.” Az egy évvel későbbi felolvasó ülésen Surányi bejelentette, hogy a tervezett ünnepekből nem lett semmi. A város nem adta meg a szükséges anyagi segítséget. A jubileumi 1934-ben, december 12-én tartott azévi utolsó felolvasó ülésen **Halász Gábor** *Magyar humanisták* címmel elhangzó előadása után nem szerepelt többé Janus Pannonius-tematikájú előadás a felolvasó üléseken.

Az ülések tárgysorozatában általában vers, elbeszélés és tanulmány hangzott el. Babits Mihály, **Illyés Gyula**, **Szabó Lőrinc**, **Dsida Jenő**, **Jékely Zoltán**, **Takáts Gyula**, **Harsányi Zsolt**, **Sásdi Sándor**, **Kós Károly**, **Nyíró József**, **Márai Sándor**, **Móricz Zsigmond**, **Kodolányi János**, Tolnai Vilmos, **Fülep Lajos**, **Szőnyi Ottó**, **Féja Géza**, **Ignotus Pál**, **Zolnai Béla**, Halász Gábor, **Kolozsvári Grandpierre Emil** stb. fértek meg jól egymással ezeken az esteken. E névsorból is kitűnik, hogy az előadók meghívásában a legszélesebb nyitottság érvényesült, a folyamatok és az értékek megismerésének és megismertetésének elfogulatlan, tiszteletre méltó szándékával, a politikai vagy irodalmi irányzattól teljesen függetlenül. Nem kötelezték el magukat sem a népies, sem az urbánus irányzat mellett, például a Társaság által meghirdetett regénypályázat Klebelsberg által felajánlott 2000 pengős díját nem adták át, mert a bírálók nem értettek egyet azzal a nézettel, hogy a magyarság, netán a dunántúltság arculatát a pályázók kizárólag a parasztságban, a földből élők körében vélték felmutathatónak, mint ahogy azt az akkor kibontakozó népies mozgalom szerette hirdetni. Az estek egyébként a nem túl nagy számú helyi szerző (például **Dénes Gizella** és Kocsis László) megszólaltatása mellett nem csupán a Dunántúl íróinak teremtettek fórumot. Kapcsolatban álltak velük és meghívták az erdélyi SZÉPMÍVES CÉH, a marosvásárhelyi KEMÉNY ZSIGMOND TÁRSASÁG, a vajdasági SZENTELEKY KORNÉL IRODALMI TÁRSASÁG és a felvidéki KAZINCZY KÖR íróit is. A pécsi közönség számára a megyeháza nagy-termében, a színházban vagy az Uránia moziban tartott alkalmakon kívül nagy sikerű irodalmi esteket rendeztek a Dunántúl egyéb városaiban (például Kaposvár), de Baján is. Közben sorra jelentették meg a Janus Pannonius Társaság Könyvtára-sorozat kiadványait, köztük **Weöres Sándor**, Takáts Gyula, **Csorba Győző** verseit, Várkonyi Nándor Petőfiről, **Makay Gusztáv** a kor és az irodalom összefüggéseiről, vagy Kodolányi János, **Sőtér István** a Kelet-Nyugat kérdésköréről írt tanulmányát stb.

1932-ben meghalt Klebelsberg Kunó. 1934-ben Thienemann Tivadar professzor a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre kapott kinevezést és elhagyta Pécsét. 1936-ban meghalt Surányi Miklós, 1937-ben Tolnai Vilmos. 1940-ben megszűnt a magyarországi szellemtörténeti mozgalom bölcsőjét jelentő *Minerva* folyóirat, 1941-ben Babits Mihály is meghalt és 1941-ben megszüntették az Erzsébet Tudományegyetem bölcsészkarát.

A megrendítő veszteségeket, köztük főként a bölcsészkar elvesztését ellensúlyozni, szellemi sugárzását pótolni akaró összefogás a város, a vármegye és a Takarékpénztár segítségével megteremtette a lehetőséget a Társaság megalakulása idején már felvetett folyóirat megindítására. A lap *Sorsunk* címmel 1941 húsvétjára jelent meg, főszerkesztője Várkonyi Nándor lett, szerkesztői Makay Gusztáv, Weöres Sándor és Lovász Pál. Az alispáni székéből már korábban önként visszavonult Fischer Béla lett az igazgatótanács elnöke, tagjai **Horváth István** alispán,

Visnya Ernő takarékpénztári elnök-igazgató és **Esztergár Lajos**, Pécs város polgármestere. A szeptember 27-i közgyűlés a Társaság élére új elnökséget választott, átalakította az alapszabályt, kibővítette a tagságot és mintegy első lépéseként annak a határozott törekvésnek, hogy tevékenységét a közben kialakult nehéz történelmi helyzetben országos hatókörűvé tegye, tagjai sorába hívta a Dunántúl íróit.

A város törvényhatósága 1942-ben Esztergár Lajos polgármester irányításával nagyszabású műveltségterjesztő programot alakított ki, amelyben komoly szerepet szántak a JANUS PANNONIUS TÁRSASÁG-nak is. Tágult a tematikus keret, az irodalmi alkotások mellett előadás hangzott el, pl. az építészet és a történelem kapcsolatáról, földrajzi témaként a Balkán helyzetéről, **Veres Péter** a társadalmi tagozódás, Kodolányi János a nemzeti megmaradás és az erkölcs kapcsolatának problémáiról szoltak előadásukban, fájdalmas hangú megemlékezés hangzott el a nemzetpusztulás kérdését az Ormánsággal kapcsolatban korábban drámai erővel felvető Móricz Zsigmondról stb.

Jóllehet a direkt politizálást az elnökség tudatosan kerülni igyekezett, mint látható, a felolvasó ülések témáiba egyre kivédhetetlenebbül nyomultak be a kor aktualitásai, a nemzeti sorskérdések. Ekkor már az is megtörtént, hogy a felolvasó ülésre meghívott előadó nem jelenhetett meg, mert munkaszolgálatra szóló behívót kapott.

A műveltségterjesztő programnak megfelelően a Társaság magára vállalta többek között a pécsi színház szellemi irányítását és a város öntevékeny műkedvelő szervezeteinek összefogását, tevékenységük összehangolását. Így kapott meghívást **Németh Antal**, a budapesti Nemzeti Színház igazgatója is. A pécsi színházban pedig a munkásművelődés érdekében 1943-tól rendszeresen és egyre bővülő látogatottságú, népszerű munkásmatinékat szerveztek. Közben 1942-től kiadványaik Budapesten, a könyvnapokon is megjelentek, és folytatták a kapcsolatok építését a határokon túli magyarság kulturális szervezeteivel, részt vettek az 1943-as Székelyföldi Művészeti Év programsorozatában stb.

Az 1941-es átalakuláskor megindított kiadvány, a *Sorsunk* a negyvenes évek elején rendkívül gyorsan országos tekintélyre tett szert. Megindulása után egyre inkább ez a folyóirat teljesítette ki az őt fenntartó JANUS PANNONIUS TÁRSASÁG szellemi törekvéseit. Bár a közéletesebb, politikusabb szemléletű Várkonyi Nándor és az esztétizálóbb habitusú Weöres Sándor közötti koncepcionális eltérés következtében 1943-ban Weöres, Makay és Csorba (ő csak egy időre) kivált a szerkesztésből, a lap maga köré tudta gyűjteni a progresszív magyar irodalom legjobb alkotóit, és mind az országos, mind a helyi irodalom fiatal tehetségei számára mintegy bölcsőül, felnevelő helyül szolgált (Kardos Tibor, **Mészöly Miklós**, Tatay Sándor, **Thurzó Gábor**, **Csanádi Imre**, **Kónya Lajos**, **Urbán Ernő**; - **Temesi Mihály**, **Zsíkó Gyula**, **Harcos Ottó**, **Fábián István**, **Kolta Ferenc**, **Muszty László**, stb.). 1943-ban Szombathelyről Pécsre jött **Bárdosi Németh János**, aki addig ott az *Írottak* c. lapot szerkesztette. Később ismét bekapcsolódott a szerkesztésbe Csorba Győző, mert úgy vélte, hogy a lap arcuata vállalható. Ezt követően Várkonyi, Csorba, Bárdosi Németh lettek a szerkesztők.

1944 tavaszán a Társaság támadásokat kapott a *Sorsunk* „szélsőségesen forradalmi” magatartása miatt. Ezt egy Állásfoglalás megjelentetésével védték ki,

amelyik a szellemi tevékenységért viselt felelősséget elhárítja a Társaságról, mondván, hogy az nem áll politikai alapon.

A *Sorsunk* az egyre erősebbé váló pángermán expanzió idején már a szellemi ellenállás országos fórumává vált a németek által csak Schwäbische Türkeiként tekintett Dunántúl központjában. A zsidótörvények megjelenése után aztán nem kis bátorság kellett, például **Radnóti Miklós** kötetét ismertető kritika megjelentetéséhez vagy a zsidó származású tagoknak a Társaság soraiból való kizárását előíró rendelet tudatos elszabotálásához sem. Mind a versek és novellák, mind a tanulmányok távol tudtak maradni a sovíniszta tanoktól, és mégis erősíteni tudták a nemzet sorsa iránti felelősségteljes odafigyelést, a polgári humánnummal telített eszmeiség melletti állásfoglalást. Német előadót egyébként még hivatalos kérésre sem engedtek pódiumra jutni a felolvasó esteken.

1944. őszén Szálasiék hatalomátvételekor a Társaság tevékenységét és a folyóiratot a szerkesztőknek le kellett állítaniuk.

A háború után 1945-ben a *Sorsunkat* az időközben létesült „írók munkaközössége” indította el újra, amelyik a folyóiratot hivatalosan is „kikerítte” az addigi fenntartótól, a gyakorlatilag már nem létező Janus Pannonius Társaságtól. A szerkesztéssel ismét Várkonyi Nándort bízták meg. A lap abban az évben megjelent két száma is mutatja, hogy tekintélye, vonzása töretlen volt, sok új fiatal alkotó (**Passuth László, Fodor András, Keresztúry Dezső, Galsai Pongrác** stb.) jelentkezett, több neves régi munkatárs itt szólalt meg először a harcok elmúltával.

1945. november 18-án, mint ahogy Csorba Győző a helyi rádióknak nyilatkozta, megalakult „a Janus Pannonius Társaság új szellemű utóda,” a Batsányi János Társaság, amelyik a dunántúli írókat gyűjti össze.¹¹ (Tehát ebbéli minőségében és természetesen megfelelő korlátok között, de bizonyos értelemben a Janus Pannonius Társaság folytatásának tekinthetjük.)

A megújított Társaság címe: Pécs, Kossuth Lajos u. 8.

Elnök Dr. Várkonyi Nándor

Alelnökök Illyés Gyula

Sásdi Sándor

Ügyvezető titkár Csuka Zoltán (aki Lovász Pálnak még a bácskai időszakban volt harcostársa)

Titkár Dr. Csorba Győző

(Később Dr. Fábián István főtítkár lett, majd lemondott)

A tagok soraiban ott találjuk a tisztikarba kerültekén kívül a Janus Pannonius Társaság egykori rendes tagjai közül **Bajcsa András-t, Berze Nagy János-t, Dénes Gizellát, Fülep Lajost, Harsányi Lajos-t, Jankovich Ferenc-et, Kocsis Lászlót, Kodolányi Jánost, Lovász Pált, Makay Gusztávot, Németh Lászlót, Ősz Iván-t, Sásdi Sándor-t, Sótér Istvánt, Pével Ágoston-t, Takáts Gyulát, Tűz Tamás-t, Weöres Sándort. Ők mintegy felét adták a taglétszámnak. És ott van még az a két volt pécsi diák, akik bölcsészhallgató korukban már a BATSÁNYI KÖR-nek is tagjai voltak: **Fejtő Ferenc** és **Kolozsvári Grandpierre Emil**.**

¹¹ Nádor Tamás hangarchívuma.

1946-ban a *Sorsunk* már „A Batsányi János Társaság irodalmi és művészeti folyóirata” fejléccel jelent meg. A lap igazgató tanácsának elnöke dr. **Boros István** főispán lett, társelnökök Bárdosi Németh János, **Kardos Tibor** egyetemi tanár, a Római Magyar Intézet igazgatója, szintén az egykori Batsányi Kör tagja és **Korda Alfréd**, a Délmagyar Bank igazgatója.

Pécs város 70 éve megalakult irodalmi társasága így működött tovább, korábbi tevékenységét megváltozott névvel próbálva tovább folytatni a háború utáni koalíciós időkben. Több formális hagyományt is átvett a JANUS PANNONIUS TÁRSASÁG-tól (például a székfoglaló előadásokat), liceális előadásorozattal folytatta annak műveltségterjesztő programját, a kultuszminiszter (Keresztúry Dezső) most is a tagok közé tartozott, a felolvasó esteket továbbra is nagy sikerrel tartották meg mind Pécsen, mind más vidéki városokban. Komolyabb szerephez jutottak még az 1946 tavaszán zajló Pécsi Kultúrnapokon, és rendkívüli energiával, sok szálon igyekeztek kapcsolódni a megpezszdült kulturális és szellemi élethez, rengeteg szép terv fogalmazódott meg, aztán, amikor a koalíciós idők elmúltak, az egyre jobban megmerevedő világban mind távolabb kerültek a hivatalos kultúrpolitikai szemlélettől.

1948 őszén a vezetőség újjáalakult. A közben egy ideig a Parasztpárt elnöki tisztét is betöltő Várkonyi egészségére hivatkozva lemondott, ekkor a Batsányi János Társaság elnöke **Angyal Endre** lett, a főtítkár pedig **Fábián István** utódaként **Váradny Károly**. Megszűnt a *Sorsunk*, január és augusztus között *Dunántúl* címmel azonban sikerült egy három számot megélt kiadványt megjelentetni. Utolsó nagyobb rendezvényükként 1949-ben még meghívták a *Csillag* című fővárosi folyóirat munkatársait, aztán a Társaság szerepét adminisztratív eszközökkel kiszorította a hivatalos irodalompolitika, majd felváltotta az általa központilag szervezett Írószövetség helyi csoportjának megalakulása.

Az idén 70 éve megalakult Janus Pannonius Társaság, annak utódja és folyóiratuk a magyar polgárosodás, a polgári demokratikus törekvések legtisztelretméltóbb képviselői közé tartoztak. Elárulásukat figyelve, történetüket megrendüléssel éli meg az érdeklődő.

BIBLIOGRÁFIA

- Wawrach Gábor: Átszervezés előtt a Janus Pannonius Társaság. In: *Literatura*, 1938./5. 84-87.p.
 Makay Gusztáv: Pécs irodalmi múltja és jelene. In: *Pannonia*, 1940/4. 384-391.p.
 Lovász Pál: A Janus Pannonius Társaság tíz esztendeje 1931-1941. A Janus Pannonius Társaság Könyvtára, 17. kötet, Pécs, 1941.
 Csorba Győző: Lovász Pál. In: *Sorsunk*, 1942.
 Kolozsvári Grandpierre Emil: Tegnap. Önéletrajzi regény. NB.: 436-457.p.: Bacs//ányi Társ./-? - Kör! 1942.
 Harcos Ottó: Lovász Pál. In: *Jelenkor*, 1966./5.
 László Lajos: *Sorsunk*. A pécsi Janus Pannonius Irodalmi Társaság folyóirata. Pécs, 1966.
 Tüskés Tibor: A Janus Pannonius Társaság és a *Sorsunk*. In: *A pécsi irodalom kistükré*. Pécs, 1970.
 Bárdosi Németh János: *Utak és útítársak*. Szombathely, 1975.
 Kolta Ferenc: Janus Pannonius-kultusz Pécsen a XX. században. In: *Janus Pannonius-Tanulmányok, Memoria saeculorum Hungariae*. Akadémiai Kiadó, 1975.
 Makay Gusztáv: Egy tiszta költő. In: *Jelenkor*, 1976.
 Várkonyi Nándor: *Pergő évek*. Pécs, 1976.
 Bertha Bulcsu: Délutáni beszélgetések (benne: Bárdosi Németh János, Lovász Pál, Várkonyi Nándor portréja). Pécs, 1978.
 Horváth Veronika: Fejezetek a Janus Pannonius Irodalmi Társaság történetéből. In: *Baranyai Helytörténetírás*, 1979.

ROMVÁRY FERENC

A ZSOLNAY GYÁR 1945-TŐL NAPJAINKIG

Pécsett, pécsieknek, Pécsről szólva nem kell külön kihangsúlyozni, hogy mily egyetemes nagy érték a ZSOLNAY. Pécsett azonban e szó több mint egy márkanév. Fogalom, jelenség, magatartás, életforma, követendő példa. Amit maradéktalanul egy személy testesít meg, a gyáralapító, a névadó Zsolnay Vilmos. Egy rendkívüli tehetséggel megáldott ember, aki képességeit szívós és kitartó munkával hosszú távon is sikerrel kamatoztatta. Aki egyszerre volt kereskedő, iparos, feltaláló, kézműves, saját kedvenc szóhasználatával fazekas és persze művész, s nem utolsó sorban gyáros. Aki három és fél évtizedes munkálkodása során szinte a semmiből teremtett maradandót, amolyan pécsi Fordként, vagy Rockefellerként. Párját ritkító találmányok révén, az egykori kis manufaktúrából az Osztrák-Magyar Monarchia legnagyobb kerámia gyára lett. Tőke hiányában ez páratlan teljesítmény. Zsolnay Vilmos egy személyben volt technikai zseni, csodálatos művész és nem utolsó sorban remek üzletember. Három világraszóló nagy siker fűződik a nevéhez. A magastüzű zománctechikával égetett porcelánfajansz, az eozin és a pirogránit.¹ Kézenfekvő tehát, hogy ma is Ő az etalon, a lehetséges egyetlen viszonyítási alap, és csakis az ő mértékével lenne mérhető a ma teljesítménye is. A jelen helyzet azonban egyes pesszimista nézetek szerint ugyancsak lehangoló.

Zsolnay Vilmos a létért való állandó küzdelem közepette is sikert sikerre halmozott. 1878-ban elnyerte a Párizsi Világkiállításon a Grand Prix-t, egyúttal megkapta a francia becsületrendet. Bécsben, Melbourne-ben, Brüsszelben, Kolumbiában, Chicagóban, Antwerpenben, Brüsszelben, San Franciscóban, Nizzában, Nürnbergben világhiállításon, kiállításon nyert aranyérmeket, nagydíjat, díszoklevelet, számtalan hazai kiállításon szerzett első díj mellett. A Ferenc József-rend, a Vaskorona-rend, a török Medsidje-rend, a belga Lipót-rend kitüntetettjeként Zsolnay Vilmost 1897-ben választották Pécs város díszpolgárává.

1901-ben, halála után egy évvel „kortársai, barátai és tisztelői, életművének csodálói, városi vezetők, tanárok, tudósok és üzletemberek, kereskedők és iparosok elhatározták, hogy a Polgári Kaszinóban évente egyszer összeülnek és volt elnökökre, Zsolnay Vilmosra emlékeznek.” Ez alkalomból díszes serleget készítettek Daouilek Henrik gyári festő és iparművész terve alapján. A főtest nyers szín-ezüstből vert növényékítmény, a befoglalt kehely pedig piros színű eozin, *Zsolnay Vilmos emlékének* felírással. A lábazat színes grès anyagból való. A serleg-ünnepélyek 1903 áprilisától kezdődően 1939-ig évente megismétlődtek az I. világháború éveinek kivételével. Az emlékbeszédet mindig más tartotta, aki más-más megközelítésben méltatva állította követendő példaként Zsolnay Vilmos sokoldalú egyéniségét kora polgára elé.²

¹ Mattyasovszky Zsolnay Margit–Hárs Éva: A Zsolnay kerámia. A JPM kiadványa. Pécs, 1966. (kiállítási katalógus); Romváry Ferenc: Kerámika Zsolnay In: The Zsolnay Ceramics. Kerámika Zsolnay. Orsolya Kovács, dr. Ferenc Romváry, mr. Anica Ribičić-Zupanić (szerk.) Zagreb, 1989. (kiállítási katalógus)

² Hárs Éva: Zsolnay Vilmos emléke. A Pécsi Polgári Kaszinó serlegünnepei. In: Pécsi Szemle. Pécs, 1998. Tavasz-Nyár

A hálás utókor Pécssett utcát nevezett el róla. A Budapest felől bejövő, a Zsolnay gyár mellett elhaladó főút, a Pálya utca 1905-ben Zsolnay Vilmos nevét vette fel.

A minden rendű és rangú ember által városszerte ismert és nagyra becsült kerámia gyárost, a város díszpolgárát nagy részvét mellett temették el – ideiglenes jelleggel – a Pécs-budai külvárosi temető 1849-ben felszentelt kápolnájának kriptájában, a szülők síremlékének közelében.³

A város egyik legnagyobb adófizetője, virilistája sok ezer embernek adott munkát, kenyeret, munkásainak életkörülményük jobbítására lakást biztosított. 1897-ben, tehát egyazon évben, a gyár egyszerre 92 munkásnak adott lakást.⁴ A gyár környékén néhány ház még ma is őrzi a színes kerámia Zsolnay-emblémát.

A család méltó emlékhelyet szánt neki, a gyár mögötti dombon, ahonnan a gyáralapító oly szívesen szemlélte művét, a csempe borította kéményekkel megtűzdelt gyártelepet. Sikorszki Tádé tervei alapján 1906-ra készült el a kerek alaprajzú, neoromán stílusú sírkápolna, a fagyálló pirogránit lemezekkel burkolt mauzóleum. A kúp alakú tetőt zöld mázas cserép fedi, csúcsán pirogránit kereszttel. A kápolna belsejét négy méter magasságig vajszínű alapú, zöld és aranyrajzú lemezek borítják, a kupola belső felét majolika mázas angyalok díszítik. A középben elhelyezett nyíláson az alsó térbe vezet a tekintet, ahol az eozin mázas domborművel díszített szarkofág látható, körülvéve négy kandeláberrel, amely az oltárhoz, az örökmécseshez, a gyertyatartókhoz hasonlóan eozinmázás pirogránitból készült. A szarkofágba Zsolnay Vilmost temették. A családtagok oldalfalban lévő sírfülkéit feliratos lapok zárták. Valamennyi plasztikai alkotás **Apáti Abt Sándor** műve. A kápolnához tartozó területet egykoron sómázás pirogránit idomokkal fedett terméskő fal övezte. A felvezető utat szegélyező út két oldalán 24 sómázás pirogránit fekvő oroslán örködött.⁵

Zsolnay halálának napján Littke József, a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara elnöke javasolta, hogy egy Zsolnay Vilmos emlékére felállítandó szobormű érdekében mozgalom indíttassék. A Zsolnay-szobor bizottság **Horvay János** pécsi születésű fiatal szobrászra bízta a szoboralak mintázását.⁶ Az országos sajtó hírül adta, s itt idézem a *Budapesti Napló* krónikását: „szobra lesz a mesterembernek, s ő lesz az első kézműves ezen a magyar földön, akit megmintáztat a közvélemény. Rendszeresen csak nagy királyoknak, nagy lantosoknak és apró politikusoknak juttatnak monumentumot, az előbbieknél közadakozásból, az utóbbiaknak hivatalos költségen.”⁷ „A szobor létesítésének eszméje spontán volt, gyorsan kell az eszmét megvalósítani” – így a Pécsi Napló krónikása.⁸ A Zsolnay-monumentum országos gyűjtés eredményeképp született. Az emlékszobrot a főpályaudvartól induló

³ Szőnyi Ottó: A Pécs-Budai külvárosi temető. In: A Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője. Pécs, 1911.

⁴ Rúzsás Lajos: A pécsi Zsolnay-gyár története. Budapest, 1954.

⁵ Zsolnay Teréz–M. Zsolnay Margit: Zsolnay. Budapest, 1974.; Szőnyi ... i.m. 1911.

⁶ Schulek Frigyes: A Zsolnay-szobor műszaki ismertetése. In: Építő Ipar, 1908. Budapest, 1908.

⁷ Budapesti Napló, 1908. március 25.

⁸ Pécsi Napló, 1908. április 15.

ötszáz méteres sugárút enyhén emelkedő végpontján, négy ferdén metsző út csomópontjában állították fel. A szabálytalan útelágazás fókuszába egy szabályos ötszög alaprajzú talapzat, ennek öt sarokpontjába egy-egy ülő bronzfigura került. Az ötös szám szimbolikus utalás Pécsre, az öt templom városára. A bronz főalak kezében kis korsót tart, így a mellékalakoknak jutott az a szerep, hogy kiegészítsék a főszereplőre vonatkozó ismereteket, utalva annak sokirányú tevékenységére. Az öt ülő figura a kerámia öt tevékenységi körét jelképezi: a fazekasságot, a vegyészetet, a festészetet, a szobrászatot és az építészetet. Az öt mellékalakot Apáti Abt Sándor, a Zsolnay gyár szobrásza mintázta. Külön említést érdemel a Schulek Frigyes tervezte talapzat. Hengeres és hatszögletű neoromán stílusjegyeket magánviselő oszlopokra épülő architektúra képezi a posztamenset, mely az anyagban rejlő lehetőségeket szem előtt tartva rovátkált, gazdag felület-megmunkálással készült. Részben tömör, részben áttört, bordázattal merevített lemezekből áll össze. A lábazat és az ülőpadok fehér mészkőből faragottak. A posztamens tehát értelem-szerűen kerámiából készült, abból az anyagból, amely Zsolnay Vilmos nevét világhíressé tette. Vilmos fia, **Zsolnay Miklós**, két veje, **Mattyasovszky Jakab** és **Sikorszki Tádé** az újszerű feladathoz új anyagot választott, a már korábban is ismert plutonitot, amely a grès és a pirogránit legkedvezőbb tulajdonságait ötvözi. Gránit-kemény, szemcsés összetételű, mégis könnyen megmunkálható.⁹

Zsolnay Miklós a Pécsi Nemzeti Casinonak ajándékozta az 1906-os Milánói Nemzetközi Kiállításon nagy sikerrel bemutatott, **Maróti Géza** által tervezett eozi- nos *Kacsás-kutat*.¹⁰

A századelőn az osztrák-magyar befolyás ellenében megerősödő francia orientáció jegyében emléket állítottak a Mecsek oldalában, a napóleoni háború idején, 1808-ban Pécssett eltemetett hadifogoly francia katonáknak. A mozgalom értelmi szerzője Zsolnay Miklós volt. A ma is álló pirogránit borítású *Francia emlék*-et szintén Apáti Abt Sándor tervezte.¹¹

1908-ban Zsolnay Miklós felajánlotta, hogy édesapja tiszteletére egy eozi- nos *Dísz-kut*-at ajándékoz a városnak. A kút **Pilch Andor** pécsi építész tervezésében 1912-re elkészült. A városi bürokrácia malmi akkor is lassan őröltek, így a kút felállítása késedelmet szenvedett. Közbeszólt a világháború, a szerb megszállás és az adományozó halála, így a későbbiekben a kútról egyszerűen megfeledkeztek. Csak 1930-ban, minden ünnepélyességet mellőzve adták át a köznek, a Városháza melletti kis téren. A kút azóta Pécs jelképértékű nevezetességévé vált. Anyaga pirogránit, a plasztikus rátét díszek sárgás-zöld eosin mázzal díszítettek. Zömök, kannelúrált oszlopokkal alátámasztva négylevelű lóherére emlékeztető elrendezésben van a négy vízmedence, ökörfejes csorgóval, mely a híres nagy-szentmiklósi aranyelet egyik rhütonjának állatfejes, szarv alakú ivóedényére emlékeztet. Észak és déli oldalán Pécs város címere, kelet-nyugati oldalán pedig a

⁹ Romváry Ferenc: Pécs szobrai. Pécs, 1982.; Schulek... i.m. 1908.

¹⁰ Mendöl Zsuzsanna: A Zsolnay-gyárban készült kerámia közutak, szökőkutak. In: A JPM Évkönyve, 1983. Pécs, 1984.

¹¹ Romváry... i.m. 1982.

Zsolnay gyár öttornyos emblémája látható. A vízmedence kávjának oldallapján vésett betűs felirat olvasható: *Zsolnay Vilmos emlékkútja / legyen örök szemtanúja / Pécs Város virulásának / lakói boldogságának.*¹² Bárcsak úgy lenne!

1928-ban, Zsolnay Vilmos születésének centenáriumán másfél éves előkészület után megnyílt a Zsolnay gyári múzeum, **Mattyasovszky Jakabné**, szül. **Zsolnay Teréz** irányítása mellett leánya, **Mattyasovszky Zsolnay Margit** szervezésében és rendezésében. A múzeum összesen hat helyiségből állt. Az első, tizenöt méter hosszúságú teremben volt az építészeti kerámia. Egy oldalsó, kisebb teremben, pontos időrendben kerültek bemutatásra a magastüzi zománc technikával készült dísz tárgyak. Ezt követte a nagy eozin-terem. Az épületkerámiák teremtől jobbra egy harminc méter hosszú teremben az 1900-1918 között készült, majd egy további helyiségben az utolsó tíz év termése került kiállításra. Végezetül egy kisebb helyiség az idegen kerámiák gyűjteményének bemutatására szolgált. Itt állították ki a Zsolnay Miklós által 1888-ban a helyszínen gyűjtött perzsa és egyiptomi csempéket. A múzeum nyilvános volt, a város lakói is megtekinthették, miként csoportok számára lehetővé tették a gyárlátogatást, ahol szakszerű vezetés mellett a gyártás különböző fázisait lehetett megtekinteni. A pécsiek azonban már korábban is láthattak Zsolnay kerámia kiállítást a Városi Múzeumban. Zsolnay Miklós ugyanis letétben átadott egy kiállítási termet megtöltő kollekciót.¹³

Zsolnay Vilmos szerencsés embernek mondhatta magát, a családban ugyanis tovább öröklődött a tehetség. **Zsolnay Miklós** az apa halála után további tizennyolc évig volt a gyár sikereinek kovácsa. Az unoka, Mattyasovszky Zsolnay Margit szerint Zsolnay Vilmos „évtizedes nehéz és eredményekben gazdag küzdelmeinek minden babérját, a végre elért anyagi egyensúly minden előnyét Miklós élvezte.”¹⁴ A gyár elismerése tovább folytatódott. Sorrendben: Szentpétervár, Torino, Saint-Louis, Bukarest, Milánó, London, Faenza, Brüsszel, Torino világkiállítások, kiállítások aranyérmei, diplomái jelzik a gyár eredményességének egy-egy állomását. Zsolnay Miklóst a belga Lipót-rend, a román Király Korona-rend, az olasz Korona-rend, a Vaskorona-rend, a Ferenc József csillagos-rend, a San Maurizio e Lazzaro érdemrend kitüntette 1907-ben, másodikként a Zsolnay családban, Pécs város díszpolgárává választották. 1913-ban a Főrendi Ház tagja lett. Vilmos lányai, **Sikorszkiné Zsolnay Júlia** és **Mattyasovszkyné Zsolnay Teréz** kitűnő tervezőművészek voltak, s az ő házasságuk révén is erősödött a gyár szakember gárdája. Júlia férje, Sikorszki Tádé műépítész, Teréz férje, Mattyasovszky Jakab geológus volt. Szakértelmük nagy hasznára volt a gyárnak. Előbbi az építészeti kerámia gyártásának irányítását, utóbbi a geológiai és a vegyészeti munkát felügyelte. Vilmos unokája, **Mattyasovszky Zsolnay László** kiváló festőművész volt, számos gyári remekmű tervezője, s a család többi tagja is, akik építész-, vegyész-, gépészmérnök-ként, vagy jogászként munkálkodtak az államosításig mindvégig családi érdekeltségű Zsolnay gyárban. A gyár harmadik, ún. Zsolnay örökösök idősza-

¹² Romváry... i.m. 1982.

¹³ Zsolnay Teréz-M. Zsolnay Margit... i.m. 1974.

¹⁴ Mattyasovszky Zsolnay Margit-Hárs Éva... i.m. 1966.

kában is jutott még a nemzetközi elismerésből, Monzában, Philadelphiában, Szalonikiben, Antwerpenben, Bariban, Brüsszelben, Párizsban nagydíj és díszoklevél. A gyár öttornyos emblémája időközben Pécsnek is egyik jelképévé vált.

1945-ben véget ért a II. világháború, az „ideiglenesen hazánkban állomásozó” szovjet hadsereg azonban több mint negyvenöt évre gyökeret eresztett Magyarországon, a Moszkvából hazatérő bolsevikok fokozatosan vették át a hatalmat.

Pécs egyetlen puskalövés nélkül esett el, s mint a történelem során annyiszor, szinte sértetlenül, jelentősebb háborús veszteség nélkül vészeltte át a háborús éveket. A város előljárói mindvégig a helyükön maradtak, így hamarosan beindult az élet, megkezdődött a munka a gyárakban és a bányákban is.

A háborús események a Zsolnay gyár épületeiben és berendezéseiben jelentős kárt nem okoztak, hacsak a fejlesztés kényszerű elmaradását nem soroljuk ide. Tartalék nyersanyaggal 1945 januárjában már beindult a termelőmunka. 1945-ben a rendkívüli viszonyok ellenére, 377 főre csökkent létszámmal is az utolsó békeév, 1938 termelési szintjének egyharmadát sikerült elérni.¹⁵ 1945 azonban egyértelműen a fennmaradásért, a pusztá létért folytatott küzdelem időszaka volt. Az első produktumok egyike, a szovjet városparancsnok megrendelésére készült, és 1945. május 6-án felavatott Szovjet Hősi Emlékmű Sinkó András pirogránit katonafigurája.

A gyár az újabb megpróbáltatást is sikerrel túlélte, mint száz éves története során már oly sokszor. Így az I. világháború után az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, az ország területének egyharmadra történő csonkítása, a két évig tartó szerb megszállás, valamint az 1929-1933 közötti nagy világrengés után a gyárnak mindig is sikerült talpra állnia.

A gyár vezetése azonban hamarosan szembetalálta magát az alapanyag ellátás és az értékesítés nehézségeivel, majd pedig a világrekordot döntő infláció nehézségeivel, s annak következményével, a teljes piacvesztéssel. Bartel-üzleteket kötöttek, a bolgároktól földpát, a csehektől kaolin érkezett porcelán ellenében.¹⁶ A művészeket is természetben fizették, így például **Gorka Géza**, a Budapesti Zsolnay gyár külső tervezője egy vagonnyi saját tervezésű teáskannát kapott fizetségül. Állami megrendelésre gyártottak porcelánszigetelőket a Jugoszláviának szállítandó háborús jóvátétel keretében. Pécssett azonban az új dísztárgyak és figurák tervezése a háború utáni nehéz gazdasági helyzetben átmenetileg szünetelt, kivételt képezett ez alól néhány régebbi modell gyártása. Mindenesetre a díszmű a minimálisra szorult, így fele-fele arányban oszlott meg a porcelánszigetelő és az edénygyártás.¹⁷

1947-ben Magyarország, központi határozat nyomán áttért a szovjet mintájú szocialista tervgazdálkodásra.

¹⁵ Sikota Győző: A Pécsi Porcelángyár történeti, művészeti problémái a felszabadulástól napjainkig. In: 100 éves a Pécsi Porcelángyár. Hárs Éva és Mándoki László (szerk.) Pécs, 1971.

¹⁶ 100 éves... i.m. 1971.

¹⁷ 100 éves... i.m. 1971.

1948 márciusában, minden előzetes tájékoztatás és mindennemű kártérítés nélkül államosították a magyarországi üzemeket, így a mindaddig családi tulajdonban lévő Zsolnay gyárat is állami kezelésbe vették. A Zsolnay családnak el kellett hagyni a gyár területét. A gyár Budapesten kinevezett munkásigazgatója Dallos Kovács József lett, aki még ugyanazon a napon át is vette Pécssett az igazgatást. Egyes visszaemlékezők szerint azért esett rá a választás, mert ő volt az egyetlen kommunista párttag a munkások között, a zöm ugyanis szociáldemokrata volt.

Sorsszerűen, a Zsolnay család tagjait sem kerülte el a balsors. Az előzmények sem bíztattak semmi jóval. 1945-46-ban tudatosan irányított vandalizmusnak esett áldozatul a *Mauzóleum*. A hatóság hallgatólagos cinkosságával folyamatosan és több ízben feltörték a temetőkápolnát, törtek-zúztak és a sírokat is feldúlták. Szégyen-gyalázat, de máig nem került sor az építmény helyreállítására. Az orosz-lánok közül mindössze hármat sikerült megmenteni. A tárgyakon kitöltött barbár rombolás áldozatául esett a *Kacsás-kút* is, mindössze két eozin-kacsát sikerült a múzeumba menekíteni. Útban volt, nem tetszett valakinek? Nem tudni ma már. Időközben az *Emlékserteg*-nek is lába kélt. Úgy látszik azonban, a pusztítás ösztöne rendszer-semleges és időtlen! A kilencvenes években verték szét a Vasváryház udvari szoborcsoportozatát és balluszter díszzeit, kicserélték az *Emlékkút* eozinmázás rhütonjait. Kerül, amibe kerül! A közlekedés ártalmait a *Zsolnay-émlékszobor* talapatát is kikezdte, ez is sürgős felújításra szorul. A centenáriumi emlék-kutat pedig a közelmúltban távolították el a Jókai térről.

Az államosítás után a Zsolnay család tagjai földönfutóvá váltak. Munkásnyúló kapitalista jelzővel bélyegezték meg őket, és lehetetlenné tették a helyzetüket. 1951-ben koncepció perben, koholt vádak alapján a családot megalázva, megbilincselve vezették keresztül a városon, nem kímélve idős matrónákat és érdemdús aggastyánokat. Súlyos börtönbüntetéseket szabtak ki, férfiakra, nőkre egyaránt, a gyermekeket pedig intézetbe adták. A börtön után csak segédmunkásként vállalhattak munkát. Többeket a volt cselédek fogadtak magukhoz és tartották el régi „kizsákmányoló” uraikat.

Nem volt egyedülálló eset, ami a Zsolnay családdal történt Pécssett. Az új rend ösztönzésére országos méretet öltött a javak „szocializálása” és az esztelen rombolás, tovább súlyosbítva a háborús veszteségeket. A náci faj alapon, a bolsevisták osztályharcos alapon likvidáltak. Az atrocitások természetes velejárója volt a materiális értékek devalválása, vagyonok elkobzása, törvénytelen kisajátítása. Ahol megkérdőjeleződik az emberi érték, ott nincsenek becsben a földi javak sem.

Államosították a Zsolnay gyári múzeum anyagát is. 1951-ben a Janus Pannónius Múzeum kitűnő igazgatójának, **Dombay János**-nak a közbenjárására azonban a teljes anyag átkerült a megyei múzeumba. Egyúttal **Nikelszky Géza** iparművész, aki 1899 óta állt a Zsolnayak alkalmazásában, múzeumörként került a múzeum állományába. A rendkívül értékes, tízezres nagyságrendű muzeális gyűjtemény megmenekült a szétszórattástól. A Káptalan utcában, a középkori eredetű nagypréposti házbán, annak műemléki helyreállítása után, 1955-ben nyílt meg az évtizedek óta

rendkívül népszerű állandó kiállítás.¹⁸ Megjegyzendő, 1964-ben (!) a Dombay Jánost követő igazgató minden követ megmozgatott, hogy visszaadva a gyárnak, a múzeum megszabaduljon a Zsolnay-gyűjteménytől.

1952-ben a Zsolnay Vilmos utcát a görög kommunista Beloiannisz nevére keresztelték. 1956 „vívmányaként” azonban újból Zsolnay Vilmos út vezet be Pécsre.

Az államosítás után a gyárból Pécsi „Zsolnay” Porcelángyár Nemzeti Vállalat lett. Később azonban még a Zsolnay nevet is elhagyták. *Budapesti Porcelángyár* néven önállósult az 1902 óta családi tulajdonban lévő budapesti *Zsolnay-féle Porcelán Fayence Gyár Rt.* A gyár önállósága is megszűnt, az Iparügyi Minisztériumon belül létrehozott Finomkerámia-ipari Központhoz csatolták. Országos profil-tisztítást hajtottak végre, Pécssett maradt a szigetelő, az edény és a csögyártás, egyúttal beszüntették a nagy hagyományokkal rendelkező, a Zsolnay gyárnak világhírt hozó díszmű-árú gyártást, valamint a pirogránit-, a majolika- és a kályha gyártását. Az államosítást követően a helyi állapotok felmérése után megkezdődtek az immáron országos feladatok elvégzését elősegítő, az újjáépítési és jóvátételeli célokat, ezen túlmenően az ország villamosítási és iparfejlesztési programját és a fokozatosan növekvő export kielégítését szolgáló nagyberuházások. A műhelyek egy része a kezdetek idején épült, a gyár a száz év során folyamatosan bővült, az egyes üzemrészek fecskefészek-szerűen egymás mellé épültek. Ezek az épületek előregedtek, így tehát részben megérették a részleges bontásra, a felújításra. A belső terek az idők során sűrűn beépültek. Az egyes munkafázisok kapcsolódását, az áruszállítást nehezítette, hogy a szűkös, régi épületekben a gyártási folyamatok gyakran keresztezték egymást és nemcsak vízszintesen, hanem az emeletek között is, tehát horizontálisan és vertikálisan egyaránt. A leginkább labirintusra emlékeztető Zsolnay porcelángyár hét külön szinten helyezkedett el, az iparvágánytól a készáru raktárig. Így kényeszerű szükségszerűséggel sort kellett keríteni a korszerűtlen toldaléképületek bontására, hogy a helyükre új csarnokok kerülhessenek, helyet adva a korszerű technológiát képviselő kemencék és gépsorok beállítására, valamint a gázüzemű fűtésre történő átállásra. A hagyományos kézművességről nagyipari termelésre kellett a gyárat átállítani. Az elkövetkezendő évek beruházása valóban nagy volumenű volt, ez azonban egyértelműen az ipari porcelán gyártásának felfuttatása érdekében történt. 1949-ben egy 85 m hosszú Dressler-rendszerű gáztüzelésű tolokocsis porcelánégető kemence épült francia tervek szerint, francia művezetéssel. 1950-ben kutató és vegyészeti laboratóriumot alakítottak ki. 1951-ben az út alatt alagútat fúrtak a túloldalon lévő gyáregység könnyebb megközelítése érdekében. Az újabb, 45 méteres gáztüzelésű, zsenigélő alagútkemence elkészülte után a régi, kiskapacitású alagútkemencét lebontották. Az új kemencében többsoros rakományt lehetett égetni, az addigi egysorossal szemben, és ez már lényeges előrelépésnek számított. Az automata tányérkorongozó révén minimálisra csökkent a kézi korongozás. A két új, korszerű technológiával kialakított szárítóban

¹⁸ Sarkadi Eszter: A Janus Pannonius Múzeum vázlatos története a felszabadulástól napjainkig. In: A JPM Évkönyve. 1974. Pécs, 1977.; Mattyasovszky Zsolnay Margit-Hárs Éva... i.m. 1966.

párásított levegő ventilátoros cirkulációjával az előző több hetes ciklussal szemben sikerült pár napra lerövidíteni e fontos műveletet. 1952-ben alagútkemence csarnok épült kétkamrás szárítóval, földszinten kemencetérrel, a pincében masszamalommal. Hazai tervezésben, hazai kivitelezésben újabb mázas porcelánégető alagútkemence épült, egyúttal a kisteljesítményű, korszerűtlen alagútkemencét lebontották. Az egyetlen munkaviszonyban hagyott családtag, Zsolnay Vilmos dédunokája, Mattyasovszky Zsolnay László, Kossuth-díjas vegyész mérnök aktív közreműködésével, aki azonban 1957-ben az Egyesült Államokba emigrált.¹⁹

1953-ban a finomkerámia-ipar, így a Zsolnay gyár is az Építésügyi Minisztériumhoz került. A felügyeletet gyakorló Finomkerámia-ipari Központból Finomkerámia-ipari Igazgatóság lett. Az öt évig szüneteltetett díszmű gyártást, egy év múlva pedig az eozin gyártását újra indították. Szinte előről kellett kezdeni mindent. A megmaradt gipszformák alapján kezdték meg a máz felett festett porcelánok gyártását. Majd központi utasításra megkezdtek az előkészületeket az ugyancsak öt éve megszüntetett cserépkályha és épületkerámia gyártására is. Átépítették az iparvágányt, meghosszabbítva azt az új nyersanyagraktárig.²⁰

1954-ben a népgazdaság túltervezése folytán az új kormányprogram kényszerű megszorító intézkedéseket léptetett életbe, melynek következtében a nehézipari nagyberuházásokat országosan leállították (így többek között Budapesten a nagy propaganda értékű Metró-beruházást). Az ország teherbíró képessége nem bírta már el további terheket, a gazdaság az összeomlás szélére került, az életszínvonal mélyre zuhant, az országban nőtt a feszültség. Érzékelhető volt '56 viharának első fuvallata. A Zsolnay gyárban egyébként 1948-hoz viszonyítva 1954-re a létszám hétszázról ezer fölé emelkedett.

1955 után a nagyobb beruházásokat fogyasztási cikkek gyártására és mezőgazdasági fejlesztésre fordították. Ennek hatására Pécssett csökkentették a porcelánszigetelők gyártásának ütemét. Közvetlen lakossági ellátást szolgált a kályhacsempe üzem építése, majd a későbbiekben fokozatos fejlesztése, további gépesítése. A gyár vezetése a pirogránit gyártásának újra indításán munkálkodott, mely nem igényelt nagyarányú beruházást. A korábban lebontott fatüzelésű pirogránit égető muffolás kemencéket az el nem küldött, vagy újra aktivizált régi szakemberek segítségével, tervdokumentáció híján emlékezetből építették újjá. Ezekben a kemencékben nagyméretű idomokat is lehetett égetni. Újra kezdődhetett tehát az évekig szüneteltetett hagyományos pirogránit díszmű gyártása.

1960-ban a gyár létszáma 1250 fő volt.²¹

1963-ban a kormány megszüntette az iparigazgatóságokat, és helyükön országos vállalatokat hozott létre.²² A Finomkerámia-ipar Igazgatóságból Finomkerámia-ipari Országos Vállalat lett. A Zsolnay gyár eddigi felemás, névleges önállósága is megszűnt, címéből a Zsolnay név kimaradt, és mint az *É.M. Finomkerá-*

¹⁹ Kehidai László: A Zsolnayak. In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok. Szirtes Gábor és Vargha Dezső (szerk.) Pécs, é.n. [1998]

²⁰ Harka Győző: A Zsolnay gyár technika története, 1948-1980. Pécs, 1986. (kéziratban)

²¹ Harka... i.m. 1986.

²² Harka... i.m. 1986.

mia-ipari Országos Vállalat Pécsi Porcelángyára, közvetlenül irányított gyáregységé minősült vissza.²³ 1963-ban új elektromos kemence épült a porcelántárgyak színhatásának javítására.²⁴

A korábbi évek gazdasági visszafogottsága után ismét fellendült a beruházási kedv. Fokozódott a nagyfeszültségű szigetelők iránti kereslet. Tehát fejleszteni kellett, a meglévő kapacitással ugyanis csak a felét tudták biztosítani a megnövekedett igényeknek. Az Országos Tervhivatalban jóváhagyták a szigetelő gyártásfejlesztési programot, de a beruházás a közbejött nehézségek miatt csak 1963-ban fejeződhetett be.

1965-ben a gyár létszáma elérte az 1450-et.²⁵

Zsolnay Vilmos egyedülálló találmányát, a színezéssel zománcozott porcelán fajanszot, melynek gyártásával még a húszas években, a porcelángyártásra való áttérés időszakában felhagytak, felújították. A már feledésbe ment technikát egyéni érdeklődésének köszönhetően Kovács István főtechnológus hosszas kísérletezés után, empirikus úton keltette életre.²⁶ A porcelánfajansz gyártásának befejezéséhez új gáztüzelésű kamrás kemence épült, az egyéb díszműtárgyak égetéséhez elektromos kamrás kemencék létesültek. Ezzel egy időben tovább korszerűsítették a kályhacsempe üzembrészt.²⁷

A létszám 1966-70 között 1400 és 1700 között ingadozott.²⁸

1968-ban újabb átszervezés révén a Finomkerámia-ipari Vállalatból *Finomkerámia-ipari Művek* lett.

1971-től kezdődően a Finomkerámia-ipari Művek gyáraiban országos beruházások kezdődtek. Pécssett több évig tartó rekonstrukció indult. Ennek jegyében a kályhagyártást fokozatosan megszüntették, helyette külső és belső falburkolólap és mozaikcsempét gyártottak, a szigetelőgyártást tovább bővítették és korszerűsítették.²⁹

1974-ben Mattyasovszky Zsolnay Margit egyéni hozzájárulásával, a múlt örökségének vállalása jegyében ismét felvették a régi nevet. Az új elnevezés: *Zsolnay Porcelángyár Rt.*

A létszám 1971-80 között 1800 körül állapotodott meg.³⁰

1982-ben a gyár visszanyerte önállóságát. A termelés a nyolcvanas években nyereségessé vált.³¹

1991-ben a gyár állami tulajdonú részvénytársasággá alakult át. A társasági forma tulajdonváltozást nem jelentett, a termelés szerkezete nem változott.³²

²³ Hárs Éva: Zsolnay. Pécs. Helikon Kiadó, Budapest, 1996.

²⁴ Kurucz Kálmán: A Pécsi Porcelángyár díszárú-gyártásának rövid története, 1948-1968. In: 100 éves... i.m. 1971.

²⁵ Harka... i.m. 1986.

²⁶ Hárs: Zsolnay... i.m. 1996.

²⁷ Harka... i.m. 1986.

²⁸ Harka... i.m. 1986.

²⁹ Harka... i.m. 1986.; Hárs: Zsolnay... i.m. 1996.

³⁰ Harka... i.m. 1986.

³¹ Hárs: Zsolnay... i.m. 1996.

³² Hárs: Zsolnay... i.m. 1996.

1995-ben lezárult a részvénytársaság privatizációja. A főrészvényes a *Magyar Befektetési és Fejlesztési Bank Rt.* lett. A négy főágazat továbbra is megmaradt: a porcelánszigetelő, a pirogránit, a háztartási edény és a Zsolnay dísztárgy.³³

1999-ben reorganizációs program indult a Zsolnayban, a gyárat négy részre darabolták. A továbbiakban az alapanyaggyártás a *Zsolnay Porcelángyár Rt.* feladata lett. Kivált és függetlenedett a díszmű és épületkerámia részleg, *Zsolnay Porcelán Manufaktúra Rt.* néven. A gyártelepen, a gyárkapun belüli műemlék épületek fenntartását és felújítását felvállaló *Zsolnay Örökség Kft.* végzi ezeketán. Majd a Zsolnay Porcelángyár Rt.-től kivásárolta a névhasználat nélküli ipari porcelángyártó kapacitást a *Cerins Kft.* Ha már eddig együtt nem ment!

A pécsiekben mindig is élt a nosztalgia az eozin, a pirogránit iránt. A gyár dolgozói, a város lakói, egyszerű munkástól a legmagasabb körökig bezárólag, büszkék voltak rá, szinte magukénak érezték a Zsolnay gyárat. Nem is igazi pécsi az, akinek ne lett volna valamilyen Zsolnay emléktárgya. A pécsi gyár vezetői is voltak annyira lokálpatrióták, hogy nem adták föl a reményt, a generációk zsigérébe ivódott tradíció ugyanis erősen élt az emberekben. 1948-ig, a Zsolnay gyár államosításáig a kezdetektől számítva ugyanis 17 fazon könyvben 9530 dísztárgy kapott gyártási számot, 8 dekor-albumban 6442 a tárgyakra került díszítmények száma és a 19 terrakotta könyvben 4847 építési kerámia gyártási száma szerepel, holt a nagy építkezések közös számon szerepeltek.³⁴ Az általános politikai enyhülés jeleként értékelhető, hogy az 1948-ban központi akarattal és végleges szándékkal megszüntetett hagyományos díszmű gyártás 1953-ban újra beindulhatott. Visszahelyezték korábbi munkakörébe **Sinkó András**-t, a gyár méltánytalanul félreállított, épp hogy csak megtűrt főtervezőjét. Ő volt az összekötő kapocs a régi és az új korszak között. Állatfigurái, plasztikus padlóvázái, az erdélyi fazekas motívumok átírásával és a népi hímzések adaptálásával új hangot ütött meg a porcelán művészetben. Pirogránit plasztikai eredeti szobrászvánaról tanúskodnak. Köztéri szobrai számos magyarországi településen megtalálhatók.³⁵ Sinkó mellé felvették a friss porcelántervező diplomával Pécsre érkező **Gazder Antal**-t, aki Porcelánfestést tanult Herenden, majd porcelán szakon végzett a főiskolán. A Hollóházi Porcelángyárban eltöltött nyolc évet leszámítva 1953 és 1990 között dolgozott a Zsolnay gyárban. Tervezett étkészleteket, edényeket, eozinos dísztárgyakat, samottos anyagú kertplasztikákat.³⁶ 1968-ban, Pécs belvárosában állították fel a Zsolnay centenáriumi emlék-kutat, Gazder Antal alkotását.³⁷

³³ Hárs: Zsolnay... i.m. 1996.

³⁴ Nikelszky Géza: A Zsolnay gyár művészete. Pécs, 1959.

³⁵ Romváry Ferenc: Sinkó András művészetéről. In: A JPM Évkönyve, 1966. Pécs, 1967.

³⁶ **Gazder Antal** (szül: 1930) művei köztereken: Pécs, Zsolnay centenáriumi emlék-kút, mázas pirogránit, 1968 (lebontották 2001-ben); Zalaegerszeg, Dísz-kút, 1972; Debrecen, Gyümölcsmosó-kút, mázas pirogránit, 1972; Barcs, Hősök tere, Díszkút, porcelán, 1978 (lebontották 1988 körül); Sikonda, Díszkút, pirogránit, 1982; Csurgó, Dísz-kút, pirogránit, 1986. In: A magyar kerámia művészet I. Alkotók, adatok 1945-1998. Budapest, 1998.

³⁷ Romváry ... i.m. 1982.

Török János porcelántervező iparművész 1956 és 1996 között vezető tervezője volt a Zsolnay gyárnak. Török piros eozinos, dekoratív áttört porcelán figurákat, karikírozó mázas kerámiákat, érmeket, emléktárgyakat, nagyméretű dísz tárgyakat tervezett. Több köztéri művet alkotott.³⁸ **Fekete János**, aki kerámia szakon végzett a főiskolán, 1956 és 1959 között rövid időt töltött csak Pécsen. 1962-ben újabb két művész alkalmazására került sor. **Nádor Judit** kerámia szakon végzett a főiskolán. 1962-től az 1980-as évek közepéig tevékenykedett a gyárban. Mázas és eozinos porcelán díszedényeket, ajándéktárgyakat, pirogránit térrácsokat, kerti vázákat, humoros, groteszk állatfigurákat tervezett.³⁹ **Fürtös György**, aki kerámia szakon végzett a főiskolán, 1962-től a gyár rendkívül termékeny tervezője. Groteszk, korongolt elemekből formált kispasztikákat, a pop art-tal rokon tárgyakat mintáz, eozinos porcelán vázákat, pirogránit kerti garnitúrákat tervez. Számos köztéri alkotás fűződik a nevéhez.⁴⁰ A hetvenes-nyolcvanas években a megnövekedett feladatok ellátására újabb tervezőket vettek fel: **Móker Zsuzsanna** porcelán szakon diplomázott, 1974 és 1989 között volt a gyár tervezője. Tervezett sorozatgyártásra háztartási edényeket, pirogránit burkolólapokat, ivó-kutakat, virágvázákat és egyedi mázas porcelán vázákat, fali-tálatokat és reliefeket.⁴¹ **T. Surányi Anna** 1977-től a Zsolnay gyár, jelenleg a Zsolnay Porcelánmanufaktúra Rt. alkalmazottja. Gyári tervezőként a sorozat-

³⁸ **Török János** (1932-1996) művei köztereken, középületben: Pécs, szökőkút, mázas pirogránit, 1958; Pécs, Falkép, 1966; Komló, Kerámia fríz, 1968; Budapest, Dombormű, pirogránit, 1969; Jászapáti, Selő, mázas körplasztika, 1975. In: A magyar kerámia... i.m. 1998.

³⁹ **Nádor Judit** (szül: 1934) művei köztereken, középületben: Pécs, Térelválasztó rács, 1967; Lahti, Galamb, pirogránit térplasztika, 1973; Pécs, Kerámia rács, mázas samott, 1974; Kaposvár, Madaras szökőkút, kerámia, 1974; Budapest, Szökőkút, mázas pirogránit, 1976. In: A magyar kerámia... i.m. 1998.

⁴⁰ **Fürtös György** Munkácsy-díjas keramikus (szül: 1939) művei köztereken, középületben: Zalaegerszeg, Dekoratív dombormű, mázas kerámia, 1966; Leninváros, Állatkompozíciók, mázas pirogránit, 1966; Harkány, Dekoratív csempeburkolat, mázas kerámia, 1966; Mohács, Térelválasztó rács, mázas kerámia, 1971; Pécs, Petőfi emlék, márvány, pirogránit, 1972; Szabadka, Dísz-kút kerámia burkolata, 1972; Budapest, Dísz-kút, mázas pirogránit, 1973; Pécs, Fríz, mázas samott, 1974; Pécs, Kerámia rács, 1974; Pécs, Barátság kútja, mázas pirogránit, 1975; Brazília, Kerámia plasztika, mázas kerámia, 1975; Kaposvár, Dísz-kút, áttört mázas pirogránit, 1978; Budapest, Ivó-kút, mázas kerámia, 1979; Nyíregyháza, Szökőkút, mázas pirogránit, 1980; Nagyatád, Ivókút, mázas pirogránit, 1980; Pécs, Gyümölcsös madonnák, mázas pirogránit, 1981; Nyíregyháza, Szökőkút, mázas pirogránit, 1981; Visegrád, Homlokzati dombormű, mázas pirogránit, 1981; Székesfehérvár, Térelválasztó rács, 1981; Barcs, Macska, mázas pirogránit, 1982; Barcs, Felirati oszlop, pirogránit, 1982; Barcs, Szökőkút, fehér mázas pirogránit, 1982; Barcs, Dekoratív burkolat, mázas pirogránit, 1982; Balatonföldvár, Kerámia fríz, 1983; Celldömölk, Zsolnay-kút, mázas pirogránit, 1983; Harkány, Csobogó-kút, mázas pirogránit, 1984; Hajdúdorog, Hajdú-kút, eozinos pirogránit, 1984; Budapest, Hölgy a balkonon, plasztika, mázas kerámia, 1985; Csokonyavisonta, Ivó-kút és falburkolat, mázas pirogránit, 1986; Pécs, Boszorkány seprűvel, mázas pirogránit, 1985; Sárospatak, Ivó-kút, mázas pirogránit, 1986; Hévíz, Dísz-kút, mázas pirogránit, 1987; Fonyód, Ivó-kút, mázas pirogránit, 1987; Harkány, Szökőkút, pirogránit, 1987; Kaposvár, Kútplasztika, mázas pirogránit, 1988; Pécs, Tüke dísz-kút, eozinos pirogránit, 1998. In: A magyar kerámia... i.m. 1998.

⁴¹ **Móker Zsuzsanna** (szül: 1946) művei köztereken, középületben: Barcs, Fagyálló virágtartók, térrácsok, pirogránit, 1981; Pécs, Plasztika, pirogránit, 1982; Balatonfüred, Virágtartók, mázas kerámia, 1983; Pécs, Virágtartók, mázas kerámia, 1984; Pécs, Külső-belső tér burkolatok, mázas porcelán, 1989; Mohács, Dísz-kút, mázas pirogránit, 1990; Pécs, Kerámia oszlopfők, 1990; Pécs, Homlokzati kerámia gömbjel, 1993. In: A magyar kerámia... i.m. 1998.

gyártás kérdései foglalkoztatják.⁴² **Krawczun Halina** 1983 és 1989 között volt a gyár iparművésze. Tervezett étkészleteket, zöldmázos eozin dísztárgyakat, dolgozott pirogánittal is.⁴³ **Keményffy Gábor** 1983 és 1997 között eozinos és lüszteres, valamint mattmázás kerámiákat készített.⁴⁴ **Szabó Kinga** 1996 óta volt a Zsolnay gyár Stúdiójának művészeti vezetője, edény forma- és dekorterveket, plasztikus állatfigurákat készített, színikísérleteket végzett.⁴⁵ A hagyományos díszítések előtervezésével négy kiemelt kézfestő: **Istókovics Károlyné**, **Kovács Józsefné**, **Kovács Istvánné** és **Nyitra Győzőné** foglalkozik. A porcelánfajansz díszmű dekorálását a kézfestő műhelyben 250 fő végzi. A gyári össztermelésből 1987-ben a művészi áru részesedése 20% volt.⁴⁶

Ez a hagyományok ösztönző erejének is köszönhetően annak volt a jele, hogy a kedvezőtlen gazdasági mutatók ellenére, a pécsi gyár fejleszteni akarta a díszáru gyártást. Ennek a szándéknak a jegyében, a festészeti részleg főtechnológusa **Kovács István** által megkezdett eozin kísérletek tovább folytatódtak és eredményesnek bizonyultak. Az eozin technológiájának újralesztésével a hagyományos eozin tárgyak előállítását az új és akkor rendkívül modernnek számító zsgormázos és borsómázos technológiát, mely nagy közönségsikernek örvendett. A hatvanas évek végén Kovács Istvánnak sikerült előállítania ötven éves kihagyás után a kézi festést igénylő hagyományos magastűzű zománctechnikát, az ún. „Zsolnay scharffeuert.”

Mint már említettem, a túlzott központosítás eredményeként a magyarországi porcelángyárak önállóságuk felszámolása után rendkívüli módon uniformizálódtak. A helyi jellegzetességek, az önálló stílusjegyek eltűntek, illetve egybemosódtak. Az eozin, a scharffeuer és a pirogánit révén azonban a pécsi gyárnak sikerült saját arculatát visszanyerve, hagyományos, mindenkitől különböző karakterét megőrizni.⁴⁷

A gyári tervező iparművészek tulajdonképpen mindig is rendkívül nehéz helyzetben voltak. Egyrészt mert a porcelánszigetelők nagyipari módszerrel történő gyártása mellett a sok mindenkitől függő, kellőképpen el nem ismert kézműves

⁴² **T. Surányi Anna** (szül: 1947) In: A magyar kerámia... i.m. 1998.

⁴³ **Krawczun Halina** (szül: 1957) műve középületben: Mohács, Dunai hullám, mázatlan pirogánit fali kompozíció, 1987. In: A magyar kerámia... i.m. 1998.

⁴⁴ **Keményffy Gábor** (szül: 1958) művei köztereken, középületben: Pécs, Ámor cégér, mázas samott, 1983; Budapest, Köztéri virágtartók, mázas pirogánit, 1984; Budafok-Háros, Szökőkút, mázas samott, 1990; Budapest, Angyalos fülke, eozin mázas kerámia, 1991; Budapest, Szökőkút, eozin mázas kerámia, 1996; Pécs, Étermi belső burkolat, lámpa, kacsás-kút, eozin mázas kerámia, 1996; Pécs, Török János síremléke, 1998; Hajdúszoboszló, Aranyló-kút, mázas samott, 1998; Budapest, Belsőtéri-kút, lüszter mázas kerámia, 1998; Pécs, Kandalló, 1998; Pécs, Óra-kút, lüszteres, eozin mázas kerámia, 1998. In: A magyar kerámia... i.m. 1998; Harkány, Harka-kút, eozin, 2000.; Szabadka, szökőkút, mázas pirogánit, eozinbetétes, 2001.

⁴⁵ **Szabó Kinga** (szül: 1938) művei köztéren, középületben: Bécs, Mátyás pince, Halak, vadak, madarak, mázas samott dombormű, 1981; Budapest, Mátyás templom Lorettói kápolnájában Biblia-tartó oszlop, In: A magyar kerámia... i.m. 1998.

⁴⁶ Zsolnay Kerámia. Hárs Éva (szerk. és bev.) A JPM Művészeti Kiadványai, 61. Pécs, 1988.

⁴⁷ Habuda Ádám: A magyar finomkerámia-ipar fejlődése a Pécsi Porcelángyár tükrében. In: 100 éves...i.m. 1971.

tevékenységük nem kapott túl nagy társadalmi megbecsülést. Másrészt hol porcelán kisplasztikát kellett mintáznuk, hol pirogránit kerti garnitúrát, vagy szökőkutat, hol pedig tömeggyártásra szánt étkészletet. Más az anyag, más a lépték, más a technológia. Ugyanakkor havi bérezésért olyan egyéni tervezői feladatokat láttak el, amelynek megbecsültsége sem anyagiakban, sem pedig művészi elismerésben nem jutott kellő mértékben kifejezésre. A teljesítmény és a színvonalas munka önmagában nem volt elégséges értékmérő.

A gyár vezetésének azonban továbbra is szívügye maradt a díszművek gyártása, noha ellenszélben navigálva, jószerivel a központi szándék ellenében kellett az ügy mellé állniuk.⁴⁸ Az újrakezdés időpontja azonban a dogmatikus esztétika mesterkéltszüleményének, a szocialista realizmusnak nevezett sematizmus időszakára esett. Amikor a legfőbb vezérlő elv a naturalista felfogásmód jegyében a jelszó a mindenáron való közérthetőség volt. Minden ettől eltérő felfogásmód, vagy kifejezési eszköz formalistának, tehát megbélyegzendőnek, tehát károsnak, tehát imperialista huncutságnak volt tekintendő. Amitől persze meg kellett védeni a szocializmust építő dolgozó népet. És ez a dogmatikus felfogásmód, a veszélyre való utalás, az állandó ellenségképre való hivatkozás, egy porcelánfigurára, egy vitrintárgyra, egy hamutartóra vonatkoztatva is érvényes volt az ötvenes években. És nemcsak nálunk, hanem egész Kelet-Európában! Mindez nem ment csodaszámba egy oly korban, amikor a Coca-Cola például nemes egyszerűséggel veszedelmes imperialista italnak minősült.

Az éberséget a szigorú zsűri-rendszer biztosította. A műtárgyforgalmat egyedül privilegizáló Képcsarnok Vállalat kereskedelmi érdekének megfelelően alakult a műtárgypiac, a nem zsűrizett silány importporcelán-tömegárú előntötte a boltokat, komolyan veszélyeztetve ezzel a hazai finomkerámia ipart. Ennek ellensúlyozására 1968-ban ún. „giccsadót” vezettek be.⁴⁹ A dísztárgyak milyensége nem a műtermekben, az alkotóműhelyekben dőlt el, hanem pártközponti, minisztériumi irodákban, az ideológia jegyében, a szocialista kereskedelem rövidtávú érdekeinek megfelelően. A minőség iránti igényt azonban egyre inkább a piac törvényei befolyásolták.

Az alkotóművészet minden területén érvényesült a hírhedt három T-vel fémjelzett kultúrpolitikai vezérlő elv. A **T**ámogatás, a **T**űrés és a **T**iltás. Annak eldöntése, hogy ki melyik kategóriába sorolódik, a kultúra legfőbb hadurának és a gondosan kijelölt, megbízható kultúr-kádereknek volt a privilégiuma. A képzőművészetben volt a legerősebb a tiltás. Az absztrakció, a nem figurális ábrázolás egyértelműen a tiltott kategóriába volt sorolható.

Mindezek ismeretében, mindezen kötöttségek ellenében talán paradoxonnak hat, de a porcelán kisplasztika mintha más elbírálás alá esett volna, mint közeli rokona, a bronz szobor. Török János áttört csőszobrainak, Modern furulyása, Emberpárja, Henry Moore-t idéző vörös eozin figuráinak bronz öntvényei nem lettek volna kiállíthatók, ha úgymond nemes anyagból készültek volna. Csakúgy, mint

⁴⁸ Kurucz... i.m. 1968. In: 100 éves... i.m. 1968.

⁴⁹ Kurucz... i.m. 1968. In: 100 éves... i.m. 1968.

Fürtös György formabontó, antropomorf vázái, Nádor Judit geometrikus formába zárt halai, stilizált állatfigurái. Ezek porcelán, kerámia, pirogránit anyagban megálmodva nem minősültek formalista alkotásnak, így azok sokszorosítva kereskedelmi forgalomba hozhatók voltak. Mert ezeket az alkotásokat az iparművészet kategóriájába sorolták.

Magyarországon a művészképzésnek hagyományosan két fóruma volt ekkor. Az Iparművészeti Főiskola és a Képzőművészeti Főiskola. S bár a kétféle főiskolán a képzés nem sokban tért el egymástól, más elbírálás alá esett az iparművész, az úgymond kézműves mesterember, és másként bírálták el a par excellence művészembert. Az Iparművészeti Főiskolán tanított ez idő tájt az egyik legnagyobb magyar szobrász, **Borsos Miklós**, és ugyancsak itt tanított a nagy plasztikai vénával megáldott keramikus, Gádor István. Kettejük egyidejű hatása felszabadítólag hatott a növendékekre, s így a modern magyar kerámia soha nem tapasztalt virágzásnak indult. **Gádor István**, **Gorka Géza** és **Kovács Margit** iskolateremtő példája nyomán a *Wiener Werkstätte* szellemisége élt tovább és termékenyítőleg hatott az ifjú nemzedékre. Közülük ugyan kevesen vállalták a gyári kötöttségeket, de formabontó munkásságuk hatással volt a hazai képzőművészet sokáig erős béklyóval terhes egészére.

Szerencsés véletlenek egybeesése folytán, ami egyes személyek jelenlétével is összefüggésbe hozható, Pécssett a légkör szabadabb volt, mint a fővárosban, vagy mint másutt az országban. Az, hogy ma már Pécs a múzeumok városa, köszönhető annak is, hogy az ötvenes években nyilvánosság elé került a Zsolnay gyár százéves gyűjteménye. 1957-ben Pécssett alakult meg ugyanis a Modern Magyar Képtár, az ország első kortárs képzőművészeti gyűjteménye. A Jelenkor ekkor élte első virágkorát, fórumot teremtve a hallgatásra ítélt íróknak, költőknek. 1960-ban alakult meg a Modern Pécsi Balett. A balett tízéves évfordulójának tiszteletére a Modern Magyar Képtár rendezte a *Mozgás '70* címet viselő kiállítást, az első nyilvános, múzeumban rendezett avantgarde tárlatot!⁵⁰ 1967-ben Pécssett került megrendezésre az *Országos Kisplasztikai Biennálé*, majd 1968-ban az *Országos Kerámia Biennálé*.⁵¹ Ennek köszönhetően jött létre Pécs közelében, Siklóson, a nyári *Nemzetközi Kerámia Symposion* és a *Kerámia Szimpozion*, vagyis az állandó kerámia művésztelep, **Csenkey Éva** vezetésével. A kezdetekben Gádor István, majd a későbbiek során **Schrammel Imre** szellemi irányításával. A keramikusok értelemszerűen szoros kapcsolatba kerültek a Zsolnay gyárral, hisz az első években a gyárban történt a kerámia alkotások égetése. Siklós a gyári keramikusoknak a kötetlen kísérletezés lehetőségét biztosította, a nyári symposionokon szinte valamennyien, így Gazder, Török, Nádor, Fürtös, Krawczun, Keményffy és Surányi is részt vett. A pécsi Országos Kerámia Biennálé fóruma pedig a keramikus szakma

⁵⁰ Romváry Ferenc: *Mozgás '70*. Pécs, 1970; Romváry Ferenc: *Mozgás '70–'90 – Movement '70–'90*. A JPM Művészeti Kiadványai, 68. Pécs, 1990.

⁵¹ I. Országos Kerámia Biennálé. Romváry Ferenc (szerk.) Pécs, 1968; X. Országos Kerámia Biennálé, Romváry Ferenc (szerk.) Pécs, 1988.

nagy egészének keretében az összehasonlítás és megmértetés lehetőségét jelentette számukra.

A gyári művészek helyzetén és presztízsén sokat lendített, hogy a vezetés jeles képzőművészeknek lehetőséget biztosított a gyárban való munkálkodásra, hogy megvalósíthassák elképzeléseiket, kísérletezhessenek. Korábban is volt erre számos eset. Kiemelkedő példája ennek **Rippl-Rónai József**, a francia *Nabis* csoport tagja, akinek Zsolnay Vilmos lehetővé tette, hogy 1897-ben a híres-nevezetes Andrassy-étkészletét kivitelezhesse. Számos további remek váza és tál őrzi pécsi munkásságának eredményét.⁵²

Egyes helyi kulturális vezetők ösztönzésére a Zsolnay gyár akkori vezetése élt is a lehetőséggel és késznek mutatkoztak a vendégművészek fogadására. Bár utólagosan megállapítható, hogy ezen kísérletező művészek itteni munkássága a gyár életében csupán múló epizód maradt. A központi irányítás ugyanis nem tette lehetővé ezen minden bizonnyal vérfrissítést jelentő tervek gyári megvalósítását.

Elsőként 1960-ban **Lantos Ferenc** élhetett a nagyüzem adta lehetőséggel.⁵³ Tanítványainak felkérésére tett gyárlátogatás során kapott kedvet a gyárban való munkálkodáshoz, a könnyen megmunkálható porcelánhoz és az égetés során képpé formálódó mázhoz. Fej, hal, lepke és vitorlás motívumokat vitt fel máz feletti festéssel az amorf tálformákra.

1962-ben **Martyn Ferenc** is bebocsátást nyert a gyárba. Egyedi tárgyakat tervezett egy magasfeszültségű szigetelőket nagyüzemi módon gyártó nagyüzemben. Monográfusa, Hárs Éva szerint „Martyn Ferenc porcelántárgyainak tervezésekor a legegyszerűbb geometrikus formákhoz nyúlt: kör, ellipszis, kúp, hasáb. A tálaknál, főleg festői díszítésükön, a képi szemlélet, a síkra vetített ábrázolás érvényesül, míg a vázák a testiség hangsúlyozása, a tömegelosztás arányai, a statikus építettség eredményeképpen szoborszerűen hatnak.”⁵⁴ Martyn kísérletezésének egyik iránya a plasztikus és festői hatások kölcsönhatásának vizsgálata volt. Bagolyvázáin például a madár alakját követő forma és díszítés együttesen adja, hogy maga a váza válik bagollyá. Olyképpen van ugyanis megszerkesztve, hogy a váza, mint forgástest, bármely nézetből teljes képet nyújt, tehát bármerre forgatjuk is, mindig madarat látunk.⁵⁵

Gádor István a pécsi biennálé és a siklósi szimpozion, a siklósi várbán létesített Gádor Múzeum, valamint volt tanítványai révén került munkakapcsolatba a gyárral. A mázas kerámiánál időt állóbb anyagok keresése közben fordult figyelme az ipari porcelán felé. 1973-ban kapott először lehetőséget arra, hogy a gyárban kedvére kísérletezhessen. Sokszorosítás után előállítható, nagy variációs lehetőséget biztosító gyári termékben, a magasfeszültségű óriás-szigetelők hengertesté-

⁵² Hárs Éva: Festőművészek a Zsolnay kerámiagyárban. In: A JPM Évkönyve. 1965. Pécs, 1966; Berta Bulcsú: Martyn Ferenc porcelánművei. In: Jelenkor, V. évfolyam 2. szám, Pécs 1963.

⁵³ Hárs: Festőművészek... i.m. 1966.

⁵⁴ Hárs: Festőművészek... i.m. 1966.

⁵⁵ Hárs Éva: Martyn Ferenc. Budapest, 1975; Hárs Éva: Martyn Ferenc életmű katalógusa. Budapest, 1985; Martyn Múzeum, Pécs. Hárs Éva és Aknai Tamás (szerk. és bev.) A JPM Művészeti Kiadványai, 51. Pécs, 1984. (kiállítási katalógus)

ben látta a számára kedvező megoldást. A préseléssel és esztergályozással előállított gépszülte formát Gádor emberszabásúvá alakította.⁵⁶

Victor Vasarely pécsi múzeumának 1976-os avatása alkalmából szülővárosának ajándékozott egy szobortervet. Színvázlatot adott, az égetett színmintát **Kovács István**, a Porcelángyár festészetvezetője állította össze 3 tónusban, 15 féle színárnyalatban. A gyárban kivitelezett, magas tűzön égetett, rombusz, ill. az oldalsó négyzet alakú 15-15 cm-es porcelánfajansz csempéket vasbetonvázra erősítették. A *Jel-Szobor* a Pálos templom előtti téren áll.⁵⁷

Amerigo Tot Rómában élt magyar szobrász pécsi múzeuma révén, 1980-ban került kapcsolatba a Zsolnay gyárral, ahol többször is megfordult. Itt készültek női figurákat megörökítő, mázba karcolt kerámia lapjai, valamint a szülőfaluja kérésére mintázott *Csurgói Madonna* című bronz szobrának matt mázas, a hajlatokban és a talapzat kavicsán felcsillanó türkiz mázas pirogránit változata.⁵⁸

Zeisel Éva 1983-ban a Zsolnayban tervezett kis- és nagyszériás étkezésleket, főző- és tárolóedényeket, gyártási kísérleteket folytatott.⁵⁹

A siklói kerámia szimpozion, azaz a művésztelep és a Zsolnay gyár együttműködésének eredményeképp jött létre 1986-ban **Schrammel Imre** monumentális, 480x1400 cm-es mázas pirogránit domborműve, a Pécsi Nemzeti Színház 19. századi főépületét a Kamaraszínházzal összekötő nyaktag ékessége a plasztikusan megmintázott kerámia dombormű. Schrammel a mai keramikus nemzedék meghatározó egyénisége, a Budapesti Képzőművészeti Főiskola tanára, a Pécsi Tudományegyetem Mesterképző Intézetének professzora, a siklói kerámia symposion (nyári kurzus) egyik létrehozója.⁶⁰

1998-ban avatták fel a pécsi I. világháborús katonai temetőben **Kungl György** mázas pirogránit emlékművét, melynek alapformája kereszt, mely Krisztus halál feletti győzelmének a szimbóluma. Ebből emelkednek ki, illetve ennek támaszkodnak a hősiességet, a bátorságot jelképező sasok, utalással a magyarság szent madarára, a turulra. A lehanyatló és a feltámadó sas az eléggő és a saját hámvából újjászülető fénix madarat is felidézi.⁶¹

Ugyancsak 1998-ban avatták Zsolnay Vilmos születésének 170. évfordulóján a pécsi városháza előterében felállított Óra-kutat, Keményffy Gábor lüszte-

⁵⁶ **Gádor István** Munkácsy-díjas és Kossuth-díjas keramikus (1981-1984). Romváry... i.m. 1982.; Gádor Múzeum, Siklós. Romváry Ferenc (szerk. és bev.) Siklós, 1977. A JPM Művészeti Kiadványai, 35. Pécs, 1978. (kiállítási katalógus). In: A magyar kerámia... i.m. 1998.

⁵⁷ Romváry... i.m. 1982; Vasarely Múzeum, Pécs. Hárs Éva (szerk. és bev.) A JPM Művészeti Kiadványai, 28. Pécs, 1976. és 48. Pécs, 1983. (kiállítási katalógus)

⁵⁸ Romváry Ferenc: Pécs, Amerigo Tot Múzeum. T-K-M Kiskönyvtára, 270. Budapest, 1986.

⁵⁹ **Zeisel Éva** (szül: 1906) festőként Vaszary János tanítványa volt, majd fazekasként tevékenykedett, a kispesti Kőedénygyár tervezője volt. Németországi és a Szovjetunióbeli kitérő után 1938-ban az USA-ban telepedett le. Tervezőként kezdetben az Art Deco szellemében dolgozott, majd a modern formákat alkalmazta. Amerikában különböző gyáraknak dolgozott. In: A magyar kerámia... i.m. 1998.

⁶⁰ **Schrammel Imre** Munkácsy-díjas és Kossuth-díjas keramikus (szül: 1933) In: A magyar kerámia... i.m. 1998

⁶¹ **Kungl György** Munkácsy-díjas keramikus (szül: 1955). Romváry Ferenc: Memento Mori. Pécs – Banya. Pécs, 1999.; In: A magyar kerámia... i.m. 1998.

res-eozinos pirogránit alkotását.⁶² Majd 1998 őszén Fürtös György Tüke-díszkútját állították fel ugyanezen nemes évforduló emlékére.⁶³

2001-ben a négy részre szakadt Zsolnay gyár sorsa bizonytalan, ma sem lehet biztosan tudni, megéli-e a gyár az 1853-as alapítás százötven éves évfordulóját. Azt mondják azonban az optimisták, bízni kell, hiszen a remény vész el utoljára. Mindenesetre reménykeltőnek tűnik Kovács Gyula soros vezérigazgató azon megállapítása, hogy a cég túlélőképessége – tegyük hozzá, hála a nagy elődöknek – egészen fantasztikus. Bizonyíték rá, hogy egy felmérés szerint a Magyarországon jelenlévő hazai és külföldi márkanévek között a Zsolnay ismertsége, megbecsültsége alapján nyolcadik a ranglistán.⁶⁴ Az azonban mégiscsak erősen elgondolkasztató, hogy míg a régi Zsolnay a gyűjtők körében, a hazai és a nemzetközi műtárgypiacon óriási keresletnek örvend, az árak csillagos magasságba emelkednek, ugyanakkor nincs igazán a mai – legalábbis a nevében Zsolnay – dísztárgynak kereslete. Bezárt a bécsi Zsolnay üzletház, mely közel egy évszázadig Bécs belvárosának volt ékessége. A válasz talán a színvonal milyenségében keresendő. Tény, hogy a hajdan oly keresett scharffeuer, melynek porcelánfajansz alapanyaga és a magastüzi zománctechnikája az érett elefántcsont színével oly finoman harmonizált, ma sárgás alapszínével meg sem közelíti a régit. A hivalkodó, tükröző felületű zöld eozin nippek elárasztják a piacot, az eozin utánérzések pedig külföldön – a kereslet-kínálat negatív ítélete rá a bizonyíték – nem vonzóak. Zsolnay Vilmos idejében havonta olykor több száz új fazonnal és dekorral kényszerültek megbirkózni. Jobb híján a régi pirogránit elemek pótlását szorgalmazza a gyár, ugyanakkor a ma építészete minden bizonnyal a leváló, az átszíneződő burkolólapok rossz tapasztalata alapján kerül el a gyár épületkerámiai termékeit. A pótlások azonban meg sem közelítik az eredetit, példa rá a Zsolnay kút értelmetlenül felesleges, méregdrága közelmúltbeli újragyártása. És itt említendő a Vasarely terve alapján készült *Jel-Szobor* szétfagyott fagyálló csempéinek silány technikai kivitele.

Zsolnay Vilmos a mindig magasabb értékekre törekedett, mindig újított, kísérletezett és vállalkozott, és soha nem a már elért eredmények gyümölcöző hasznából akart a továbbélésre berendezkedni. Azaz magasra tette maga-magának a mércét. A mindenben csak a biztosat, a közepszerű megoldást kereső szemlélet azonban soha nem volt az előrelépés, vagy a túlélés biztos záloga. Nem elég ugyanis élni, vagy netán visszaélni a Zsolnay márkanévvel, a Zsolnayak szellemiségét is át kellett volna venni. Legalábbis egy töredékét annak az egységes csapatmunkát feltételező, példamutató etikai magatartásnak, melyben a tervezőt, a technológust, a gyárost és a kereskedőt egyazon cél vezérelte, mely röviden így összegezhető: igény a magas művészi szint elérésére és cél annak újítva megtartása. Persze egy négy részre szakadt gyárban aztán kereshetjük az egységes szemléletmódot.

⁶² Kovács Orsolya: Óra-kút a Városházán. In: Pécsi Szemle 1998. Ősz-Tél.

⁶³ Kerényi János: Fürtös György, Tüke díszkút. In: Pécsi Szemle 1998. Ősz-Tél.

⁶⁴ Népszabadság, 2001. május 19.

TECHNIKAI SZÓTÁR

[Hárs Éva: Zsolnay, Helikon Kiadó, 1996 alapján]

Eozin (eosin): A Zsolnay –féle redukciós fémlüszter, az irizáló, színjátzó máz fantázianeve. Az elnevezést a görög eosz (hajnalpír) szóra vezetik vissza. Zsolnay Vilmos viszont „evosin” cím alatt írta le első redukciós receptjeit.

Grès (kőcserép, kőgyurma): 1200-1300 °C-on tömörre égetett mázas kerámia. A Zsolnay-gyárban grès elnevezéssel vastag falú, rusztikus tárgyak készültek.

Kerámia (keramika): az agyagművesség különböző ágainak gyűjtőneve.

Magastűzű zománc (Scharffeuer Email, email au grand feu): a porcelánfajanszhoz hasonló, nehezen olvadó, átlátszó, földpátos máz. A Zsolnay-gyári magastűzű zománc sárgás elefántcsontszínű, de ma már fehér színben is készül. Különös sajátossága, hogy a díszítést színezett mázzal festik az alpmázzal már kiégetett edényre, és ezt az előző égetéssel közel azonos magas hőfokon égetik be, majd aranyozással tovább gazdagítják, a körvonalakat hangsúlyozzák.

Plutonit: építészeti kerámiaféleség. Az időjárás viszontagságainak ellenálló, igen szilárd anyag. A kelheimi mészkőhöz hasonló kagylós törésű.

Pirogránit (pirogránit): a terrakotta tökéletesített változata. Erősen tűzálló anyagból készül, magas hőfokon égetve, mázazva. Rendkívül szilárd, az időjárás viszontagságainak ellenáll. Építészeti célokra, emlékművek, kertplasztikák készítésére használják.

AJÁNLOTT IRODALOM

Rúzsás Lajos: A pécsi Zsolnay-gyár története. Művelt Nép Könyvkiadó. Budapest, 1954.

Nikelszky Géza: A Zsolnay gyár művészete. Pécs MJ. Város Tanácsa VB. Művelődésügyi Osztálya. Pécs, 1959.

100 éves a Pécsi Porcelángyár. Hárs Éva és Mándoki László (szerk.). Pécs, 1971.

Habuda Ádám: A magyar finomkerámia-ipar fejlődése a Pécsi Porcelángyár tükrében

Kurucz Kálmán: A Pécsi Porcelángyár díszárú-gyártásának rövid története, 1948-1968

Sikota Győző: A Pécsi Porcelángyár történeti, művészeti problémái a felszabadulástól napjainkig

Zsolnay Teréz és M. Zsolnay Margit: ZSOLNAY. A gyár és a család története, 1863-1948. Corvina Kiadó. Budapest, 1974.

Mattyasovszkyné Zsolnay Teréz visszaemlékezései.

Sikota Győző: A gyár története.

Harka Győző: A Zsolnay gyár technika története, 1948-1980. Pécs, 1986. (kézirat)

Hárs Éva: Zsolnay, Pécs. Helikon Kiadó, Budapest, 1996.

A magyar kerámia művészet I. Alkotók, adatok. 1945-1998. Budapest, 1998. (oldalszám nélkül)

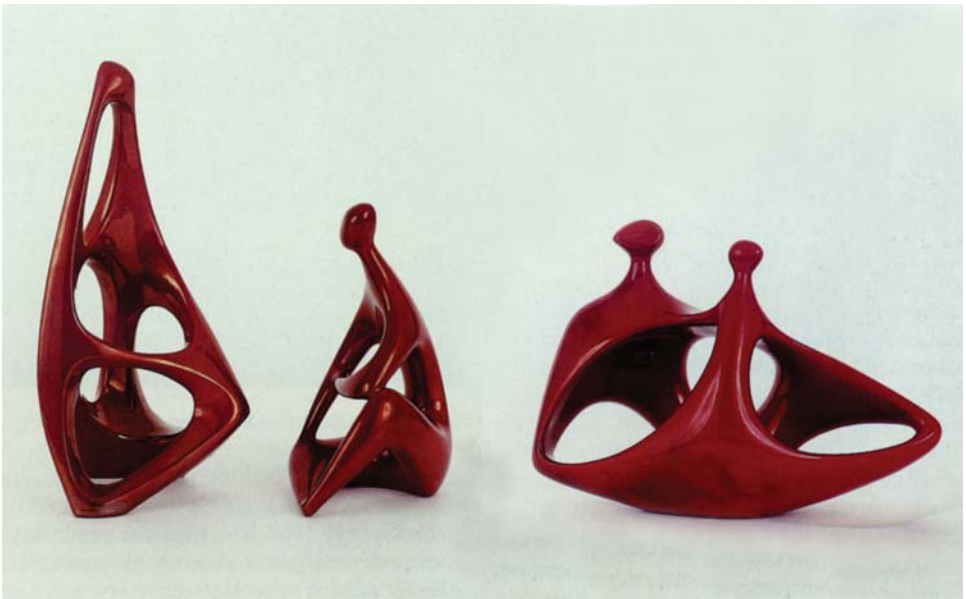
Kovács István zsugormázásos vázái, 1959. (fotó: Nádor Katalin)

Gazder Antal: Díszvázák, eozin , 1989 körül (fotó: Nádor Katalin)

Nádor Judit: Állatfigurák, 1966-1975 között (fotó: Nádor Katalin)

Török János: Három kisplasztika, 1963, 1963, 1965 (fotó: Nádor Katalin)

*Fürtös György: Boszorkány seprűvel, mázas pirogránit, 1985
(fotó: Fürtös Györgyné)*

Keményffy Gábor: „Harka” díszkút, eozin, 2000. Harkány (fotó: Keményffy Gábor)

Krawczun Halina: Lucina teáskészlet, 1987 (fotó: Nádor Katalin)

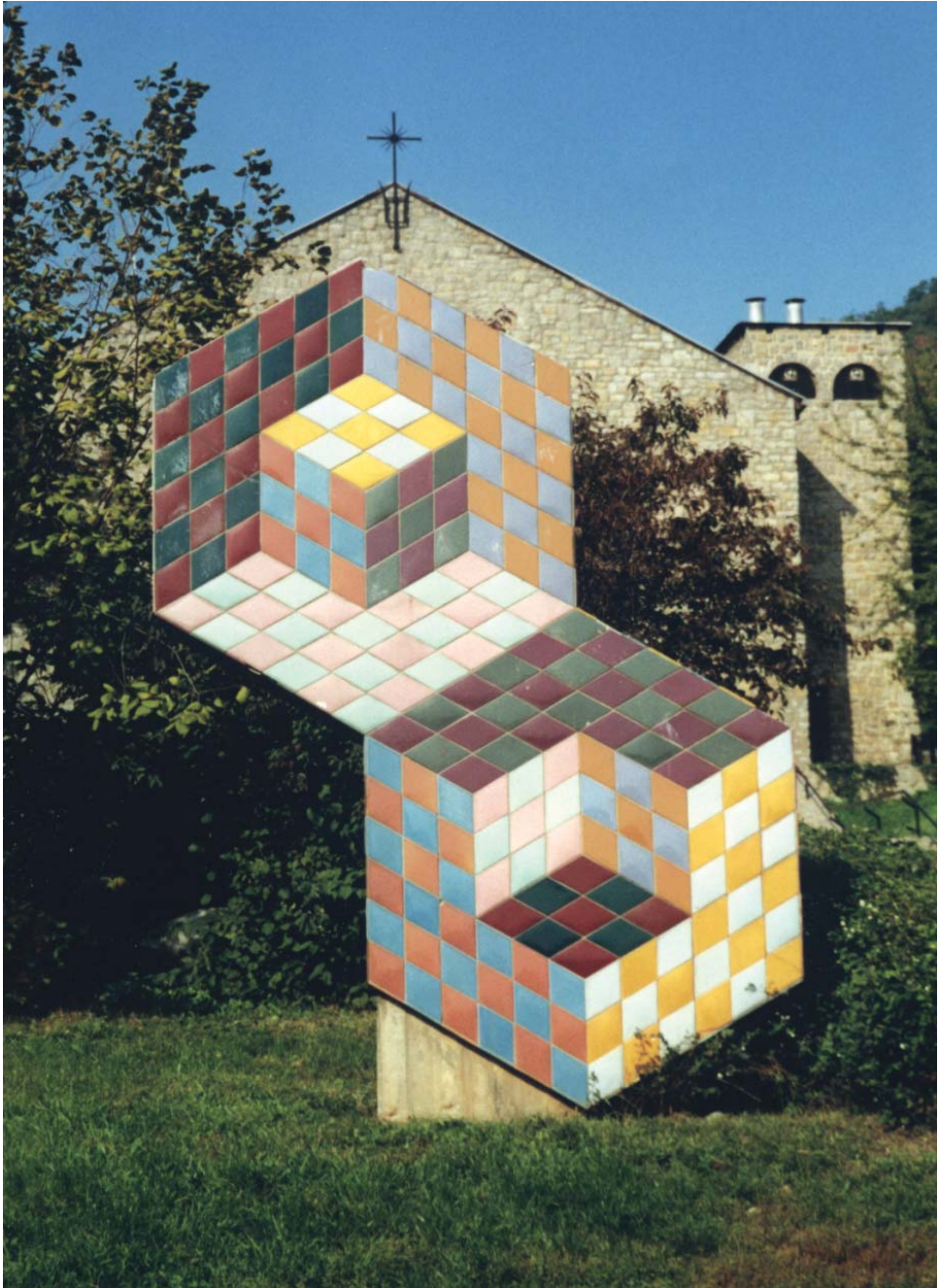
T. Surányi Anna: Két váza, eozin 1988, 1991 (fotó: Nádor Katalin)

Móker Zsuzsa: „Tulipán” porcelánfajansz teáskészlet, 1978-1988 (fotó: Móker Zsuzsa)

Szabó Kinga: Bonbonier, eozin, 1996 (fotó: Nádor Katalin)

Victor Vasarely: Jel-szobor (fotó: Romváry Ferenc)

Kungl György: Világháborús emlék, mázas pirogránit, 1998 (fotó: Romváry Ferenc)

TIRKALA FERENC

URÁNÉRCKUTATÁS MAGYARORSZÁGON 1953-1989 KÖZÖTT

Hálátlan dolognak tűnik 2001-ben olyan földtani kutatási tevékenységről írni, amely tevékenység célját, értelmét jelentő uránérc bányászatról Magyarországon már múlt időben beszélhetünk. Talán mégsem tűnhet feleslegesnek, ha legalább vázlatosan áttekintjük ezt a földtani kutatási tevékenységet, amelyet döntően Pécssett élő szakemberek végeztek 36 éven keresztül.

Ez a munka az ország területének 30-40%-ára kiterjedt és igaz, hogy céltudatosan az iparilag hasznosítható uránérc lelőhely felderítése volt a cél, de ezzel összefüggésben, nagy tömegben képződtek olyan kutatási adatok, amelyek sok más nyersanyag kutatás szempontjából is hasznosíthatók. Utalhatok itt arra, hogy a kutatás felszíni és mélyfúrásos geológiai és geofizikai és nem utolsósorban hidrogeológiai módszerekkel folyt, és jelentős, nagy tömegben végzett laboratóriumi elemzésekkel egészült ki, nemcsak a sugárzó anyagokra vonatkozóan. Ennek alapján kijelenthetjük, hogy jelentős mértékben hozzájárult az ország földtani megismeréséhez. Az uránérc-kutatás kezdetén a kutatási eredményeket teljesen a 60-as évek közepe után csökkentett mértékben, de titokban kellett tartani.

Több százra tehető azoknak a megőrzött és rendszerezett kutatási jelentéseknek a száma, de a jelentések alapját képező alapadatok- így terepi geológiai, geofizikai felvételek, mélyfúrások geológiai, geofizikai szelvények, felszíni vizek és mélyfúrások hidrogeológiai vizsgálatok sok kémiai elemre vonatkozó laboratóriumi elemzések, amelyek most már minden szakember részére hozzáférhetőek.

Az uránérc-kutatás történetének áttekintését megelőzően nem kerülhet meg arról a történelmi, világpolitikai helyzetről beszélni, amikor ez a munka elkezdődött. Az uránérc jelentősége akkor nőtt meg, amikor kiderült, hogy a hadiipar hasznosítani tudja. Tudósok beszéltek és vizsgáltak már a második világháború előtt is a hasadóanyagok óriási energia tartalmának békés célú hasznosításáról, de igazi jelentőségét az uránnak az atombomba kitalálása adta. Adódott ebből, hogy a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején az uránérceket a világ minden részén stratégiai nyersanyagnak tekintették. Ennek több következménye lett. Egyrészt azoknak a nagyobb hatalmaknak lett fontos, akiknek volt pénzük atombombát készíteni. Ebből az is következett, hogy az uránércre vonatkozó földtani kutatás módszertanának, műszerezettségének fejlesztésébe is ezek az államok fektettek jelentős pénzt.

Azt is természetesnek kell tekinteni, hogy a nagyhatalmak kezdeményezték és kezdték el a saját befolyási területükhöz tartozó országokban az uránérc ipari méretű kutatást. Az ipari méretű kutatást azért kell külön tárgyalni, mert egyes tudományos műhelyek próbálkoztak már 1953 előtt is Magyarországon olyan műszer megszerkesztésével, mellyel lehetett radioaktív sugárzást mérni. Végeztek is

Mélyfúróberendezés a Mecsekben

ilyen méréseket, például a Mecseki szénmedencében, de ezek a mérések nem voltak olyan tömegűek, hogy gyors eredményt adhattak volna egy esetleges uránérc lelőhelyre vonatkozóan.

Az ötvenes évek elejére a Szovjetunióban már rendelkeztek nagy számú szakemberrel, jelentős uránérc-kutatási tapasztalattal és nem utolsósorban nagy tömegben, több százas szériában gyártott sugázmérő műszerrel, amelyekkel ipari méretű kutatást lehetett végezni. Az elmondottak alapján szerveződött az a Szovjetunióból jött kutatási expedíció, amelyik 1953-ban a terepi munkákat elkezdte.

Előzetesen alaposan tanulmányozták az egyetemi tanszékeken és a MAGYAR ÁLLAMI FÖLDTANI INTÉZET-ben található földtani térképeket. A térképanyag és a saját speciális ismereteik birtokában elkészítették a perspektivikus kutatásra vonatkozó terveiket. Jelenleg is irattári anyag 1953-ból a *Magyarországi perspektivikus képződmények radiometriai vizsgálata* c. anyag, amelyben már minden olyan területet felsoroltak, ahol később több mint 30 évig kutatás folyt.

Így kutatási téma volt már akkor a Mecsek, Dunántúli Középhegység, Északi középhegység, Soproni hegység, Kőszeg környéke, Velencei gránit, Mórággyi hegység, Dunántúli jura, kréta, eocén korú kőszénbányák és környezetük. Felszíni vagy földalatti uránbányászatra vonatkozó perspektívát később sem sikerült egyéb helyeken találni. Ebből bátran következtethetünk arra, hogy a kutatási tervet készítő szovjet szakembereknek bőséges ismeretük volt az uránérc dúsulások geológiai, geokémiai törvényszerűségeiről.

A magyarországi expedíció 1956 végéig BAUXITKUTATÓ néven szerepelt, amit annyira komolyan vettek, hogy még 1989-ben is „Bauxit” címmel érkeztek a MÉV-hez az importált gépek, anyagok a Szovjetunióból.

A megfelelő tapasztalatokra épülő prognózis és a nagy tömegű gamma-sugárzás mérés, kiegészülve a talajból kiáramló és felszíni vizekben (forrás, ásott kút) található radon gáz vizsgálatával nagyon gyorsan eredményre vezetett.

1953 nyarán Kővágószőlőstől délre az út menti árokban olyan magas gamma-sugárzást mértek, amely a legszebb eredménnyel biztatott. A mérési helyen szedett kőzetminta a laboratóriumi elemzés során kevés uránt tartalmazott. A radioaktív sugárzás rádiumból származott, ami természetes is, hiszen az urán természetes bomlássorában nem az urán a gamma-sugárzó, de egyensúlyi helyzetben, vagyis bomló, átalakuló elemek helyben maradása esetén a mérhető rádium mennyiségéből általában pontosan számolható az urán mennyisége. Nem így van ez ott, ahol a csapadék kioldja a kőzetből az uránt, de nem oldja ki a rádiumot. Ezért volt, hogy az első mérések után csak egy 10 méter mély aknából nyitott kutatójátból tudták az első olyan kőzetmintát felszínre hozni, amelyben már a laboratórium is kimutatott, ipari kitermeléshez alkalmas koncentrációban uránt. Ez az eredmény felgyorsította a kutatásokat.

A néhány tízfős szovjet expedícióból nagyon gyorsan, hetek alatt fejlődött ki a több száz fős expedíció. Szovjet szakemberek irányítása alatt egyre több bányász a kutatóknak és kutatóárkok mélyítéséhez, műszeres méréshez operátorok, kézzel végzett 10-15 méter mély kutatófuráshoz külön fúrómunkást alkalmaztak. Elkezdő-

dött a magyar geológusok felvétele is a felszíni térképezéshez. Kezdetben olyan szakembereket kerestek, akik korábbi munkáik során a Mecsek nyugati részén már dolgoztak. Később a Szovjetunióban tanult szakembereket, majd nagyobb számban 1956 tavaszán friss diplomás geológusokat, geofizikusokat, bányaművelő mérnököket, mélyfúró mérnököket, gépészmérnököket, vegyészeket irányítottak Pécsre. Ezek a magyar egyetemeken végzett szakemberek semmit nem tanultak az uránérc kutatásához szükséges speciális ismeretekről. Megfogalmazott cél volt, hogy az itt lévő szovjet szakemberektől fokozatosan megtanulják ezt.

1956 novemberében valamennyi szovjet szakember eltávozott, 1957-ben csak néhányan tértek vissza. Következett ebből, hogy 1957-től más szakmából (szénbányászat, kőolajkutatás) jött szakember mellett 1-2 éves gyakorlattal rendelkező mérnökök, fiatalok irányították a kutatást éppen úgy, mint a bányászati feltárást. Talán érdemes megemlíteni az akkori tévhitekkel szemben, hogy 1958 előtt legfeljebb technológiai mintához, dúsítási kísérlethez szállítottak uránércet a Szovjetunióba, nagyon kis mennyiségben.

Csak röviden néhány mondatban szólni kell arról, miben kíván speciális szakértelmet az uránérc-kutatás és bányászkodás. A teljesség igénye nélkül csak néhány dolgot említenék.

Az urán úgynevezett ritkaföldfém. Sok kőzetben van 5-10 gramm egy-egy tonnában. Amikor egy tonnában (1000 kg) 100-200 gramm van, azt már kutatni érdemes. A Mecsekben 300 gramm tonnánként már művelésre érdemes volt, de az átlagos koncentrációjú mecseki érctelepek is csak 1200 gramm körül tartalmaztak urán fémeket tonnánként. Nem nehéz belátni, hogy ezt szabad szemmel akkor is nehéz lenne észrevenni, ha az uránásvány valami egészen különleges színű vagy formájú lenne. Már pedig nem így van. Ezért az ércet a nem ércről, műszerrel kell megkülönböztetni. Az már a mecseki lelőhely specialitása, hogy az érc rendkívül kemény kvarchomokkőben van, ezért robbantással kell művelésnél megbontani, így a mélyfúrásos kutatás is különleges technikát igényelt. A kutatás nehézségét az is jelentette, hogy az uránérc éppen az uránfém „mozgékonytsága” miatt nagyon sok formában, sokféle ércképződési típusban fordul elő. Bonyolult dolog tehát a lelőhely prognosztizálása.

Vázlatosan tekintsük át a kutatásban alkalmazott módszereket. Minden földtani kutatásnak alapja és kiindulópontja a felszíni geológiai térkép készítése. Ez nagyobb méretarányban, tehát egy négyzetkilométerre esően kevesebb észlelési ponttal a Magyar Állami Földtani Intézetnél, már 1953-ban is rendelkezésre állt. Ezt kellett kiegészíteni részben repülőgéppel végzett sugárzásmérésekkel és mágneses mérésekkel, de a perspektivikusnak jelzett területeken elsősorban földi sugárzás-méréssel is. Kezdetben ezek a mérések döntően a gamma-sugárzás mérését és radon felszín közeli mérését jelentették, de később éppen azért, hogy emelkedett sugárzásról tudni lehessen döntően rádiumtól vagy urántól, vagy esetleg thóriumtól származik-e, érzékenyebb, a sugárzás fajtáira is adatot adó mérések történtek. A repülőről végzett első mérések már 1955-56-ban megtörténtek, amit 1965-69 között a korábban már említett perspektivikusnak jelzett területek felett megismételtek.

Radion-mérés – terepen

Csak érdekességképpen említem meg, hogy a mérések egy sor olyan salakhányót mutattak ki, ahol viszonylag magasabb urántartalmú szenek égetés utáni maradéka volt. Ilyen salakhányók vannak a Mecseki szénmedencében, de Ajka, Tatabánya térségében is.

A légi mérések eredménye a mezőgazdaságban is hasznosítható, mert kálium eloszlási térképet is ad. Azokon a területeken, amelyek a felderítő mérések után perspektivikusnak mutatkoztak további részletező vizsgálatok történtek. Felszíni kőzetminták gyűjtése mellett kutatóárkok és kutatóaknák mélyítése is történt. A geofizikusok elektromos mérési módszerrel igyekeztek adatokat szerezni a felszíni kőzetek mélységbeli folytatásáról. Rövid ideig szeizmikus mérőcsoport is működött, de célszerűbb volt később az ilyen nagyon drága műszerezettséget igénylő méréseket más, elsősorban szénhidrogén kutatást végző szervezetekkel elvégeztetni. A felszínen perspektivikusnak minősített kőzetek mélységi folytatásának kutatómódszere elsősorban a mélyfúrás.

A mecseki kutatók mélyfúrásokat elsősorban a mecseki lelőhely környékén végeztek, itt mélyültek a legnagyobb mélységű fúrások. Ezeknek a fúrásoknak az volt az egyedisége, hogy ilyen nagy mélységben egészen 2400 méteres mélységig folyamatos magfúrást más szervezetek nem végeztek az országban. Szénhidrogén kutatásnál mélyítettek nagyobb mélységű fúrást, de a fúrás során az átfúrt kőzetek anyaga döntő mértékben, iszap formájában kerül felszínre. Magfúrásnál a kőzet henger formájú mintákként kerül a felszínre. Erre elsősorban azért van szükség, hogy a minták szemrevételezésével és laboratóriumi feldolgozásával olyan adatokhoz jusson a kutató, amely adatokat sem az iszaból, sem a fúrás geofizikai méréséből nem kaphat. Ilyen adat az intában található sugárzó anyag radioaktív egyensúlyi állapota, de a kőzet azon kémiai tulajdonsága is, amely a vegyi dúsítás technológiáját befolyásolhatja. Ilyen fontos adat az üledékes, például homokkőves ércesedésnél a kőzetek szemnagyság összetétele, színe, oxidációs-redukációs foka.

A fúrásokban kezdetben csak radioaktivitás méréseket végzett a geofizika, de az 1956 után mélyült fúrásokban egyre több egyéb geofizikai (elektromos ellenállás stb.) mérés készült. Geoelektromos, fúrólukbőség és fúrólukferdeség mérés mellett fokozatosan bővült a mérések választéka olyan radioaktivitás mérésekkel, amikor erős sugárzást kibocsátó anyagokkal a vizsgált kőzeteket mesterségesen sugárzóvá teszik. Sok száz mélyfúrást mélyítettek az uránérc-kutatók, elsősorban a mecseki lelőhelyen, de ennek környezetében észak felé Dombóvárig, nyugat felé Szigetvárig, dél felé a Bólyi medencéig, kelet felé a szénbányák határáig is. Sok különböző mélységű fúrás mélyült a Bükkben, de attól északra Sátoraljaújhegyig is. Sok fúrás mélyült Sopron környékén, a Balatontól északra a Dunántúli Középhegység területén és a Velencei hegység környezetében.

Miután kemény kőzetekben a MÉV KUTATÓ MÉLYFÚRÓ ÜZEM mélyítette az országban a legtöbb, 34 év alatt közel 1 millió méter fúrást, amelyből 20-25% magfúrás volt, különleges technológiák is kialakultak. Ilyen volt a 6-800 méterből kiterelt úgynevezett bokorág fúrása, irányított ferde fúrás a magfúrásoknál. Legnagyobb tömegben itt alkalmazták a gyémántkoronás magfúrást, de egyéb speciális magfúrási technikát is.

Külön érdemes megemlíteni, hogy a 80-as évek végén a Mecsektől délre és délkeletre a Mórágyi hegység környezetében nagyon sok sekélyebb fúrás mélyült, amelyek a talajvizet mindenütt elérték és a fúrásokban részletes geofizikai mérés is volt. Ezekről most azért tartom fontosnak hangsúlyozottan említést tenni, mert az irattárakban még őrzik ezeknek a nagy területre kiterjedő és még sokoldalúan felhasználható kutatásoknak az anyagait. Jelenleg legkiemeltebb téma a környezetvédelem. Feltétlenül fontosnak tartom, hogy sok terület környezeti ártalom szerinti érzékenységének vizsgálatánál használni kellene ezeket a kutatási anyagokat.

Talán nem haszontalan arról sem beszélni, hogy a modern ipar és az információ közlés technikája több olyan nyersanyagot tett fontossá, amelyek ezelőtt 40-50 évvel még haszontalan nyersanyagok voltak. Az uránkutatás során tömegével történtek olyan vizsgálatok, amelyek az uránon kívül sok kémiai elemre kiterjedtek. Ezeket jelenleg is és a jövőben is célszerűen hasznosítani lehetne. Ezek az elsősorban ritkaföldfémekre vonatkozó laboratóriumi eredmények az irattárakban megtalálhatók.

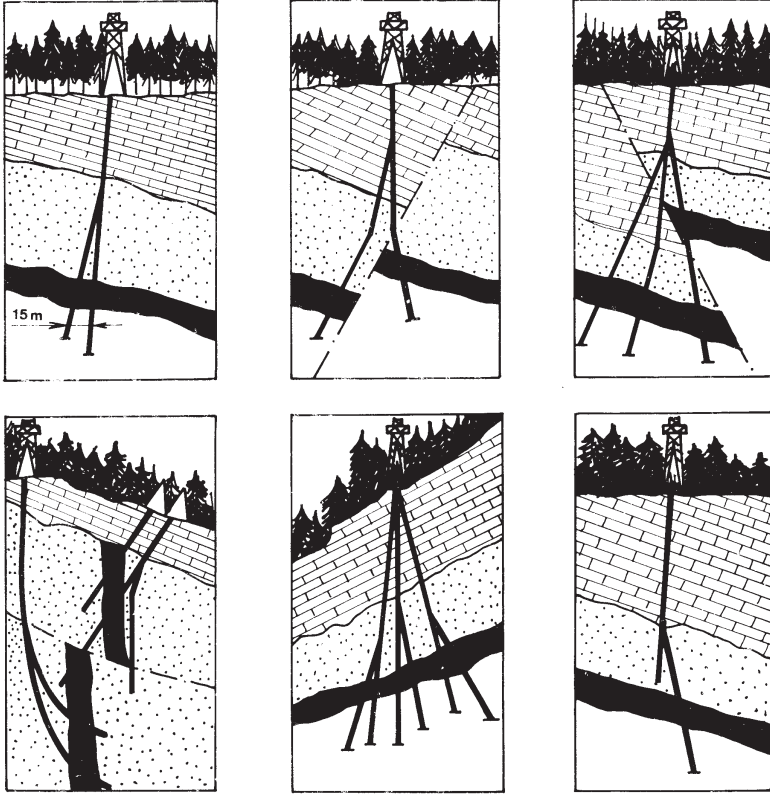
Környezetvédelemről szólva, hosszabb cikket érdemelne a kutatást végző üzemeknél végzett több évtizedes hidrogeológiai és környezetvédelmi megfigyelési munka. Ezen a téren valószínűleg tájékozatlanságból sok téves nyilatkozat látott az elmúlt években napvilágot. Csak tényként kívánok néhány adatról beszélni.

Az uránérc-kutatás kezdetén, 1953-ban nyersanyag-kutatási céllal már vizsgálták a felszíni vizek, források, patakok, ásott kutak vizeinek radioaktivitását. Mielőtt az iparszerű bányászat, tehát az exportra termelés beindult volna, már elkezdődtek a lelőhely környezetének egészségügyi radiohidro-geológiai vizsgálatai. Erről már 1958-ban jelentés készült. Sok éven keresztül minden olyan felszíni vízfolyást és ásott kutat, amelyik bármilyen okból (bányászat, külszíni hányók, zagytározók) az uránbányászattal kapcsolatba kerülhetett, mintáztak és a minták sugárzóanyag tartalmát mérték. Egészen a Dráváig. A mérésekről térkép melléklettel negyedévente kapott jelentést az akkori KÖJÁL és a Vízügyi Igazgatóság.

Természetesen elkészült a fúrások hidrogeológiai vizsgálata is. Ezek a vizsgálatok nemcsak az átharántolt kőzetrétegek radioaktív anyagtartalmára, de vízáadó vagy vízzáró tulajdonságára is kiterjedt. Sok fúrást később megfigyelő kúttá képeztek ki azért, hogy a bányászkodás esetleges hatását a felszín közeli vizekre vizsgálják.

1953-ban kezdődött uránérc-kutatási munka az 50-es évek végére érte el legnagyobb volumenét. A hatvanas évek elejére-közepére nyilvánvalóvá vált, hogy nem indokolt az addigi volument fenntartani. A Mecsekben létesített bányüzemek folyamatos működéséhez szükséges ércvagyon kisebb fúrási kapacitással is biztosítható, az egyéb területeken pedig nem voltak olyan biztató eredmények, amelyek a kutatás bővítését indokolták volna.

Célszerűnek látszott, hogy a jelentős technikai és szakember kapacitást más területen is hasznosítsák. Így kapcsolódott be megrendelésre végzett bér-munka formájában a Kutató Mélyfúró Üzem az ivóvíz-kutak, hévíz kutak létesítésébe, de jelentős mértékben a rézérc, egyéb színes ércek, bauxit és a kőszén-kutatási célú munkákba is. A nyolcvanas években a fúróberendezések 35-40%-a már bérfúrásokkal foglalkozott. Néhány esetben külföldön is.

Irányított ferde fúrás

Egy ilyen iromány nem vállalkozhat arra, hogy egy sokrétű földtani kutatómunkáról minden részletre kiterjedő ismertetést adjon. Arra talán alkalmas lehet, hogy felhívja a figyelmet, hogy Pécsen közel 40 évig működött egy olyan szervezet, ahol 30-35 egyetemi végzettségű geológus, geofizikus, fúrómérnök szakember dolgozott, további 50-60 középfokú végzettségű és 2-300 szakmunkás segítségével. Ez a szervezet folyamatosan biztosítani tudta a három bányüzem műveléséhez szükséges megkutatott ércvagyont.

Befejezéskor, 1989-ben is fúrással megkutatott, még művelés alá nem vont akkora ércvagyon állt rendelkezésre, amely más árviszonyok között még további évtizedekre folyamatos érctermelés lehetőségét biztosította volna. A kutatást végző üzem 1989-ben megszűnt. Szakemberek részben fúrási munkát végző kft-ben, részben környezetvédelmi, radioaktív hulladék elhelyezését vizsgáló szervezetekben helyezkedtek el, vagy nyugdíjba mentek. Együtt van, eléggé rendezett állapotban nagyon sok kutatási anyag, amelyet célszerű felhasználni a jövőben akár nyersanyag kutatási (ivóvíz, ritka földfémek, stb.) célból, de a környezetvédelmi vizsgálatoknál is, most már bárki hozzáférhet.

TÜSKÉS TIBOR

MÓRICZ ZSIGMOND PÉCSI ÚTJAI

Ha a Kárpát-medence képzeletbeli térképén kis zászlókkal jelölnénk meg azokat a helyeket, ahol Móricz Zsigmond megfordult életében, sűrű zászlóerdő borítaná be a térképet. A magyar írók közül talán csak Petőfi hasonlítható hozzá, aki rövid életében ugyancsak keresztül-kasul bebarangolta az országot. Ha vannak úgynevezett statikus, egy helyben ülő és alkotó írók, akkor ők a mozgékony, a dinamikus alkotók közé tartoztak. Móricz Szombathelytől a felvidéki városokon át Csiksomlyóig számos magyar települést meglátogatott. Nem ok nélkül volt a jel-szava (és írta riportgyűjteménye fölé címül) *Gyalogolni jó*. Persze nem mindenhová érkezett az apostolok lován. Pécsen is többször megfordult. S ide is minden alkalommal vonat hozta.

Ötször járt Pécsen. 1924-ben, 1927-ben, 1934-ben, 1938-ban és 1940-ben. Ezek közül a legemlékezetesebb, a legfontosabb három látogatása.

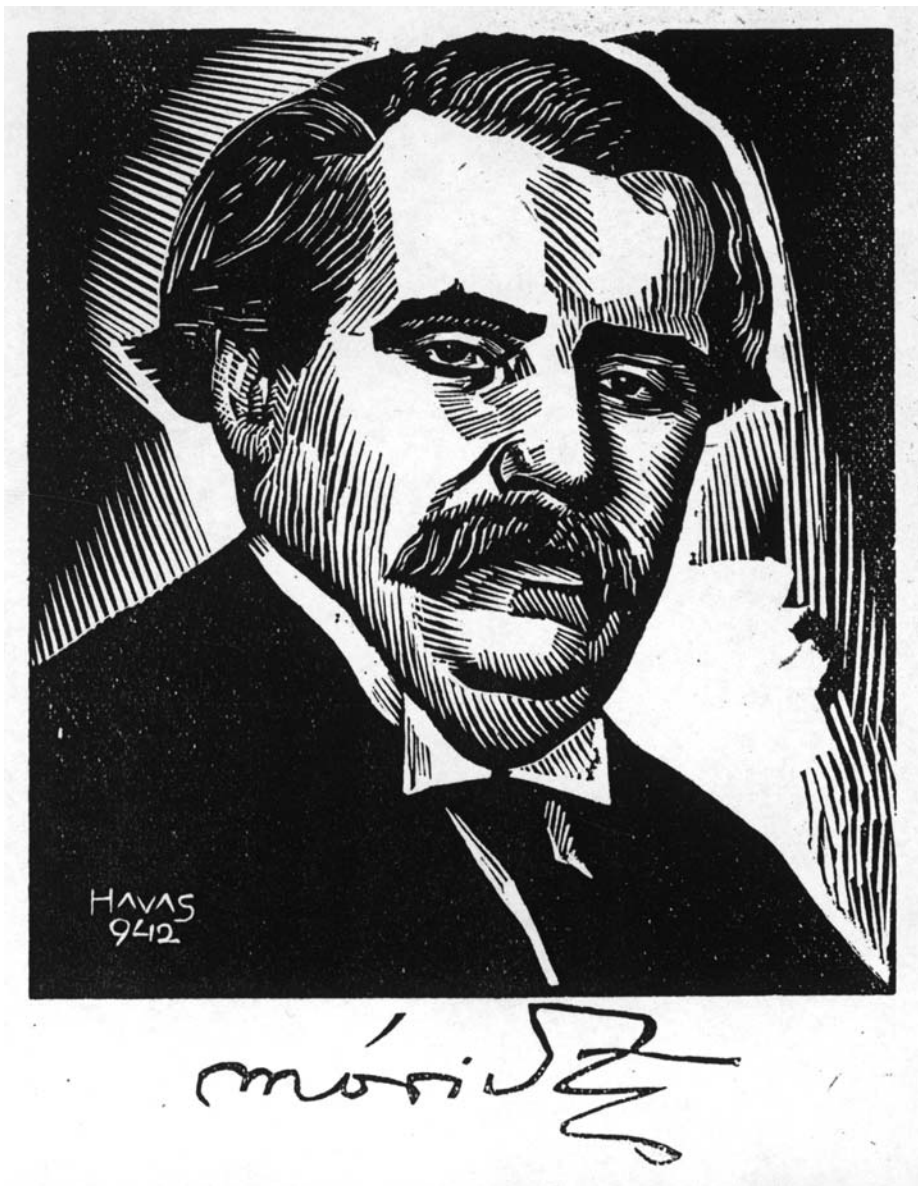
Első felesége, Holics Janka öngyilkossága után, 1926-ban házasságot köt Simonyi Mária színésznővel. Már a következő évben közös előadókörútra indulnak. Móricz Pécsre is meghívást kap, és 1927. november 24-én a Mária utca 18. szám alatti négyzet épületében (később városi művelődési ház, ma Bóbita Báb-színház) rendezik meg az akkor 48 éves Móricz szerzői estjét, melyen az író mellett Simonyi Mária is szerepel. Móricz ekkor a Nádor Szállóban lakott.

1931-ben alakult meg Pécsen a JANUS PANNONIUS TÁRSASÁG. Az irodalmi társaság programjában rendszeresen szerepeltek a vármegyeház közgyűlési termében megtartott felolvasó ülések. Ezekon nemcsak a városban élő, hanem az innét elszármazott, vagy a fővárosban élő, országos hírű írók is jelen vannak. Móricz akkor már *A fáklya*, *a Légy jó mindhalálig*, *a Tündé kert*, *az Uri muri*, *a Rokonok* írója és számos kitűnő novelláskötet szerzője volt. Az író a Janus Pannonius Társaság felolvasó estjén 1934. december 12-én a vármegyeház dísztermében az *Éjjeli szállás* című elbeszélését mutatja be. Ezt az ifjúkori, szellemes, humoros hangulatokban gazdag írását máshol és máskor is szívesen olvasta föl. Egy alkalommal (valószínűleg Hódmezővásárhelyen) Németh László is tanúja volt annak, amikor Móricz ezt az írását bemutatta, és az élményt *Égető Eszter* című regényének egyik részletébe beleírta. Innét tudjuk, milyen lehetett Móricz pécsi felolvasása. Az *Égető Eszter*-ben a cselekmény színhelye Csomorkány, és az író Méhes Zoltánnak hívják. Németh László ilyenek látta az elbeszélését felolvasó író: „Nem volt rajta semmi írói, a termete kicsiny, rövid lábát és hasát egy bő nadrág próbálta összehangolni... Elég szép értelmesen olvasott, kicsit kántálva, de a lelke nem préselődött át a betűn, szöveg volt, amit maga elé tartott...”

Az irodalmi társaság illő módon fogadta Móriczot. A felolvasó ülés után a társaság vezetői a Pannónia (ma Palatinus) Szálló földszinti előcsarnokában vacsorát adtak tiszteletére. A fényképen ismerős arcokat fedezünk föl, Lovász Pált, Kocsis Lászlót; Móricz egyik oldalán az alispán felesége, Fischer Béláné, másik olda-

lán a szép és fiatal író, Dénes Gizella ül. És ott áll a képen a háttérben az ételeket fõlszolgáló, fekete nyakkendõs, fehér kabátos pincér is.

Móricz Zsigmond egy hétig maradt ekkor a városban. A Pannóniában lakott. Az egyik nap fölmege a Mecsekre, és a Misina tetõn álló kilátótoronytól néz le a vá-

Havas László: Móricz Zsigmond, fametszet, 1942

rosra. Jut ideje arra is, hogy a Nemzeti Színház egyik előadását megtekintse. A színház éppen akkor a *Légy jó mindhalálig* színpadi változatát játszotta, Vaszary Piri vendégfellépéssel.

Pécsi élményeiről a *Pesti Napló* 1935. február 7-i számában hosszabb cikkben számol be. Nem leplezi ámulatát: „Csodálatos hely, Magyarországnak ma, Budapest után a legszebb városa” – írja. Majd színes képekben földézi Pécs múltját. „Ritkán éreztem annyira, mint itt, hogy az ember csak ideiglenes lakó e földön. Pécs területén a láb évezredek nyomain tapod. Évezredek lakói fekszenek itt, erősítik és gyarapítják az egymásra következő nemzedékeket.” Olyasmit lát meg az idegen szemével, amit az itt élők talán magától értetődőnek tartanak, vagy kényelmükben észre sem vesznek. Móricz jól érzékeli: „De az ember képtelen a tegnapi tanulságait átvenni: szinte minden kor újonnan kezdi.” Az írás végén visszatér az indító képre, a bibliai hasonlatra: „Krisztust a Kísértő felvitte a Hegyre és megmutatta neki a Várost: Ezt mind neked adom, ha imádsz engem. Erre figyelmeztetett a pécsi polgármester, mikor kapacitált, hogy menjek fel a Mecsekre; nézzem meg: az olyan szép pont, hogy Krisztust megéri az ember, Krisztus nagyságát, hogy egy ilyen csábításnak ellent tudott állani.”

Négy év múlva, 1938-ban az író hat hetet tölt Pécsen és Baranyában. Ekkor Kiss Géának, a kákcisi református papnak *Ormánység* című könyve csábította a megyébe. Az előző év szilveszterén volt Virág lányának az esküvője. Móricz Virág az apjáról írott könyvében (*Apám regénye*) elmondja, hogy Móricz lefekvéskor kezébe vette Kiss Géza akkor megjelent könyvét, hogy belelapozzon, de nem tudta letenni, reggelig olvasta. Másnap, újév napján a vendégek közül szökve, elutazott Baranyába.

Móricz ekkor a Rácvárosban, első felesége anyai nagynénjénél, egy nyugalmazott evangélikus lelkész özvegyénél, Szerényi Sándornénál lakott. „Itt ülök a Kati néni árva, kopott és kietlen házában, ahol azért szeretek lenni, mert típus: a kisváros. Valami, amit még sosem láttam, s amit meg kell ismernem, mert nekem ebben a világban mindeneket meg kell ismernem” – írta lányának levélben.

1960 tavaszán jártam abban a rácvárosi házban, amelyikben másfél hónapig Móricz lakott. A ház 1938-ban az 50-es számot viselte, 1960-ban Rácvárosi út 5. volt ráírva. Kétosztatú ház volt, középen nyílt az íves kapu. A ház egyik szárnyában régen a rácvárosi postahivatal működött, a másik szárnyában lakott Kati néni, amíg 1952-ben meg nem halt.

1960-ban még beszéltem a házban a hajdani rácvárosi postahivatal vezetőjével, Wenczel Borbálával, aki fölvette Móricz postai küldeményeit. Az akkori események óta alig valamivel több, mint húsz év telt el. A postáskisasszony emlékezete még őrizte a benyomásokat: – Nagyon kedves, közvetlen ember volt Zsiga bácsi. Mert nekünk is csak így kellett szólítani. Innét szokott telefonálni, és ha őt hívták, a húgom kislányát küldtem érte. Egyszer egy zacskó cukrot hozott neki.

És 1960-ban ott élt még a házban Szerényiék idős házvezetőnője, Mergel Erzsébet, Lizi néni, aki negyven évig szolgált a tiszteletes úrnéknál, és aki megörö-

költe a házrészt. Ő mutatta meg a bútorokat és azt a két szobát, ahol az író 1938 elején lakott: – Ebben aludt, ebben meg napközben dolgozott Móricz Zsigmond.

Az íróat mindenekelőtt Kiss Géza könyve, a benne föltáruuló kép, a pusztuló Ormánság élete, az egyke-probléma érdekelte. Többször kilátogatott Kákicsra, és benyomásairól cikksorozatban számolt be. Ezek a cikkek egyszerre kavartak vihart Kákicson, hozták nehéz helyzetbe informátorát, Kiss Gézát, és egyszerre irányították az országban az olvasók figyelmét egy tájegység sorsára, az egykezés társadalmi okaira és következményeire. Kiss Géza könyve a szépíró Móriczra is ihletően hatott: a könyvben olvasott néprajzi adatokat hivatkozás nélkül, alföldi környezetbe áthelyezve beépítette Rózsa Sándorról szóló regényébe.

Rácvárosi szállásadója, a lutheránus papné alakja is megmozgatta képzeletét. Móricz Virágtól tudjuk, hogy *Mater dolorosa* címmel regényt tervezett, melynek hőseit a szép, magas növésű asszonyról, a csupa-jóság szállásadójáról, a kifogyhatatlan beszédű, életvidám Kati néniről akarta mintázni. Leányfaluba is meghívta az asszonyt, a regény azonban nem készült el.

„S most itt a kis városkában olyan valamit találtam, amit soha el nem lehetett képzelni. Azt, amit én innen kiszedek s meg fogok írni, ha bírom, még soha senki nem írta meg. Vagy ha megírta, nem olvastam, s nekem új” – írta levélben lányának.

Rácvárosból a városba is gyakran belátogatott. Január 29-én a pécsi református egyház gyülekezeti termében (ma Szabadság út 33.) előadást tartott az egykéről. Az előző nap a városháza második emeleti tanácskozási termében a szabadlíceum irodalmi előadásán vett részt, ahol a kiváló gimnáziumi tanár, Makay Gusztáv előadását hallgatta meg. Móricz Zsigmond jól tudta, hogy nemzedéktársát, Babits Mihályt, a hajdani pécsi diákot milyen erős szálak fűzik a városhoz. Ezért az előadás után a pécsi székesegyházat ábrázoló képes levelezőlapon üdvözlését küldi Babitsnak Budapestre: „Kedves Mihály, ma veled voltam. Itt, a városháza nagytermében nagy közönség ünnepelt, Makay tanár kórussal. Adyt, Kosztolányit, Gellért Oszkárt veled kötötte össze. Szeretettel ölel s Ilonkának kézcsók, neked jóegészséget, ölel Móricz. Pécs, 1938. jan. 28.”

Amikor 1941-ben megindul a Janus Pannonius Társaság folyóirata, a *Sorsunk*, a lap kiemelt helyen foglalkozik a kiváló prózaíróval. Kritikát közöl Móricz kései regényéről, az *Árvácskáról*, majd Sík Sándor nagy tanulmánya jelenik meg az íróról. Havas László metszete e tanulmány mellett szerepel. Móricz halála (1942. szeptember 4.) után több írás, Örvös Lajos búcsúverse és nekrológja, majd Németh László esszéje (*Utolsó fényképek Móricz Zsigmondról*), Gulyás Pál verse és Jócsik Lajos tanulmánya idézi az író emlékét. A *Sorsunk* utolsó évfolyamaiban, 1947-1948-ban már az akkori fiatal pécsi írók, Rajnai László és Galsai Pongrác tisztelnek Móricz előtt.

Móricz Zsigmond halála óta csaknem hatvan év telt el. Ma Pécsen egy tér és egy utca nevével kívül semmi nem emlékeztet arra, hogy Móricz Zsigmond ötször járt Pécsen, és a város élményét maradandó írásban örökítette meg.

RADNÓTI ILONA

PERLS ÁRMIN PÉCSI FŐRABBI
(1853-1914)

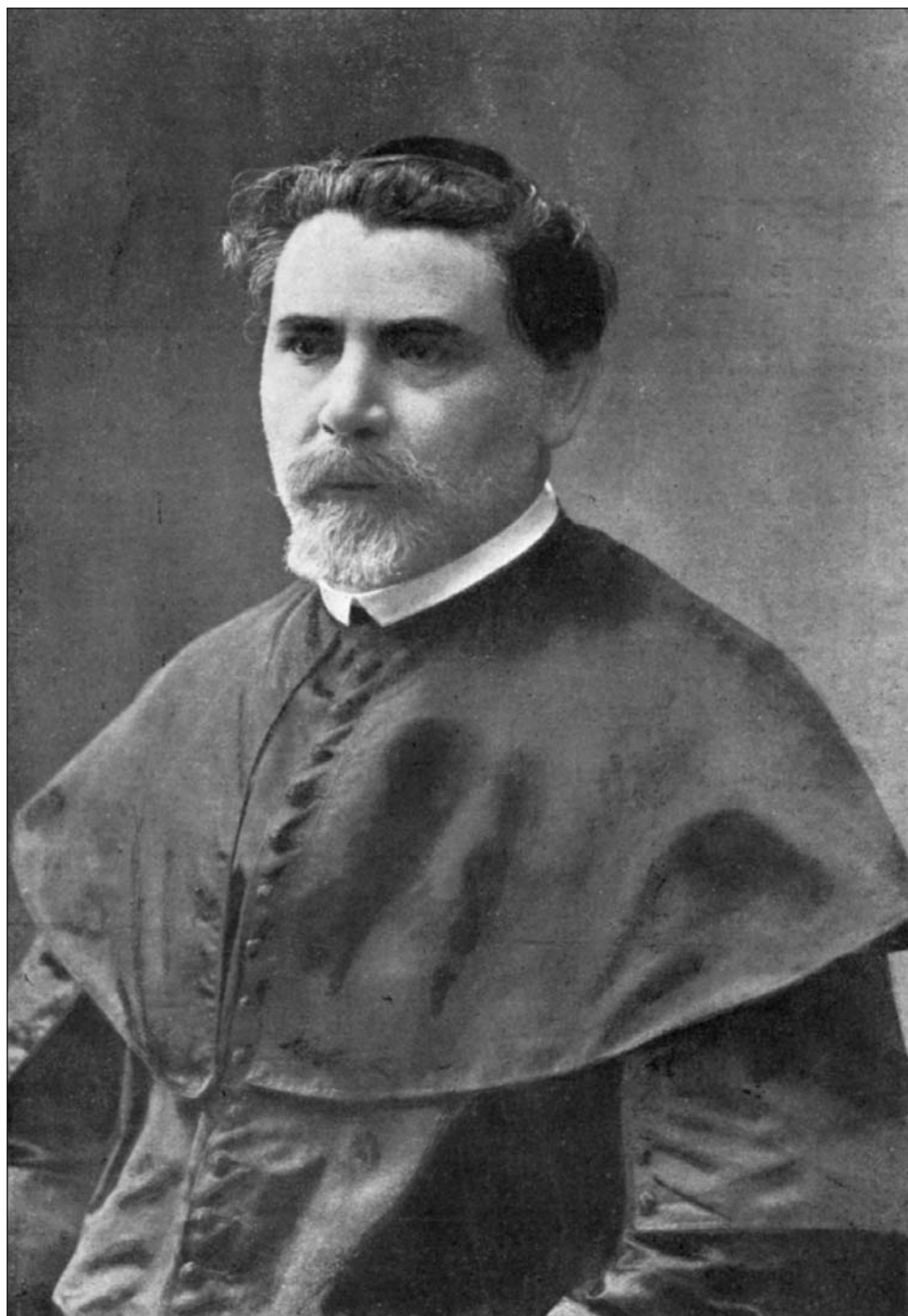
Perls Ármin a Szatmár megyei Nagykárolyban született 1853. november 1-jén.¹ A Károlyi grófok birtokához tartozó mezőváros egyike volt Magyarország legrégebb zsidók által lakott településeinek. A grófi család védelmét bíró közösség már a 18. század utolsó évtizedeiben saját iskolát tartott fenn és intézményes vallásoktatást biztosított a Talmud Tóra (talmudi elemi iskola) létrehozásával. E nagy hagyományú közösségben telepedett le a Perls-család magyarországi ágának második generációja. A család egyébként cseh-morva eredetű volt. A nagyapa, Perls Izsák Mózes még Morvaországban született, rabbiként került 1822-ben Kismartonba, ott alapozta meg hírnevét. 1841-ben Bonyhádra hívták meg, ahol több mint egy évtizedig volt a hitközség rabbija.

Perls Ármin gondos nevelésben részesült. Apja foglalkozását nem ismerjük, de gyermeke taníttatásából okkal következtetünk arra, hogy nem csak a mély vallási ismeretek elsajátítását, hanem a korszellem megkívánta világi műveltség megszerzését is fontosnak tartotta fia számára. A gyermek Perls Ármin világi és vallási iskoláztatása szülőhelyén, Nagykárolyban indult. Középiskolai tanulmányait Nagyváradon végezte. A családi hagyományok és ifjúkori érdeklődése a zsidó tudományokhoz, a Talmudhoz vonzották, és meghatározónak bizonyultak pályaválasztására. Nagyapja mellett hatást gyakorolt rá nagybátyja, későbbi apósa Perls Méir, a nagykárolyi zsidó hitközség rabbija, az Európa szerte elismert Talmud-tudós.

A rabbi hivatásra készülő tehetséges fiatalember a zsidó felvilágosodásnak elsőként otthont adó városban, Berlinben folytatta tanulmányait. 1874 októberében érkezett a német városba, ahol páratlan szorgalommal tanult. Nemcsak átfogó teológiai ismereteket szerzett, hanem bölcsészetet és keleti nyelveket is tanult, s páratlan jártasságra tett szert az egyetemes és magyar történelemben is. Öt évvel később, 1879-ben nyerte el rabbi képesítését, s ezzel egy időben bölcsészettudományokból doktori címet szerzett Jénában.

A zsidó hagyományok szerint egy Talmud-tudós abban az esetben lehetett rabbi, ha nagy tekintéllyel rendelkező rabbiktól – akik alaposan megvizsgálták jártasságát a judaizmus jogi hagyományaiban – oklevelet (hatara) kapott, amely bizonyította, hogy méltónak találják a rabbipalást viselésére. Berlinből való hazatérése után Perls Ármin követte e hagyományos gyakorlatot. Magyarország három, elismert, tudós rabbijától Fürst Lázár gyöngyösi, Friedmann N. R. nyíregyházi és Perls Méir főrabbitól kért és kapott rabbi oklevelet.

¹ Az életrajzi adatok az alábbi munkákra támaszkodnak: Perls Ármin emlékezete. Pécs, 1915.; Weisz Gábor: A Pécsi Izraelita Hitközség monográfiája. Pécs, 1929. 27-39.p; Pécsi Napló 1914. szeptember 10.; Schweitzer József: A Pécsi Izraelita Hitközség története. Budapest, 1966. 75-82.p.

1879-ben kötött házasságot unokahúgával Perls Etelkával. Négy gyermekük született: Miklós, Anna, Imre, Magdolna. Halálakor, 1914-ben, fia Miklós, New Yorkban élt és ügyvéd volt, Anna, férjezett Jusztusz Manóné, Budapesten lakott, Imre katonai szolgálatot teljesített a harctéren (egyébként banktisztviselőként dolgozott), legkisebb gyermeke Magdolna csupán 13 éves volt.²

Perls Ármin szemléletét, gondolkodását, majd életpályáját nem csak a családi tradíciók, neveltetése formálta, befolyást gyakoroltak rá azok a változások, amelyek a dualizmus korában a magyarországi zsidóság útjának lehetséges állomásait meghatározták. Gyermekkorában még egy polgári jogokkal nem rendelkező közösség tagja, és csupán 14 éves, amikor zsidóság emancipációját kimondó törvény életbe lépett, amely kimondatlanul is felekezetté nyilvánította a zsidóságot. A törvény meghozatalával a magyar politikai elit többsége azt óhajtotta, hogy a magyarországi zsidóság magyar zsidósággá váljon. A zsidó identitás vallási térre való leszűkítése a hazai izraeliták körében rendkívül éles viták forrásává vált, melynek következménye a szervezetenként három ágra történő szakadás lett. Ugyanakkor a társadalmi-gazdasági változások, az emancipációs törvény a zsidóság számára a felemelkedés, a társadalmi integráció perspektíváját nyújtotta és a feltételek, a vallási reform, a lazább rítus, a nemzeti kultúrához való idomulás a modernizálódó csoportjai számára elfogadható, vállalható feltételekké váltak. Perls Ármin ennek az új, magyar-zsidó nemzedéknek volt a gyermeke. Meggyőződéssel vallotta, hogy a nyelvi és kulturális beilleszkedés, a magyar nemzettel való azonosulás, a hazafiság nem gátja a vallási hűségnek, a zsidóság vállalásának. Ennek szelleme hatotta át munkálkodását.

A zsidó hitközségek szervezeti önállósággal rendelkeztek, s ennek megfelelően a rabbi állásoknak szabadpiaci jellegük volt, amennyiben minden hitközség szabadon választotta meg szellemi vezetőjét. A kiválasztás legfőbb kritériumát elsősorban a képzettség nyújtotta, másodsorban a hitközség szellemi beállítottságának való megfelelés, ez utóbbi döntő feltétellé vált, amikor a magyarországi hitközségek az 1868. évi zsidó kongresszust követően nyilvánosan is különböző irányzatokhoz csatlakoztak. A mindenkori rabbik tekintélye, az ehhez kapcsolódó befolyás elsősorban a hagyományos talmudista szaktudáson alapult, melyen keresztül a rabbik mintegy személyesen képviselték a Talmudnak a hagyomány által szentesített tekintélyét. A dualizmus korában a hitközségek szellemi arculatában bekövetkezett változásoknak megfelelően a gyülekezetek egy része azonban (elsősorban a városok modernizálódó zsidósága, de nem csak a neológ irányzathoz csatlakozók), a talmudista felkészültség mellett azt is elvárta rabbijától, hogy megfelelő világi műveltséggel rendelkezzen, s magyar nyelvű hit-szónoklatokat is tartson. Elvárásainak megfelelően pályázat, ritkábban meghívás útján töltötték be a rabbi-széket.

A fiatal, alig 26 éves rabbi első állomáshelye Kassa volt. A város fekvése nagymértékben meghatározta a kassai zsidó közösség származási helyét, szokásait, kulturálisági szintjét, még akkor is, ha a betelepülő izraeliták Galícia fejlettebb

² BML árvaszéki iratok, Pécs, 5358/924.

helységeiből származtak. A kassai zsidó közösség nem tekintett hosszú múltra vissza, csak az 1840-es években kezdett szerveződni. Az izraeliták magyar nyelvűvé válása viszonylag lassan haladt (1880-ban még 50-50 százalékban magyar és német anyanyelvűek), melyhez a késői betelepedés, a város etnikai jellege (1880-ban a magyar anyanyelvűek az összes polgári népességnek alig 40 százalékát alkották) egyként hozzájárult.³ S mindehhez hozzájárult a hazai zsidóság dualizmus kori történetét végigkísérő ortodox-neológ ellentét, amely e területen, ahol a nyugati műveltség és a keleti obskurantizmus találkozott, különösen élesen jelentkezett. Két évet töltött el a kassai gyülekezet élén. Minden valószínűség szerint örömmel fogadta el a kecskeméti hitközség meghívását, mert olyan zsidó közösségbe került, amely sokkal jobban megfelelt felfogásának, alkatának.

A Kecskeméten élő zsidóság nem csak számbelileg volt jelentős, de többségében magyar nyelvű is volt. Így érthető módon olyan rabbi kerestek, aki a magyar nyelvű szónoklatok tartásában jártassággal bírt. Perls Ármin már igen hamar, kassai éve alatt tekintélyre emelkedett szónoklatai révén, s a kecskeméti hitközség erre alapozva, pályázat kiírása nélkül kérte fel a rabbi-szék elfoglalására. 1882. augusztus 31-én, fényes ünnepség keretében iktatták be hivatalába. A zsinagógában rendezett ünnepségen, az izraelita közösségen kívül részt vettek a városi hatóságok, testületek, egyesületek, a református gimnázium, a polgári és népiskola, valamennyi felekezet és a gazdasági élet képviselői. A rabbi-szék elfoglalásakor mondott programbeszédében megfogalmazta azokat az elveket, melyek szellemében munkálkodása során tevékenykedni kíván. Ezek: a béke, a türelem és a szeretet.⁴ Beszédét kedvezően fogadták. *Kecskeméti Lapok* tudósítója külön kiemelte, hogy az új rabbi „mesterien kezeli nyelvünket, másfelől a nyelvvel oly mély eszméknek tud alakot adni, minőre csak oly férfi képes, ki nem csupán az egyházi tudományok alapos ismerője, hanem a világi tudományokban is tökéletes jártassággal bír.”⁵

Az új környezet kedvezően hatott rá, ott rakta le munkálkodásának alapjait. Jóllehet már Kassán megjelent első publikációja, 1884-től mind rendszeresebben közölte dolgozatait a *Magyar Zsidó Szemlé*-ben. Hivatalos teendői mellett nagy figyelmet fordított az izraelita gyermekek színvonalas iskoláztatásának biztosítására. Nem csak arra terjedt ki a figyelme, hogy a vallásoktatás biztosítva legyen számukra, de arra is, hogy az általános műveltség megszerzésének feltételei kedvezőbbé váljanak. Kezdeményezője volt a Kecskeméti SZEGÉNY IZRAELITA TANULÓK SEGÉLYEZŐ EGYLETE megalapításának.⁶ Ami közéleti szereplését illeti, az alföldi város törvényhatósági bizottsága választott tagjaként tevékenykedett, egészen 1889-ig, a városból történő elköltözéséig. E funkciójában is elismerést szerzett. Lestár Péter, a város polgármestere méltatásában nemcsak a hivatalos teendőit magas színvonalon ellátó rabbi távozására miatti sajnálkozását fejezte ki, de a város

³ Csíki Tamás: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. Budapest, 1999. 54.p.

⁴ Kecskeméti Lapok, 1882. szeptember 8.

⁵ Kecskeméti Lapok, 1882. szeptember 8.

⁶ Bács-Kiskun Megyei Levéltár (továbbiakban: BKML) Kecskemét város iratai 11808/1884, 12293/1884.

egész közössége elismerését kiérdemlő, közmegebecsülésnek örvendő személy távozása fölötti sajnálatát is kifejezésre juttatta.⁷

A pécsi izraelita hitközség 1882-1889 között nem töltötte be a rabbi-székét. A gyülekezet létszáma folyamatosan gyarapodott (1880-ban 2244, 1890-ben 3124 fő).⁸ Jelentősen fejlődtek a zsidó közösség intézményei, számos izraelita tanulója volt a város középiskoláinak. Egyre több problémát okozott a szakavatott lelki gondozó és a hitoktatást szakszerűen irányító vezető hiánya. Elodázhatatlanná vált a rabbi állás betöltése. A hitközség vezetése nem hirdetett pályázatot, hanem felkereste az akkor már országos hírnevű Perls Ármint, s meghívta a pécsi rabbiságba.

Perls Ármin 1889. szeptember 17-én foglalta el székét. A beiktatási ünnepély a kecskemétihez hasonlóan városi esemény volt. Székfoglaló beszédében azokat az erkölcsi alapelveket fejtette ki, amelyek szerinte az "erkölcsi világrend tartó oszlopai" és munkájában, tevékenységében, irányadóul szolgálnak. A hit, az istentisztelet és az emberszeretet, szellemében való cselekvés, fejtette ki beszédében, helyre állítja "megint az ellentétes érdekek heves küzdése által felbontott békét, testvéri egyetértést és összhangzatot."⁹ Ez a gondolat nem csupán a helyi izraelita közösségnek szólt. Üzenet volt a megosztott magyarországi zsidóságnak is.

Perls első pécsi ténykedései közé tartozott a Talmud Tóra alapítása, hogy megfelelő, szervezett kereteket biztosítson a fiatalok számára a zsidóvallás ismereteinek elsajátításához. Ebben, hitoktatói feladatainak felelősségteljes ellátása mellett szerepet játszott tapasztalata is, nevezetesen az a jelenség, hogy a zsidóság körében mind több azoknak a száma, akik csak a legjelentősebb zsidó ünnepeken látogatnak el a zsinagógába, életvezetésükben feledik a vallási előírásokat. A tanításban maga is aktív szerepet vállalt, a felső évfolyamban tanított. A zsidó tradíciók megtartása tekintetében nem volt ortodox, nem a külsőség megtartását tartotta alapvetőnek. E nézetének nyilvánosan is hangot adott, amikor a pécsi zsidó fiatalok tisztelgő látogatását fogadta.¹⁰

A fiatalok oktatásának minden téren nagy figyelmet szentel. Tagja az izraelita elemi iskola iskolaszékének. Az oktatás fontosságának felismerése vezérli, amikor, az országban elsőként, felveti egy zsidó gimnázium létrehozásának szükségességét.¹¹

Pécsi közéleti szereplése szélesebb körű, mint Kecskeméten. Itt nem csak a városi törvényhatósági bizottságnak, de a Pécsi Nemzeti Kaszinónak is tagja, különböző jótékonyági és kulturális rendezvényeken vállal szerepet.

Pap lévén közvetlenül nem politizált. Egy pécsi esemény aktív fellépésre ösztönzi, s a türelméről, kompromisszum készségéről híres főrabbit határozott és hajthatatlan állásfoglalásra készíti. Az esemény Ferenc József 1891. évi pécsi lá-

⁷ BKLM Kecskemét város törvényhatósági bizottságának közgyűlése 215/1889.

⁸ Hét évtized a hazai zsidóság történetében. Horváth Pál (szerk.) Budapest, 1990. 189.p.

⁹ Perls székfoglalóbeszéde: A három oszlop. Pécs, 1889. 11.p.

¹⁰ Pécs, 1889. augusztus 17.

¹¹ Schweitzer... i.m. 1966. 78.p.

toztatásával volt összefüggésben. Az eseményre a Dunántúl valamennyi politikai és felekezeti testülete készült, s küldöttséggel kívánt megjelenni az uralkodó előtt. A pécsi hitközség is bejelentette, hogy a felekezetek sorában tiszteleg. Mivel a keresztény felekezetek küldöttségeiknek országos jelleget adtak, úgy vélték, hogy az izraelita felekezetnek is hasonló jellegűnek kell lennie, jóllehet annak nem volt olyan hierarchiája, mint a keresztényeknek. Ezért levélben fordultak a jelentősebb dunántúli hitközségekhez, hogy rabbijuk vezetésével küldjék el képviselőiket. Bejelentett igényüket Aidinger János polgármester elvileg támogatta, de felhívta a figyelmüket arra is, hogy az udvar szokásai szerint csak a bevett felekezetek tiszteleghetnek főpapjaik vezetésével a király előtt, s ennek a feltételnek az izraelita felekezet nem felel meg. Az udvartól visszaérkező program szerint a zsidóság küldöttsége az utolsó előtti helyen járulhatott a király elé. A döntés mélyen sértette a hitközség vezetését. Perls Ármin vezetésével a belügyminiszterhez utaztak, hogy tiltakozásuknak kifejezést adjanak. A belügyminiszter előtt Perls kijelentette, hogy amennyiben az évtizedekkel korábban emancipált zsidóság nem kapja meg az őt megillető helyet a felekezetek sorában, tisztelgésük elmarad. S az uralkodó zsinagógában teendő látogatására utalva kijelentette, hogy a „jelzett körülmények között nem óhajtunk a kitüntetésben sem részesülni.” A határozott fellépés eredménnyel járt, a belügyminiszter megváltoztatta a programot: a keresztény vallásfelekezetek után egy küldöttség beiktatásával az izraelita felekezet Perls által vezetett 80 tagú dél-dunántúli küldöttségét bocsátották az uralkodó elé. Az esemény számos tanulsággal szolgált. A Pécsre érkezett hitközségi vezetők megtartották első együttes értekezletüket, amelyen felekezetük szervezatlensége és jogi helyzete került megvitatásra. Perls javaslatát, a szomszédos megyék hitközségei szövetségének létrehozásáról nem fogadták el, de a recepció elnyeréséért folytatott küzdelem mellett foglaltak állást.¹²

Perls a politikához legközelebb akkor került, amikor gróf Zichy János kultuszminiszter mellett tanácsadói szerepet vállalt a napirenden lévő zsidó felekezeti ügyek megoldásában. Ez az együttműködés nagyban hozzájárult ahhoz, hogy addigi tevékenységét kitüntetéssel ismerjék el. 1911. december 27-én Visy László főispán ünnepélyes keretek között átnyújtotta a Ferenc József Rend lovagkeresztjét a főrabbinak. A kitüntetést, ahogy az indoklásban elhangzott, a társadalmi és közéletben hosszú idő óta kifejtett érdemeiért kapta, melyek közül külön kiemelésre került a “felekezeti türelmességnek, a társadalmi békének, a különböző ellentétek kiegyenlítését célzó” tevékenysége.¹³

Perls országos hírnévre elsősorban szónoklatai révén tett szert. Beszédeiben korának problémáiból indult ki, lelki, vallási, családi és alkalmanként társadalmi kérdésekkel foglalkozott. Szónoklataiban áttekinti a zsidóság tanításainak egészét, de nem válik elvont moralistává. 1897-ben, az emancipáció 30. évfordulóján keserűen állapítja meg: „Izrael szabadsága, teljes egyenlősége, méltósága nem

¹² Pécsi Izraelita Hitközség jegyzőkönyve 1891. majus-június. Weisz... i.m. 1929. 28.p. Schweitzer... i.m. 1966. 62-63.p.

¹³ BML Pécsi polgármesteri iratok, 1911. VII/9. főispáni iratok 1911.XII/28.

vált még a zárkózó társadalom köztudatává, vérévé.” Rámutat az antiszemitizmus hol burkolt, hol nyílt erőinek megjelenésére is: „...a fáraók sötét szelleme nemcsak a líbiai óriás kőemlékében él, hanem lappanghat a jelen társadalom szívében, intézményeiben, irodalmában és közfelfogásában.”¹⁴ Válogatott beszédei négy kötetben kerültek közlésre. A szónoklatokból gazdag és érett gondolatvilág, vallásos hit és meggyőződés, széles körű ismeretekkel bíró ember profilja tárul elénk.

Meg kell azonban emlékeznünk a tudós Perls Árminról is. Mint arról már szó volt, kecskeméti évei alatt kezdi meg tanulmányainak közlését a *Magyar Zsidó Szemlé*-ben, a legszínvonalasabb magyar nyelvű zsidó tudományos folyóiratban. A vidéken élő rabbi komoly tárgyi nehézségekkel küzd tudományos munkája során, hiszen nem állnak rendelkezésére, vagy csak korlátozottan a kutatás feltételei. Ennek ellenére figyelemre méltó tanulmányokat közöl a talmudi régészet tárgyköréből: a régi héber könyvtekercsek alakjáról, az ókori zsidó anyakönyvezésről, a talmudi írástudók öltözékéről, a házasságtörő nő büntetéséről.

Három nagyobb tanulmánya németül jelent meg, melyekben az elfogadott szokásnak a jelentését és szerepét vizsgálja a vallástörvény alkalmazásában, foglalkozik az öngyilkosság kérdésével és vizsgálja a plágium fogalmát a zsidó irodalomban. Héberül teszi közzé nagyapja rezponzumait (vallástörvényi döntvényeit), életrajzát és az 1840-es évek bonyhádi hitközségének életéről közöl értékes adatokat.¹⁵

Perls Ármin 1914. szeptember 8-án, Budapesten hunyt el. Negyedszázadig volt hitközségének elismert lelki vezetője. Temetésére az ország több hitközségéből érkeztek rabbik, hitközségi elöljárók. A pécsi zsidóság százai jelentek meg, hogy búcsút vegyenek rabbijuktól. A gyászszertartáson a város és megye csaknem teljes tisztikara részt vett a főispán illetve a polgármester vezetésével, a bíróság tagjai, az iskolák tanárai és diákjai, a református és evangélikus felekezet ornátusban megjelent lelkészei és a hadapródiskola tanárai köréből Mándoky Sándor plébános.¹⁶

A pécsi hitközség jeles rabbijának emlékét egy nevét viselő alapítvánnyal és dísztermében felállított szoborral örökítette meg.

¹⁴ Schweitzer... i.m. 1966. 81.p.

¹⁵ Megjelent műveit közli: Perls Ármin emlékezete... i.m. 1915. 47-48.p.; Schweitzer... i.m. 1966. 76-78.p. Ez utóbbi értékelést is ad.

¹⁶ Pécsi Napló 1914. szeptember ?

T. MÉREY KLÁRA

SZABÓ PÁL ZOLTÁN
A DUNÁNTÚLI TUDOMÁNYOS INTÉZET MEGALAPÍTÓJA
(1901-1965)

2001. augusztus 26-án ünnepelhatték **Szabó Pál Zoltán** barátai és tisztelői, születésének 100 éves évfordulóját. Nehéz korban élt és – a látszattal ellentétben – nem volt könnyű az élete. Pécssett látta meg a napvilágot és kis megszakításokkal szülővárosában élte le életét. Pécssett volt diák és egyetemi tanulmányait is nagyrészt az MAGYAR KIRÁLYI ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM bölcsészeti karán végezte. **Prinz Gyula** volt tanítómestere, akinek szobra a mai Pécsi Egyetem botanikus kertjének egyik sétánya mellett áll. De a budapesti PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM-en is tanulhatott, ahol **Cholnoky Jenő** földrajzprofesszor keze alatt dolgozhatott is. Tehetséges és törekvő egyetemi hallgató volt, aki már az alapvizsgája után tanársegédi megbízatást kapott a pécsi egyetem földrajzi tanszékén. Tanári oklevelét 1923-ban kapta meg. Doktori disszertációját: *Adatok Pécs környékének településföldrajzához* címmel készítette el, és 1925-ben *summa cum laude* fokozattal nyerte el a bölcsészdoktori címet.

1926-ban féléves svájci ösztöndíjat kapott, ahol **Albert Heim** geológus és **Fritz Machetschek** geográfus professzor keze alatt dolgozhatott és tanulhatott Zürichben. E tanulmányútja után egy évig cseretanársegédként **Teleki Pál** tanszékén dolgozott Budapesten, majd ismét a pécsi egyetemre került. Ezt követően Szegeden és Szekszárdon tanított középiskolában. A földrajzi kutatásokat azonban sohasem hagyta abba. 1931-ben a JANCSÓ BENEDEK TÁRSASÁG kiadványaként megjelent a *Déldunántul népe 1830-1920 c.* tanulmánya. 1932-ben a pécsi egyetem magántanára lett.

A továbbiakban is folyamatosan publikált. *Pannonföld öt polgársága c.* értekezése a Pannonia Könyvtárban jelent meg, s több kisebb, elsősorban földrajzi tanulmányát a *Földrajzi Közlemények*-ben, a *Hidrológiai Közöny*-ben, továbbá helyi kiadványokban, (a *Mecsek Egyesület Évkönyvé*-ben, a *Majorossy Imre Múzeum Értesítő*-jében, a *Pécsi Útmutató*-ban, a *Sorsunk*-ban, stb.) elsősorban Pécs város érdekeit szolgáló kiadványokban adták ki.

E vonatkozásban a legfontosabbnak *A török Pécs, 1543-1686 c.* Pécssett 1941-ben megjelent könyvét tartom. Néhány tanulmányát **Karai Szabó Pál** néven írta alá. Karai az édesanyja neve volt, s ezzel akarta megkülönböztetni magát az akkoriban több Szabó Pál néven publikáló szerzőtől. Utóbb aztán ennek érdekébe a második keresztnévének használatára tért át.

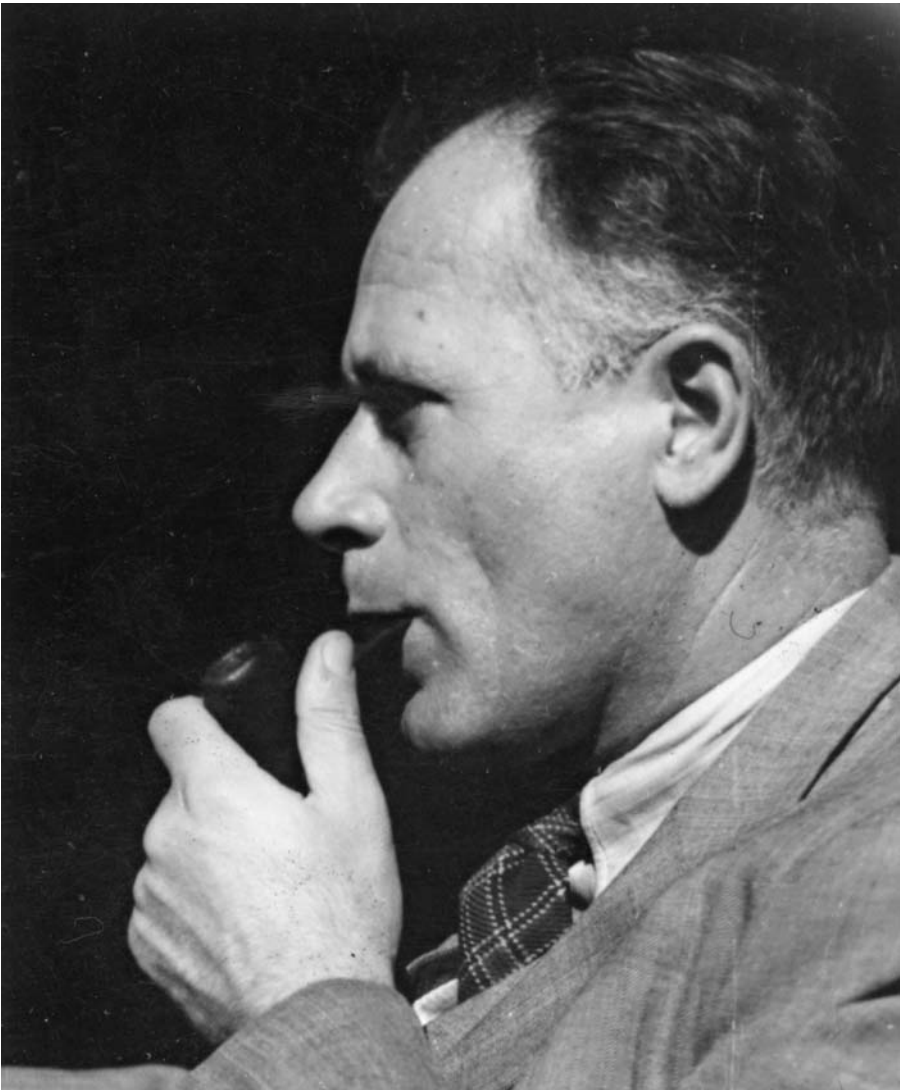
Az 1930-as években többfelé tartott előadásokat. Pécssett a bányászok lakta városrészben a szociáldemokrata párt által szervezett természettudományos előadások tartását is vállalta és rendszeresen végezte. Így megismerte a város szélén élő és dolgozó bányászok gondjait, szakmai és szociális problémáit.

Szervező egyéniség volt. Korán felismerte annak veszélyét, amelyet a pécsi tudományegyetem bölcész karának Kolozsvárra vitele jelentett. Az 1930-as években már egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Hitleri Németország a pángermán törekvések elindítójaként Dél-Dunántúl németlakta területeire támaszkodva, ezt a területet a németiség egyik kulturális központjává kívánja tenni. A magyar kulturális értékeknek pedig a bölcészkar elköltözésével nem marad ezen a területen védelmezője. Ezért a lakosság egy része egy, a magyar nemzeti tudományokat – irodalom, nyelvészet, földrajz, történelem – művelő tudományos intézet létrehozására törekedett a Dél-Dunántúl természetes kulturális központjának tekintett Pécsen.

Ennek a gondolatnak vált zászlóvivőjévé és kivitelezőjévé Szabó Pál Zoltán. Tudományos műhely létrehozására törekedett az ország függetlenségének megőrzése érdekében. A mögötte álló és részben őt irányító erők törekvése végre sikerre vezetett. A közvélemény nyomásának engedve **Szinyei Merse Jenő** kultuszminiszter 1943 áprilisában a 63 752/1943 sz. rendelettel megalapította Pécsen a DUNÁNTÚLI TUDOMÁNYOS INTÉZET-et, amelynek alapító igazgatója Szabó Pál Zoltán lett. Ettől kezdve ez az Intézet vált életének középpontjává.

Nem volt könnyű dolga. Ez az intézmény nem remélhetett segítséget az államtól, amely az akkori Németország szövetségese volt. A létét sem az államnak köszönhette, hanem a pángermán irányzatot aggodalommal figyelő társadalmi erőknek. Ez utóbbiakhoz, a megyékhez és a tehetősebb városokhoz fordult tehát, amikor az Intézet anyagi megerősítésére, bővítésére gondolt. Hiszen 1943-ban csupán az igazgató és egy gépiró alkotta a Dunántúli Tudományos Intézet teljes állományát a Lácnc utcában. Felkereste a dunántúli megyék vezetőit és sikerült Győr, Moson, Somogy, Komárom, Esztergom és Fejér vármegyéktől anyagi támogatást kapnia. Baranya vármegye vezetői is biztosították az Intézet további anyagi támogatását. Az Intézet segélyezői között voltak még Győr, Esztergom, Székesfehérvár, Nagykanizsa, Mohács és Pécs városok. 1944 és 1945 évre 2000-5000 P-ig terjedő segélyt ajánlottak fel a Dunántúli Tudományos Intézet céljaira. Szabó Pál Zoltán szívós és fáradtságot nem ismerő szervező munkája nyomán 1943 év végén előbb ígéret formájában, majd ténylegesen is megkapta az első tudományos munkatársat, **Hegedűs Lajos** nyelvészt, s néhány hónappal később, 1944-ben **Babics András** történészt.

Amikor közeledett a front, Szabó Pál Zoltán a helyén maradt. Pedig akkor már családja volt, felesége és két gyermeke, Klára és András. Nem nézhette tétlenül szeretett városának és környékének pusztulását. Egy ránk maradt önéletrajzában leírta, hogy 1944. december 11-én lépett be a Magyar Kommunista Pártba. Ezt, mint védőernyőt használva, az Intézet addigra kivívott tekintélyével elsőként az elhagyott és pusztulásra ítélt kastélyokból a levéltárak és könyvtárak megmentésén fáradozott, a szó szoros értelmében, igen gyakran kétkezi munkával. Az Intézet könyvtárának máig is legértékesebb részét képezik az ezekből az elhagyott kastélyokból „bemenedékített”, zömükben 18. századból származó könyvek, amelyeknek jelentős részét utóbb központi, védett könyvtárakban helyezték el. Ennek már én is tanúja voltam, amikor 1952 után teherautókkal szállították el azokat Budapestre.

Szabó Pál Zoltán, 1952

Nemcsak az Intézet volt a szívügye, de szorgalmazta az egyetem Bölcsészeti Karának ideiglenes visszaállítását is. Annak ismételt elköltöztetése után, 1948-ban megszervezte a Tanárképző Kar jogelődjét, a PÉCSI PEDAGÓGIAI FŐISKOLÁ-t az államosított jezsuita Pius Gimnázium és rendház épületében. Ennek a főiskolának első két évében igazgatója, majd még néhány évig tanára is volt.

Saját bevallása szerint ezekben az években nagyon sokat dolgozott. Számos egyesületben, bizottságban tevékenykedett, miközben, mint önéletrajzában

írta, „a családi életemet másodlagosnak tekintetem.” Házassága felbomlott, az Intézet vált otthonává.

Én már úgy emlékezem rá, 1952 után, amikor az Intézethez kerültem, mint aki egész napját részint az Intézetben leveleket diktálva, vagy sűrűn érkező vendégeket fogadva, részint terepbejáráson, a Mecseken töltötte.

Hatalmas hátizsákkal gyalog járta be – rendszerint a víztechnikussal együtt – a Mecseket és környékét, vízmintákat szedve a forrásokból. Utóbb ezt a munkát már teljesen a víztechnikusra, **Blum Ádám**-ra bízta, aki friss adatokkal látta el és tette naprakészen pontossá szakvéleményeit.

A Dunántúli Tudományos Intézet ekkor változatlanul az Oktatásügyi Minisztériumhoz tartozott, az felügyelte és annak költségvetését terhelte. 1951-re már ehhez a minisztériumhoz kerültek a múzeumok is, s az Oktatásügyi Minisztérium szabadulni igyekezett ettől a tudományos intézettől, amely nem tartozott a profiljába. A Dunántúli Tudományos Intézetnek a létéért kellett küzdenie, s e küzdelem fő terhe az igazgató vállaira nehezedett. Nagy érdeme, hogy felismerte: az intézetében meglévő és leendő kutatói energiát fokozottan a gyakorlati feladatok megoldására kell fordítani. Az intézeti profilnak ezzel az átalakításával sikerült elérnie neki és egyetlen megmaradt kutatótársának: Babics András történésznek azt, hogy még az előbb vázolt hátrányos helyzetben is, 1952 második felétől az Intézet három új tudományos státust kapott.

Ugyanebben az esztendőben a Tudományos Minősítő Bizottság a földrajz-tudományok kandidátusává nyilvánította.

Az ez időben folytatott kutatásai egyre inkább a karsztvíz problematikája felé irányultak. Tanulmányai jelentek meg a Mecsek hegységben végzett vízkutatási eredményeiről, és számos szakvéleménye készült, például Pécs és Komló vízellátásáról. Foglalkozott Siklós és Harkány vízkészletének kutatásával is. Az ötvenes évek elejétől figyelme a bauxit bányászat során feltárt őskarsztformák kutatása irányába fordult, s elsőként kezdeményezte ezek kutatását hazánkban. Ugyancsak ő volt az első, aki tanulmányozta és kimutatta a fiatal kéregmozgások felszínformáló szerepét és jelentőségét a társadalmi és gazdasági folyamatokban.

A kutatásai során elért eredményekről hazai és külföldi konferenciákon, szakmai rendezvényeken számolt be: Opavában, Bécsben, Stuttgartban és Athénben, a hatvanas évekre is áthúzódóan. Eredményei magyar és idegen nyelvű szaklapokban kerültek közlésre. Mindezek alapján számos hazai és külföldi tudományos bizottság és társaság tagjává illetve elnökségi tagjává választották.

Az 1955. esztendő sikeres év volt az életében: ez év január 1-jén vette át a Dunántúli Tudományos Intézetet a Magyar Tudományos Akadémia és saját intézetei közé sorolta, első vidéki székhelyű intézeteként. S ugyanez év január 10-én kapta meg Szabó Pál Zoltán az egyetlen állami kitüntetését: a Munkaérdemrendet.

Az 1956. évi forradalom nagy hatással volt rá. Önéletrajzában azzal vádolta magát, hogy nem ismerte jól a viszonyokat, különösen nem az emberek sorsát, érzelmeit. Szívpanaszai voltak, s mint írta, „egészen visszavonultam, önmagammal vívódtam.”

1959-ben újra megnősült, **Kovacsics Paula** mellette pihen most a temetőben.

A forradalom után 1958-59-ben vállalt először közszereplést, amikor a PÉCSI ÚTTÖRŐHÁZ elnöke lett. Ezt követően önéletrajzában a következő funkcióit sorolta fel: 1962-től elnöke a MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG-nak és e Társaság Dél-dunántúli Csoportjának, 1964-től tagja a MTA FÖLDRAJZI BIZOTTSÁGÁ-nak. Országos választmányi tagja a MAGYARHONI FÖLDTANI TÁRSASÁG-nak és társelnöke a társaság MECSEKI CSOPORTJÁ-nak. Társelnöke a MAGYAR HIDROLÓGIAI TÁRSASÁG pécsi csoportjának és a MAGYAR KARSZT- ÉS BARLANGKUTATÓ TÁRSULAT-nak. Tagja a NEMZETKÖZI FÖLDRAJZI UNIO MAGYAR NEMZETI BIZOTTSÁGÁ-nak és a NEMZETKÖZI KARSZTBIZOTTSÁG magyarországi képviselője. Tagja az MTA FÖLDRAJZTUDOMÁNYI KUTATÓCSOPORT TUDOMÁNYOS TANÁCSÁ-nak, továbbá a TUDOMÁNYOS MINŐSÍTŐ BIZOTTSÁG FÖLDRAJZI SZAKBIZOTTSÁGÁ-nak az elnöke. Elnökségi tagja a pécsi MTESZ azaz a MŰSZAKI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYESÜLETEK SZÖVETSÉGE INTÉZŐBIZOTTSÁGÁ-nak, és a PÉCS-BARANYAI TUDOMÁNYOS ISMERETTERJESZTŐ TÁRSULAT-nak. Emellett számos alkalmi és állandó bizottságban dolgozott. 1964-től Pécs és Baranya megye országgyűlési képviselőjévé választották.

E sok funkció számára nemcsak pusztán cím volt, mindegyike sok munkát jelentett. Dolgozószobájának ajtaja mindig nyitva állt, s bárki felkereshette tudományos és egyéb problémáival. Az Intézetnek széleskörű külső munkatársi hálózata volt, akikre mindenkor számíthatott, s akik mindig kaphattak tőle jó tanácsot, segítséget. A fiatalokat mindig támogatta. Hiányzott belőle minden kicsinyesség és szakmai féltékenység. A Magyar Parlamentben elsőként emelte fel szavát a vizek tisztaságának megőrzése érdekében. Ellenezte az Állatkert és a Vidámpark, sőt még a Tüdőszanatórium Mecsekre telepítését is, mint amelyek veszélyeztetik a város tiszta, egészséges ivóvizét. Városának szeretete volt életének egyik vezérlő gondolata.

1965-ben egyre inkább elhatalmasodott rajta az Albániában, a hivatalos kiküldetésekor szerzett betegsége, de még betegen is vállalt feladatokat. 1965. július 24-én halt meg Budapesten. Pécs városa díszsírhelyet biztosított hűsége polgárának. A temetőkápolna előtti sorban pihen.

Egy nagyon nehéz időszaknak volt önmagát felemésztő tudósa.

Forrás

MTA Dunántúli Tudományos Intézet irattára.

Kisebbségi tanulmányok. Babics András (szerk.) Pécs, 1961.

Rúzsás Lajos: A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének húsz éve és a regionális kutatás. In: Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 54. Budapest, 1964.

Földrajzi Közlemények, XIII. kötet, 1965. 2. és 3. sz.

Földrajzi Értesítő, XIV. évf. 1965. 4. füzet, 385-386.p.

Pécsi Műszaki Szemle. X. évf. 1965. 3. sz. 1.p.

Lovász György összefoglalása Szabó Pál Zoltán tudományos munkásságáról, 2001. május (kéziratban)

A fényképet Zalán Lászlónétól kaptam, melyet ezúton is köszönök. Ugyancsak köszönöm Gál Juliának, Szabó Pál Zoltán titkárnőjének kiegészítéseit, segítségét.

LOVÁSZ GYÖRGY

KI VOLT SIMOR FERENC?

(1901–1978)

Egy város rangját nagymértékben meghatározza a falai közötti kialakult szellemi élet színvonala. Pécssett az irodalmi–művészeti életen kívül elsősorban a jog- orvos- és újabban a közgazdaságtudomány képviselteti magát nemzetközileg is elismert szinten az egyetemi oktatás kezdete óta.

A városban művelt földtudományok elsősorban a bányászathoz, és ezen keresztül a geológiához kötődnek. A tágabb szomszédságban már több mint száz éve folyik szénbányászat. Amint fejlődött a bányászat, úgy vált egyre sokszínűbbé a földtudományok művelése is. A pécsi szakemberek kezdetben a geológiát művelték, később a geofizika is helyet kapott. Mindkét tudományterület művelése természetesen elsősorban a pécsi, ill. pécskörnyéki szénbányászathoz kötődött. Ennek kapcsán azonban országos, sőt nemzetközileg is elismert eredmények születtek. Csak példaként említjük, hogy a volt DGT tulajdonában lévő MECSEKVIDÉKI SZÉNÁNYÁK egykori főgeológusa, **Vadász Elemér** pécsi tudományos tevékenysége országos viszonylatban is úttörő jellegű volt akkor, amikor megírta a Mecsek geológiai monográfiáját. Akkoriban ez volt az ország első monográfiája.

A természetföldrajz mindég szorosan kapcsolódott a geológiához. Az egyik legfontosabb feladatát, egy terület domborzatának kialakulását ugyanis geológiai információk nélkül nem lehet megmagyarázni. Törvényszerűnek is lehet tekinteni azt, hogy amikor a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézete Kolozsvárra távozott, akkor a megalakult DUNÁNTÚLI TUDOMÁNYOS INTÉZET-ben folytatódtak a földrajzi, többek között természetföldrajzi kutatások. Itt dolgozott **Simor Ferenc**, előbb mint tudományos munkatárs, később főmunkatárs. Tevékenysége új szint hozott nemcsak a pécsi tudományos életbe, de figyelemre méltó volt munkássága országos viszonylatban is. A természetföldrajz számos diszciplínája között az egyik az éghajlat. Feladata egy térség (ország, országrész, megye stb.) klímájának oknyomozó leírása, azaz a klimatikus jelenségek magyarázata elsősorban a légköri (meteorológiai) és a domborzati viszonyok tükrében. Ezt a diszciplínát kutatta nagy sikerrel Simor Ferenc egy életen, azaz 55 éven keresztül 22 éves korától, 1923-tól 1978-ban bekövetkezett haláláig.

Siklóson 100 évvel ezelőtt született, 1901. november 26-án. Középiskolai tanulmányait már Pécssett végzi. A polgári iskolai tanári oklevelét, majd egyetemi végzettségét Budapesten szerzi a mai Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Kezdetől fogva az éghajlat érdekelte. A földrajztudománynak ugyanis ez az egyik ágazata, amelynek vizsgálati eredményei közvetlenül felhasználhatók a társadalmi gyakorlatban. Ismerve életútját, publikációs jegyzékét határozottan állítható, hogy Simor választott tudományát úgy művelte, hogy megállapításainak társadalmi-gazdasági haszna is legyen. Ez megnyilvánult már első munkájában is, amit *Magyar-*

ország búza- rozs- kukorica- és burgonya termése és az időjárás közötti összefüggés a XX. század első évtizedében címen írt, mindössze 22 éves korában. Következtetései annyira megalapozottak, és újszerűek voltak, hogy a pályamunkát bíráló Eötvös József-díjjal jutalmazták. A munka egy fiatalember többéves kutatásának eredménye, amit mai terminológiát használva az agrometeorológia tárgykörében írt. Az 1900-as évek második évtizedében ilyen kutatások még nemigen folytak, hiszen a hazai éghajlati megfigyeléseket végző állomáshálózat alig két évtizedes múltra tekintett vissza. Ahhoz pedig, hogy valaki kapcsolatot keressen a termésátlag és a havi középhőmérséklet, illetve a termésátlag és a havi csapadékösszegek között, ahhoz minimum tíz év megfigyeléseire volt szüksége. Simor erre 22 évesen vállalkozott. Ez egyrészt jelzi azt, hogy a nemzetgazdasági szempontból fontos tudományos kérdés nagyon érdekelte. Másrészt bizonyos tudományos “merészségre” is utal a munkája, hogy tudniillik szinte elsőként vállalkozott ilyen kapcsolatrendszer feltárására. Munkáját természetesen a trianoni Magyarország 14 mezőgazdasági jellegű megyéjére vonatkozóan végezte el. Már fiatal kezdő kutató korában megnyilvánult az egész tudományos tevékenységére jellemző mentalitás, hogy mindég az újszerű érdekelte, az a téma, amit még senki, vagy csak igen kevesen műveltek. Ez nyilvánult meg akkor is, amikor elkészítette Pécs éghajlati monográfiáját két kötetben (1934. és 1938). Ilyen nagyhorderejű kutatások akkoriban még csak Debrecen éghajlatával kapcsolatban születtek. Simor szinte azonnal felismerte egy ilyen terjedelmes mű tudományos és gyakorlati jelentőségét, hiszen az éghajlat, az időjárási jelenségek sok esetben meghatározó jelentőségűek a társadalom, egy város életében. A monográfia első kötetével szerezte meg a doktori címet is, mindössze 33 éves korában. A pécsi egyetemen végzett oktatói és kutatói munkájának elismeréseként 1940-ben egyetemi magántanári kinevezést kapott.

Az 1950-es években már hazánk néhány nagyvárosának (Pécs, Magyaróvár, Szeged, Budapest, Nyíregyháza) meteorológiai megfigyelései 80 évre terjedtek. Lehetőség nyílt ekkor az ún. hosszú sorozatok elemzésére. Simor Ferenc ezek tanulmányozásában szintén az első között volt. A több évtizedes mérések alatt azonban a megfigyelő állomásokat gyakran többször is át kellett helyezni, például városközpontból, azaz szűkutcás, magas házas környezetből kisvárosi, kertes, zöldövezetbe. Ugyanazon a szélcsendes nyári napon azonban a belvárosban 14 órakor melegebb volt, (és van), mint a város lazább beépítésű területén. Ezt a sok esetben 0,4–0,5 °C-t is meghaladó különbséget a kutatónak figyelembe kellett venni, amikor nyolcvan év hőmérséklet ingadozását tanulmányozta. Ilyenkor egy közeli hőmérséklet mérő állomás adatai segítségével, és kissé komplikált eljárással “javítani” kellett az áthelyezett állomás adatait a korábbi környezeti körülményekre. Akkor azonban még nem volt számítógép. Simor ezt a homogenizálást gép nélkül végezte hatalmas szorgalommal.

Ezzel a módszerrel mutatta ki Simor a számok tükrében az ország különböző térségeinek klímakülönbségeit, magyarázva természetesen a kiváltó okokat is.

Hazai viszonylatban az elsők között volt, akik éghajlatunk ingadozását tanulmányozta 80 év hőmérsékleti és csapadékvizonyai tükrében.

A "földrajztudományok (meteorológia) kandidátusa" tudományos fokozatát az újszerű kutatásainak elismeréséért kapta a Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottságától, 1957. november 29-én.

Simor Ferenc átlagon felüli szorgalmát, és tehetségét még opponensei is elismerték. Ez nemcsak a kutatói munkásságában nyilvánult meg. Kitűnő, fáradhatatlan tudományszervező is volt. Rövid pár évet töltött a második világháborús években a kolozsvári egyetemen. Felkérést kapott az egyetem Földrajzi Intézete keretében a Légkörkutató Intézet megszervezésére. A munkát rendkívül rövid idő alatt elvégezte, és az intézetet működő állapotba hozta. A rövid idő alatt végzett kitűnő tudományos és tudományszervező munkájának elismeréseként a kolozsvári egyetemtől is egyetemi magántanári kinevezést kapott. A háborús események azonban eltávolították Kolozsvárról, így munkája kárba veszett, később az intézetet is megszüntették.

A második világháború után visszatelepült Pécsre, és az MTA Dunántúli Tudományos Intézetében folytatta tevékenységét. A tudományos fokozat megszerzése után is nagy lendülettel dolgozott, de szervezői tevékenységét egyre kisebb siker koronázza.

Ezekben az években, nemzetközi viszonylatban új kutatási irány kezdett kialakulni, az ún. terepklimatológia. Ezek a vizsgálatok arra kívántak adatokat szolgáltatni, hogy különböző "tereken", azaz a különböző égtáji kitettségű lejtőkön, a különböző mélységű és szélességű völgyekben milyen hőmérsékleti, légnedveségi, és légáramlási stb. viszonyok vannak szélcsendes, vagy éppen szeles időjárási helyzetekben. Ezek a munkálatok a helyi klimatikus viszonyok jobb megismerését szolgálták. Az eredményeket elsősorban a mezőgazdaságban, a várostervezésben tudták hasznosítani.

Simor Ferenc az ebben a témakörben tervezett kutatásai kapcsán felvette a szakmai kapcsolatot a németországi Halle város egyetemének klimatológus professzorával, G. Mádével, akinek segítségével a szükséges műszerek beszerzését megkezdte. A szükséges pénzeszközök hiánya következtében azonban az országban elsőként végzett mecseki kutatásait nem sikerült megvalósítani. Néhány évvel később az Országos Meteorológiai Intézet végzett ilyen vizsgálatokat a Balaton térségében természetesen nagyobb szakmai és pénzügyi háttérrel.

Ez a kutatási irány ezzel a tevékenységgel, tekintettel a rendkívül nagy pénzeszköz szükségletére, be is fejeződött.

Ezekben az években a hazai meteorológia szakemberei nagyon hiányoltak egy hegységi állomást az ország déli térségében. A délies irányból érkező légtömegeknek ugyanis nagy klímaalakító jelentőségük van. Egyedül a Mecsek kínálkozott lehetőségként egy több száz méter magasságban fekvő meteorológiai állomás létesítésére. Erre azonban az ORSZÁGOS METEOROLÓGIAI INTÉZET-nek csak műszerei voltak. Az épület megépítésére már nem volt lehetősége. Simor Ferenc szívs munkájának eredményeként sikerült Pécs város, ill. Baranya megye költségve-

téséből megvalósítani az építkezést a Misina-tetőn. Ez az objektum ún. főállomás volt, azaz naponta nemcsak három mérést végeztek. Simor Ferenc joggal volt nagyon büszke a létesítményre, hiszen az szinte teljes egészében az ő munkájának az eredménye volt. A meteorológiai főállomás, amelynek főállású észlelője családjával együtt az obszervatóriumban is lakott, 1959 őszén kezdte meg a méréseket. Tevékenysége sajnos nem volt hosszú életű. Nemcsak a városfejlesztés, de a hírközlési rendszer fejlesztése is megkívánta a TV torony építését, amely egyben idegenforgalmi funkciót is ellátott. A torony építési munkálatai már az 1960-as évek végén elkezdődtek a meteorológiai obszervatórium közvetlen közelében. Ezzel tulajdonképpen tudományos szempontból használhatatlanná váltak a megfigyelési adatok. A közvetlen környezetet beépítették, és a hatalmas létesítmény alapvetően megváltoztatta az uralkodó északias (ÉNY-i, É-i, ÉK-i) szélirányt, és szélesebséget. Pedig a meteorológiai obszervatórium többek között éppen ezek pontos regisztrálása végett épült. Simor Ferenc tragikusan élte meg a megváltozott helyzetet, a több év kárba vesztett szervező munkáját. Még életében beszüntette működését a meteorológiai obszervatórium a Misina-tetőn.

Simor munkássága idején hazai viszonylatban jelentős helyet kapott a városban megvalósult klimatológiai kutatás. Az ő tevékenységét megelőzően csak Budapesten, Debrecenben és Szegeden művelték magas szinten az éghajlattant. Közvetlen egyénisége, segítőkészsége országos hírű volt. A Dunántúli Tudományos Intézetben különösebb kérés nélkül átadta fiatalabb kollégáinak a nagy munkával összegyűjtött klimatológiai adatait, sőt feldolgozásukhoz módszertani segítséget is adott. Hazai viszonylatban elsők között volt, aki természetesen a kor gyakorlatának a szintjén adatfeldolgozó tevékenysége során matematikai statisztikai módszereket is alkalmazott. A Pécssett művelt földrajztudománynak meghatározó egyénisége volt.

Nyugdíjazása után néhány évvel, hosszantartó súlyos betegségben 1978. május 28-án hunyt el. Szűk családi körben temették el a pécsi köztemetőben.

ÉLT KÖZTÜNK EGY ÍRÁSTUDÓ IN MEMORIAM RAJNAI LÁSZLÓ (1924-2001)

A „régj” Magyar Irodalmi Lexikonban (1963-65, 1978) még szerepelt a neve rövid pályaismeretetés kíséretében. Az Új Magyar Irodalmi Lexikonban (1994, 1998) már nem. Ennek szerkesztői, úgy tűnik, Rajnai László esetében mereven ragaszkodtak ahhoz az alapelvhez, hogy a számba jöhető szerzőnek „legalább egy önálló szépirodalmi, irodalomtörténeti, kritikai, stb.” kötetel kell rendelkeznie. A fordítás-kötetekkel eleve nem számoltak, kivéve, ha a fordító magyar műveket ültetett át idegen nyelvre. Meglehet persze, hogy Rajnai maga zárkózott el a lexikonbeli szerepléstől, mint tette ezt egy lexikális jellegű helyi kiadvány esetében is. Bükkösi László írja az Új Dunántúli Napló 2001. október 13-i számában: „Évek óta nem láttam. Rég nem tudott kijönni szobájából, nemigen szerette, ha látogatják. Telefonja nem volt. Szerettem volna, ha bekerül a KI KICSODA PÉCSETT? kiadványba, de nem válaszolt, sem hivatalos, sem baráti levélre.” A kérdést ő maga tudná eldönteni, de kérdéseinkre most már valóban nem válaszolhat, hisz 2001. szeptember 30-án végképp eltávozott közülünk. Bükkösi idézett írása is e szomorú alkalomhoz kapcsolódik; néhány nappal az október 10-ki temetés után látott napvilágot.

Sajnos nem mondhatom el, hogy egyike voltam azoknak, akik őt a pécsi temetőben utolsó útjára elkísérték. Így aztán leginkább arra a „találkozásunkra” emlékezhetem, amikor a Pécsi Dante Alighieri Társaság 1989-ben történt megalakulását követően Benedek Ferenc professzor és jómagam felkértük Rajnai Lászlót, hogy a pécsi tudományos és irodalmi-művészeti élet más kitűnőségeivel együtt – tiszteleti tagként – segítse társaságunk munkáját, mellyel a „Lajtán innen” az elsők közt kapcsolódott a római székhellyel tevékenykedő nemzetközi társaság, a Società Dante Alighieri szervezetéhez. Igenlő válaszát örömmel nyugtáztuk, s bár az együttműködés személyesebb formáit a továbbiakban nem sikerült kialakítanunk, jó volt tudni, hogy olyan kiváló irodalmárt tudhatunk sorainkban, akinek nevét jegyezték az italianisztikában is. Kivált azóta, hogy a nevezetes Dante-emlékkönyvben (Dante a középkor és a renaissance között. Kardos Tibor, Székely György szerk. Budapest, 1966.) megjelent a Dante arca, ikonográfiai jellegű alaptanulmánya nemzetközi hírű „dantológusok” műveinek a társaságában. Gállos Orsolya Rajnai Lászlóval készített, ma már forrásértékű beszélgetéséből (Dunántúli Napló, 1984. július 4.) tudható, hogy az akkor hatvanéves irodalmárt Francesco Guicciardini klasszikus Itália-történetek lefordítása is foglalkoztatta. A nagy mű magyar kiadása végül is nem az ő fordításában, de az ő értő válogatásában látott napvilágot az Európa Kiadónál, 1990-ben, tehát az idő tájt, amikor csatlakozott társaságunkhoz. Itt jegyzem meg, hogy a Janus Pannonius-ikonográfia kérdéseivel tudomásom szerint érdemben nem foglalkozott Rajnai, bár Bükkösi László idézett írásában szó esik egy idevonatkozó felfedezéséről.

S ha már a fordításoknál tartunk, ideírjuk, hogy Rajnai (és Rónay György) fordításában láttak napvilágot Goethe válogatott képzőművészeti írásai (A műalkotások igazságáról és valóságosságáról, Európa Kiadó, Budapest, 1980). Teljes egészében ő volt a fordítója Herder: Érkezések és levelek címmel megjelent kötetének (Európa Kiadó, Budapest, 1983), miként Goethe: Szintan (Farbenlehre) című művének is (Európa Kiadó, Budapest, 1983). Wilhelm von Humboldt válogatott írásainak magyar kiadása ugyancsak az ő magas színvonalú fordítói tevékenységének eredménye (Európa Kiadó, Budapest, 1985). Erre vonatkozóan még további példákkal is szolgálhatnánk, hisz már Gállos Orsolya megemlékezik Rajnai Winckelmann és Walter Benjamin fordításairól.

Bármely tekintélyes fordításköteteket tudhatott is maga mögött Rajnai László, ezekkel, mint láthattuk, aligha kopogtatható volna a lexikonszerkesztők ajtaján. Annál inkább azzal a – műfaji határok közé alig szorítható – Vörösmarty-kötettel (monográfiával? esszéesorozattal?) mely a székesfehérvári Vörösmarty Társaság, az Árgus Kiadó, a szerkesztő Román Károly és a rendhagyó utószót jegyző Kabdebó Lóránt jóvoltából válhatott több évtizeden át elfekvő kéziratból az elmúlt évben igazi könyvvé. S hogy a Vörösmarty Mihály – Egy költő világa, című kötet nagy könyvsiker és tudományos siker is egyben, az a mind jobban hallható olvasói-kritikai visszhangból egyértelműnek tűnik. Mondhatni az alaphangot megadta a már említett Kabdebó-utószó, és még inkább Alföldy Jenő tanulmány igényű bemutatása a Kortárs 2001. évi 2-3. számában (Utóvizsga Vörösmartyból egy monográfia alkalmából). Részlet-megállapításokat aligha lenne célravezető kiragadni Kabdebó, illetve Alföldy írásából, el kell olvasni mindkettőt. Jó érzés tudni, hogy Rajnai László, akinek 77 évesen távoznia kellett az élők sorából, még kézbe vehette nagy művét, és az első visszajelzések révén a siker ízét is megtapasztalhatta.

A Vörösmarty-könyv borítójáról Rajnai László, a tudományát magas szinten művelő és írásművészetét tekintve is igen kiváló irodalomtörténész, kritikus, esztéta (és még sorolhatnánk) arca tekint ránk egy fotóról. Jó, hogy így van, mert ezt az arcot mind kevesebben láthatták és ismerhették az utóbbi évtizedekben. A mozgásterét behatároló betegség eredetéről maga is megemlékezik a fotóhoz csatolt életrajzi visszapiantásban. Megtudhatjuk ebből, hogy Pécsen született 1924. július 12-én, az érettségi után itt folytatott jogi tanulmányokat, mígnem 1944-ben Erdélybe „vezényelték”, ahol súlyos háborús sérülést szenvedett. Hazatérte után a pécsi „pötbölcsészeten”, majd Budapesten folytatott magyar-olasz-latin szakos tanulmányokat; tagja volt az Eötvös Kollégiumnak is. Pesten bölcsész-kollégái írásait összegyűjtve Igen címmel már kiadott egy kis – tulajdonképpen folyóirat-indítónak szánt – antológiát, 1947-ben, s folyóirat-publikációinak sorozata is elindult a székesfehérvárosban. Ez a sorozat aztán az ismert pécsi folyóiratokban – Sorsunk, Dunántúl, Jelenkor – folytatódott rövidebb-hosszabb megszakításokkal. Ezeket a megszakításokat nem mindig az élet vagy az irodalom, hanem esetenként (mint maga is utal rá) a politika diktálta.

Hogy több évtizedes baráti kapcsolata nagy példaképével Várkonyi Nándorral, miért szenvedett törést a hetvenes évek elején, annak titkát Csorba Győző próbálta megfejteni. (A város oldalában. Beszélgetések. Kérdező: Csuha István. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1991.) Rajnai mindenesetre jóformán csak a nevével szerepel a nevezetes Várkonyi-önéletrajzban, mely tudjuk, befejezetlen maradt. (Pergő évek. Megvető Kiadó, Budapest 1976.)

Ő megtett minden tőle telhetőt nem akármilyen talentumának kamatoztatásáért, vagy esetenként kényszerű aprópénzre váltásáért. Most már rajtunk, túlélőkön a sor, hogy nyomtatásban ugyan megjelent, de nehezen hozzáférhető írásainak összegyűjtésével, s ami ennél is fontosabb, kéziratok hagyatékának rendszerezésével és publikálásával hozzájáruljunk egy teljesebb Rajnai László-kép kialakításához, mely a tudományának is nagy nyeresége lenne egyúttal. Ez a munka természetesen megköveteli a lehető legteljesebb szellemi azonosulást a szerzővel és munkamódszerével, melyről ő maga így vall Vörösmarty-könyvében: „Tudományosan is korrekett, de eleven színekkel ecsetelt képet szeretnék mutatni az olvasónak: zenei hangzás és kompozíció, festői képzelőerő, drámaként is megélhető valóságidézés, kockázatokat is vállaló sorselemzés teremtő szimbiózisát.”

Boda Miklós

Száz éve Pécssett... 1901-ben

- október 2. Országgyűlési képviselői választások. A város képviselője Erreth János szabadalvú párti politikus lett.
Hermann Ottó pécsi látogatása.
11. Rákosi Jenő: A bolond című meséjének bemutatója a Nemzeti Színházban.
14. Baranya vármegye közgyűlése.
19. Guthy Soma-Rákosi Viktor: A sasok című vígjátékának bemutatója a Pécsi Nemzeti Színházban.
- 21-22. Pécs város közgyűlése az 1902. évi költségvetésről.
- november 8. Eugene Brieux: A vörös talár című drámájának bemutatója a Nemzeti Színházban.
15. Meghalt Dischka Győző, az Állami Főreáliskola igazgatója.
Bokor József: Napfogyatkozás című bohózatának bemutatója a Nemzeti Színházban.
22. Ülést tartott Pécs városi közgyűlése.
- december 1. A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének hangversenye.
6. Az ikrek című operett bemutatója a Nemzeti Színházban.
7. A pécsi Nemzeti Kaszinó Vörösmarty-ünnepélye a budapesti Vörösmarty-szobor javára.
- 16-19. Ülést tartott Pécs város közgyűlése.
20. Bokor József: Almafa című vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.
23. Baranya vármegye tisztújító közgyűlése, az új alispán Koszits Kamil lett.

Hetvenöt éve Pécssett... 1926-ban

- október 1-4. Lóversenyek.
- 2-3. A Ferences rend ünnepe Assisi Szent Ferenc halálának 700. évfordulója alkalmából.
3. Dabasi Kovács Gyula kiállítása.
11. Ülést tartott Pécs város közgyűlése.
16. Országos rádió kiállítás a Pannóniában.
17. A Gutenberg Dalkör estélye a Vigadóban.
24. Megnyílt a Nemzeti Szalon kiállítása a Katolikus Körben.
27. Az iskola hősi halált halt tanulóinak tiszteletére emléktáblát lepleztek le a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumában.
- november 4. Waldbauer Károly vonósnégyesének koncertje a Pannóniában.
6. Astri Kalseth és Sztéryni (Stern) József dalestje a Pannóniában.
8. Baranya vármegye közgyűlése.
Koncz János hegedűestje a Pannóniában.
18. Chopin-est a Nőegyletben.
A Zenekedvelők Egyesületének hangversenye a Nemzeti Színházban.
20. Sass Dezső zongora hangversenye a Pannóniában.
22. Képzőművészeti kiállítás a Nőegyletben.
23. Mikszáth Kálmán: A Noszty fiú esete Tóth Marival című regénye színpadi változatának bemutatója a Nemzeti Színházban.
27. Zerkovitz Béla: Muzsikus Ferkó című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban.
- december 2. Zágon István: Darázs-fészek című vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.
4. Lehár Ferenc: Fraskita című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban.
5. A Polgári Egység választási nagygyűlése a Pannóniában.
7. Hénel Gusztáv festőművész kiállítása a Nőegyletben.
8. A Hárfá Dalosegylet bemutató hangversenye a Pannóniában.
9. A Zenekedvelők Egyesületének kamarazene koncertje a Pannóniában.
9. Szenes Béla: Az alvó férj című vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.
- 14-15. Országgyűlési képviselői választások. A város képviselője Oberhammer Antal (Polgári Egység) és Esztergályos János (SZDP) lett.
16. Földes Imre: Pántlika című vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.
26. Fráter Loránd dalszerző estje a Pannóniában.
29. Hugo von Hofmannstahl: Jedermann című drámájának bemutatója a Nemzeti Színházban.

Ötven éve Pécssett... 1951-ben

- október 16. Miljutyin: Szibériai rapszódia című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban.
17. A Kínai Művészegyüttes látogatása és előadása a Nemzeti Színházban.

- november 1. A Kínai-Szovjet Baráti Társaság tevékenységét bemutató kiállítás nyílt.
 3. A Magyar Írók Szövetsége pécsi csoportjának irodalmi estje.
 7. A Dunántúli Napló vezércikke szerint: Boldog örömmel, a szovjet nép és Sztálin elvtárs iránti elmélyült szeretettel ünnepelték megyénk dolgozói az Októberi Forradalom 34. évfordulóját. Pécs város dolgozói lelkes ünnepségeken emlékeztek meg a forradalom évfordulójáról.
 10. A Baranya Megyei Tanács ülése a begyűjtések sikeréről.
 16. Sándor Renée (zongora) és Radnai Gábor (hegedű) koncertje.
 24. Az Államvédelmi Hatóság Központi Ének- és Táncegyüttesének előadása a Nemzeti Színházban.
- december 2. Vörösmarty-emlékest a Doktor Sándor Kultúrotthonban.
 8. A Farkas a havason című, Mikszáth novella alapján írt operett bemutatója a Nemzeti Színházban.
 9. Megyei párttertekezlet Farkas Mihály honvédelmi miniszter részvételével.
 10. Hernádi Lajos zongoraestje a Nagy Lajos Gimnáziumban.

Huszonöt éve Pécssett... 1976-ban

- október 1. Megkezdődött a VIII. Egyetemi Napok rendezvénysorozata.
 3. Szatyor Győző grafikáiból nyílt kiállítás a Baranyaker pinceklubjában.
 5-10. IV. Nemzetközi Felnőtt Bábfesztivál.
 9. Megnyílt az V. Országos Kispasztikai Biennálé.
 10. Az alapítók tiszteletére emléktáblát avattak a Pintér-kertben.
 11-14. Kútahtyái küldöttség látogatása.
 21. Nagy László-est a József Attila Művelődési Házban.
 III. Országos Zöldfelület-gazdálkodási Konferencia.
 24. A Sétatérén felavatták Varga Imre: Kodály Zoltán szobrát.
 25. Szocializmus és vallás címmel konferencia a PAB-székházban.
 26. Megkezdődött a Nemzetközi Tudományos Diákköri Konferencia.
 27. A lakáselosztásról ülésezett a Városi Tanács VB.
- november 1. Szendrey-Karper László gitárművész estje a József Attila Művelődési Házban.
 5. Átadták a Városi Sportcsarnokot.
 6. Megnyílt a Konzum Áruház.
 7. Gyermán István és Gy. Vass Ágnes koncertje a Liszt-teremben.
 12. Verdi: Traviata című operájának bemutatója a Nemzeti Színházban.
 15. Horváth Dénes festőművész kiállításának megnyitója az Ifjúsági Házban.
 16. A budapesti Radnóti Színpad Örkény István egypérs novelláival vendégszerepelt a József Attila Művelődési Házban.
 17. A Varsói Síposok és Trombitások hangversenye a Liszt-teremben.
 18. Az 1997. évi útfelújításokról tárgyalt a Városi Tanács VB.
 18-19. IMDE '76 (Információs módszerek és rendszerek szerepe a vállalati döntések előkészítésében) konferencia.
 19-20. Országos nyomdászati konferencia a Pécsi Szikra nyomdában.
 22. Csorba Győző 60. születésnapja alkalmából irodalmi est a Doktor Sándor Művelődési Központban.
 24. Az MTV Pécsi Körzeti Stúdiójának első adása.
 25-26. VI. Baranyai Orvosnapok.
- december 3. Megnyílt a Pécsi Grafikai Műhely második kiállítása a Déryné utcai kiállító teremben.
 17. Verdi: Requiem című művének bemutatója a Pécsi Balett előadásában.
 19. Makrancos hölgyek címmel Feydeau 3 egyfelvonásosának bemutatója a Kamaraszínházban.
 23. Ibsen: Peer Gynt című drámájának bemutatója a Nemzeti Színházban.

Pécssett ma... 2001-ben

- október 1. Hangverseny a Baranya Házban a Zene Világnapja alkalmából.
 Vajda Lajos művei egy magángyűjteményből címmel nyílt kiállítás a Művészetek Házában.
 2. Szájer József, a Fidesz parlamenti frakcióvezetőjének pécsi látogatása.
 A pécsi laktanyákba látogatott Fodor Lajos, a honvéd vezérkar főnöke.
 Regionális konferencia a mecseki bányavagyon hasznosításáról a Pécs Baranyai Kereskedelmi- és Iparkamara székházában.
 Petőfi: János vitéz háromnyelvű kiadásának bemutatója és a könyv illusztrációiból rendezett kiállítás megnyitója a Művészetek Házában.

2. Az Esztergár Lajos Konzervatív Kör vendégeként prof. Gulya János (Göttingen) előadása: Európáságunk kezdete, a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumában.
Szabó Csaba és Pétery Tibor gitár estje a Művészetek Házában.
3. Bogányi Gergely (zongora) és a Budapesti Vonósok Kvartett koncertje a Művészetek Házában.
4. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzatának képviselőtestülete.
A közigazgatási bírák X. országos konferenciája a Palatinus Szálló dísztermében.
5. Puccini: Pillangókisasszony című operájának bemutatója a Nemzeti Színházban.
JAK Tanulmányi Napok a Művészetek Házában.
6. Koszorúzási ünnepség az Aradi vértanúk útján a hősök szobránál.
Mese Szaltán cárról című mesejáték bemutatója a Bóbita Bábszínházban.
8. Leszakadó térségek, települések és településrészek komplex (szociális, építészeti és környezetvédelmi) rehabilitációja címmel konferencia az Európa Házban.
Átadták Pécssett a Magyar Posta Diósi úti új oktatási központját.
- 8-10. Horvát Napok.
9. Csorba Győző: Hátrahagyott versek 1962-1993 című kötetének bemutatója a megyei könyvtárban.
A Cigány Képzőművészeti Stúdió kiállításának megnyitója a Műhelygalériában.
G.Tóth Károly: Banalitások könyve és más történetek című könyvének bemutatója a Művészetek Házában.
Ladányi Andrea és társulata, a La Dance Company: Éjféli Marathon című műsorának vendégjátéka a Pécsi Harmadik Színházban.
10. Megyei ünnepség.
Határon Túli Magyarok X. Fesztiválja.
Krakkói Napok Pécssett.
Szabó András (klarinét) és Gábor József (zongora) hangversenye a Művészetek Házában.
11. Varga Zoltán: A természet tollal és ecsettel című kiállításának megnyitója a JPM Természettudományi Osztályán.
12. Krómy Judit orgonakoncertje a Bazilikában Halász Béla orgonaművész emlékére.
Helényi Géza festőművész Khimaira című kiállítása a Pécsi Galériában.
Lehár Ferenc: Víg özvegy című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban.
Az Európai Kulturális Intézetek Hálózatának közgyűlése a Dominikánus Házban.
13. A Pécsi Klarinét Kvartett hangversenye a Művészetek Házában.
15. Drahos Béla fuvolaművész koncertje a Művészetek Házában.
Dechandt Antal szobrász kiállítása a Pécsi Galéria Pincegalériájában.
Dunai Rektorok Konferenciája.
16. Hét szabad művész a Jakabhegyen. Kiállítás a Közelítés Galériában.
17. Az Eszéki Nemzeti Színház vendégjátéka Pécssett, Móricz Zsigmond-Szakonyi Károly: Rokonok c. színművét adták elő a Nemzeti Színházban.
18. A Bárdibükki Nemzetközi Üvegszimpozium kiállítása a Pécsi Galériában,
a pécsi üveges találkozók anyagából a Várostörténeti Múzeumban.
Puha Ferenc képzőművész kiállításának megnyitója a Csoport(t) Horda Galériában.
19. Csehov: Ványa bácsi című színművének bemutatója a Nemzeti Színház Szobaszínházában.
Baranya lakosság egészségügyi helyzetéről tartott konferenciát a PTE-n
A Pécsi Szemle 2001. őszi számának bemutatója a Művészetek Házában.
Országos reumatológia konferencia Pécssett.
- 21-24. A világ képekben címmel a National Geographic kiállítása az Ifjúsági Házban.
23. Megemlékezések, koszorúzások az 1956-os forradalom és a magyar köztársaság kikiáltásának évfordulója alkalmából.
A Pécsi Polgári Szalon Egyesület az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékére tartott polgári megemlékezés a Dominikánus Házban.
24. Baranya informatikai stratégiája és taktikája címmel konferencia az Európa Házban.
Thürmer Gyula, a Munkáspárt elnökének pécsi látogatása.
A muravidéki magyarok bemutató konferenciája a PAB-székházban.
25. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzatának képviselőtestülete.
A Pécsi Szimfonikus Zenekar koncertje a PTE aulájában.
Kuncze Gábor, az SZDSZ elnökének látogatása Pécssett.
A daganatos megbetegedésekről tartott konferenciát a PTE-n.
Baranya Megye Önkormányzatának rendkívüli közgyűlése.
26. Bicyklorodeó, Mikó István lemezbemutatója a Művészetek Házában.
Első pozícióban – a legenda tovább él. A Pécsi Balett új bemutatója a Kamaraszínházban.

26. Európába megy-e a megye címmel konferencia a Hotel Pátriában.
A rendszerváltás nyertesei és vesztesei. Konferencia a PTE és a Pécs- Baranyai Értelmiségi Egyesület szervezésében.
Dráva menti szöttesek, új szerzeményi kiállítása A JPM Néprajzi Osztályán.
Dr. Süle Tamás, a Baranya Megyei Kórház osztályvezető főorvosa Batthyány-Strattmann László díjat vehetett át Budapesten.
28. Időközi választáson a belvárosban dr. Mikes Éva a Fidesz-MDF-MKDSZ jelöltje győzött.
29. Angol rendőrségi delegáció látogatása.
Osztrák Napok a Pécsi Tudományegyetemen.
30. A gyermekvédelem lehetőségei és eszközei a serdülőkor problémáinak kezelésében címmel konferencia a Helyőrségi Klubban.
Baranya Megye Önkormányzatának közgyűlése.
- november 31. A Kézművesek Baranyai Egyesülete alkotóinak félnapos kiállítása a Civil Közösségek Házában.
2. Mosonyi Tamás szobrász kiállítása a Baranya Házban.
Zámbó Kornél festő kiállítása a Pécs Plazában.
4. Csajkovszkij: Diótörő. Bábjáték-bemutató a Bóbita Bábszínházban.
6. Pécs Info 2001. Informatikai szakkiállítás a PTE aulában.
7. A régió nyelvi-kulturális jelenségei. Konferencia a Baranya Házban.
III. Pécsi Brit Napok.
8. Deutsch Tamás ifjúsági- és sportminiszter látogatása a leendő városi stadion ügyében.
A Pécsi Nemzeti Casino történetét bemutató kiállítás nyílt a Helyőrségi Klubban
Beszélgetés Závada Pál íróval a Művészetek Házában.
9. A pécsi építészképzés 1998-2001. Kiállítás a Pécsi Galériában.
10. Turi-Kovács Béla környezetvédelmi miniszter látogatása Pécssett.
Vármai Ferenc zeneszerzői estje a Művészetek Házában.
12. XII. Pécsi Folknapok a PTE-n.
A TIT 160 éves címmel nyílt kiállítás a Várostarténeti Múzeumban.
Az Auer vonósnégyes hangversenye a Művészetek Házában.
13. A város szíve címmel az Echo című kritikai folyóirat vitaestje a Művészetek Házában.
Lantos Ferenc: Előérzetek 1955-1995. Kiállítás a Pécsi Galéria Pincegalériájában.
15. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzatának képviselőtestülete.
16. Rockenbauer Zoltán miniszter jelenlétében Mounir Bouchenaki, az UNESCO főigazgatója ünnepélyesen adta át a város vezetésének a "Világörökségi diplomát" a Dóm Múzeumban.
Felavatták a világörökség emléktábláját a Péter Pál sírkamra falán.
Modern Magyar Képtár 1955-2001. Az új állandó kiállítás megnyitása.
Manninger Jenő politikai államtitkár tartott beszámolót a régió útfelújításának programjáról.
19. Zádori Mária (ének) és Horváth Anikó (csembaló) hangversenye a Művészetek Házában.
Kalmár Lajos fotókiállítása a Művészetek Házában.
Az Esztergár Kör soros taggyűlése.
21. Csorba Győző: Vallomások, interjúk, nyilatkozatok című kötetének bemutatója a Művészetek Házában.
Kerekasztal beszélgetés a KÉSZ szervezésében, a Ciszterci Rend Nagy Lajos gimnáziumában, Kővér László, Fónagy János és Semjén Zsolt részvételével.
22. Keleti szőnyegek Pécs-baranyai otthonokból. Kiállítás a Művészetek Házában.
26. Fellegi Ádám zongoraestje a Művészetek Házában.
29. Ittész Gergely (fuvola) és Gábor József (zongora) hangversenye a Művészetek Házában.
30. Georg Büchner: Danton halála című drámájának bemutatója a Nemzeti színházban.

EGYÉNI ELŐFIZETŐK

Dr. Ács Zoltán • Dr. Ádám Antal • Dr. Andrásfalvy Bertalan (Hosszúhetény) • Angster József • Dr. Antal Borbála • Dr. Aszódi Pál • Dr. Balatonyi Zoltán • Bánfai Antal • Dr. Bánhegyi Mihály & Komoróczy Ildikó • Dr. Barcza Tiborné (Budapest) • Baronek Jenő • Dr. Barthó Loránd • Bedekovits József • Begovác Rózsa • Békés Sándor • Dr. Bellyei Árpád • Dr. Benke József • Benkovics István • Dr. Benkő Klára • Dr. Benyovszky Imre • Bercsényi László • Dr. Berki László & Dr. Cséri Anikó • Bettehem István • Dr. Bihariné Bauer Zsuzsa • Dr. Bíró József • Boda Miklós • Bóday Barna • Bóday Miklós • Bodogán László • Bókay Andre • Borbáth Sándor (Győr) • Boros László • Dr. Bődő László • Dr. Brantner Ottóné (Szentlőrinc) • Brandstätter György • Dr. Buda József • Dr. Búzás Tibor • Bükkösi László • Czerpán István • Dr. Csefkó Ferenc • Dr. Cserép Attila • dr. Csethe András • Csethe István • Dr. Deli József • Dénesi Ödön • Dr. Dobay Péter • Eckert Józsefné • Dr. Ernyes Mihály • Dr. Farkas Ferenc • Fertői Miklós • Dr. Flerkó Béla • Ficzek Csilla • Filákovity István • Fitos Gábor • Dr. Füredi Péter • Gábor Olivér • Gálhidy Éva • Gállos Orsolya (Pécsvárad) • Gálos Éva • Dr. Gáspár Gabriella • Gasz Zoltán • Grisnik Zoltán • Halasi Károly • Haraszty Gábor (Pécsudvard) • Dr. Hardicsay Sándor • Dr. Havasi János • Hegedűs Lajos • Helmrich Ferenc • Hodosi Vera • Hormay Mihály • Dr. Horn János (Budapest) • Huba József • Dr. Illei György & Dr. Donhoffer Ágnes • Jeszták Lajos • Dr. Jobszt Kázmér • Dr. Kaiser László • Dr. Kaszás Ferenc • Kazinczy Gábor (Orfű) • Kelle Ferencné • Kellermayer Ildikó • Kerényi János • Kertészfi Ágnes • Keszkenyös Imre (Keszű) • Dr. Kiss Endre • Dr. Kiss László • Dr. Kocsis Béla • Dr. Kogler Tibor • Koltai Erika • Dr. Korinek László • Kosári Aurél • Kováts Józsefné • Kovács Szabó János • Körömi Attila • Kraft János • Dr. Krassó Sándor • Dr. Krommer Károly • Kukai András • Kungl János • Laczayné dr. Dombay Sarolta (Kecskemét) • Lafferton Győző • Lakatosné Novotny Sarolta • Dr. Lehmann András • Lengvári István • Dr. Lovász György • Dr. Lovász István • Lovász Lázár • Dr. Madas Éva (Székesfehérvár) • Madas Katalin • Major Kamil (Párizs) • Dr. Majoros György • Dr. Makoviczky Gyula • Mánfai Ildikó • Markó Imre • Marsai Ágnes • Dr. Marton István • Marton József • Matkovits Eleonóra • Mendly Lajos • Dr. Mezei Béla • Miklósvári Zoltán • Millei Ilona • Molnár János • Molnár G. Judit • Móró Mária Anna • Nagy Csaba • Nagy Erzsébet • Dr. Nagy Gábor • Nagy Marianna • Dr. Nemes János • Németh Norbert • Nőt Béla • Nürnbergi Géza • Paizs Péter • Paláncz Tamás • Paksy Zoltán • Pályfi Attila • Dr. Pandúr József • Papp Béla • Papp Gábor • Dr. Papp Judit • Dr. Pásztor Attila • Patarcsics Zorán • Dr. Páva István • Páva Péter • Péntek Aladárné • Peták Péter • Péter Ágnes • Péter Pál • Dr. Péteri Zoltán (Majosháza) • Petrovics József • Petrovits Béla • Polgár Mihály • Dr. Rác-Kotilla Erzsébet • Ragács György • Dr. Rákóczy István • Dr. Rákosyné dr. Vass Klára • Ravasz Gyöngyvér • Rayman János • Rétfalvi Sándor • Rigó István • Rodler Miklós • Dr. Román Lászlóné • T. Rónaky Edit • Rozvány György • Rózsa András • Sallay Árpád • Sallay Gábor • Sándorné Gacsályi Irma • Sarkadi Eszter • Selmeczi László • Sey Gábor • Simora Tamás • Dr. Sólyom László (Budapest) • Dr. Somosi Konrád • Staub Ernő • Stenczer Béla • Streitmann Walter • Sümeghy Gyöngyvér • Dr. Szabó István (Budapest) • Dr. Szabó László Gy • Szalai József • Szalay Lajos • Dr. Szabényi Imre (Budapest) • Szeifert Judit • Dr. Székely Miklós • Szeléné Beck Irma • Szentkutiné Szirtes Mónika (Gárdony) • Szieberth Istvánné • Szieberth Judit • Dr. Szili Katalin • Szirtes Béla • Dr. Szirtes Lajos • Szluka Balázs • Dr. Szolcsányi János • Tamon Attila (Pellérd) • Timár Györgyné • Dr. Tóbiás János • Dr. Tóth József • Dr. Tóth Gyula • Tóth Mihályné • Dr. Tóth Mária • Traj Ferenc • Treszné Baronek Éva • Trischler Ferenc • Uherkovits Ágnes • Ursprung János • Úszógi-Bleyer Jenő • Dr. Varga Csaba (Budapest) • Dr. Varga Gyula • Dr. Varga Levente • Varga Koppány (Budapest) • Varga Mihály • Várnai Ferenc • Dr. Varsányi Ágnes • Végh Tibor • Dr. Visegrády Lajosné • Visy Zoltán (Budapest) • Dr. Visy Zsolt • Weller János • Zalay Buda • Dr. Zemplényi Vera • Zolotnoky Ferenc • Zubán Ilona & Molnár Tamás

INTÉZMÉNYEK BEFIZETÉSE

Apáczai Csere János Nevelési Központ Könyvtára • Babits Mihály Gimnázium • Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma • Éltés Mátyás Iskolaközpont • Hajnóczy József Kollégium • Janus Pannonius Gimnázium és Szakközépiskola • Jókai Mór Általános Iskola • Kereskedelmi, Idegenforgalmi, Vendéglátó-ipari Szakközépiskola • Kodály Zoltán Gimnázium • Kodály Zoltán úti Kollégium • Köztársaság téri Általános Iskola • Leőwey Klára Gimnázium • Magyar-Német Nyelvű Iskolaközpont • Martyn Ferenc Művészeti Szabadiskola • Pécsi Művészeti Szakközépiskola • Radnóti Miklós Közgazdasági Szakközépiskola • Teleki Blanka Leánykollégium • Zipernovszky Károly Műszaki Szakközépiskola • Vasas-Mosogy-Hird Iskolaközpont • PTE Egyetemi Könyvtár • PTE BTK-TTK Kari Könyvtár • PTE ÁJK Kari Könyvtár • PTE Közg Kari Könyvtár • PTE Társadalomtudományi Szakkönyvtár • PTE PMMF Kari Könyvtára • PTE Marketing Központ • PTE Művészeti Kari Könyvtár • PTE FEEFI Könyvtár • Baranya Megyei Közigazgatási Hivatal • Baranya Megyei Levéltár • Művészetek Háza • BAT Pécsi Dohánygyár Rt. • Brantner és Társa Bt. Szerecsen Gyógyszertár • Cigány Kulturális és Közmművelődési Egyesület • DD Gáz Rt. • Dunántúli Napló Szerkesztőség • Egészséges Városért Alapítvány • Hétfő Kft. • HM Honvéd Kulturális Szolgáltató Kht. • Lauber Dezső Városi Sportsarnok • Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt. • PEAC • Pannon Power Rt. • Pécsi Horvát Színház • Pécsi Iparipark Rt. • Pécsi Távfüttő Kft. • Pécsi Városüzemelési és Vagyonkezelő Rt. • Pécs-Baranyai TIT • Pécsvárad Várbaráti Kör • Szivárvány Gyermekeház